

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

Πάντειο Πανεπιστήμιο

Πανεπιστημιακές Παραδόσεις

για το Μάθημα

«Διεθνείς Σχέσεις: θεωρία και κριτική»

Αλέξης Ηρακλείδης

Νοέμβριος 2015

Σημείωση: Στις Παραδόσεις αυτές, οι οποίες είναι συμπληρωματικές στο διδακτικό βιβλίο, δεν έχει γίνει γλωσσική επιμέλεια. Το παρόν πόνημα αποτελεί μέρος ευρύτερου e-book με τίτλο *Διεθνείς Σχέσεις και διεθνής πολιτική* το οποίο θα ολοκληρωθεί προσεχώς στα πλαίσια του Προγράμματος «Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα-Κάλλιπος».

1. Διεθνείς Σχέσεις: οι κλασικές σχολές σκέψης και οι μεγάλες συζητήσεις

Εισαγωγή

Οι Διεθνείς Σχέσεις ως σύγχρονος επιστημονικός κλάδος είναι η μελέτη των σχέσεων μεταξύ των κρατών καθώς και η μελέτη όλων των σημαντικών ζητημάτων που αναφέρονται και ξεπερνούν τα σύνορα μία χώρας, απασχολώντας δύο ή περισσότερα κράτη και τους λαούς τους. Η διεθνής πολιτική αποτελεί το κύριο υποπλήρωμα, το σκληρό πυρήνα των Διεθνών Σχέσεων, που ασχολείται με τη διεθνή πολιτική διάσταση των διεθνών σχέσεων, συγκεκριμένα με τις διακρατικές σχέσεις (εξωτερική πολιτική, διπλωματία) και τα μεγάλα διεθνή πολιτικά ζητήματα, όπως ο πόλεμος (διεθνής και εσωτερικός) και η αναζήτηση της ειρήνης, η ισχύς και η ισορροπία ισχύος, η στρατηγική και η ασφάλεια, οι συγκρούσεις και η επίλυσή τους, η διεθνής διακυβέρνηση (διεθνείς οργανισμοί) και το διεθνές σύστημα. Οι Διεθνείς Σχέσεις έχουν βέβαια και άλλες πολύ σημαντικές διαστάσεις πέρα από τη διεθνή πολιτική, όπως τις διεθνείς οικονομικές σχέσεις (διεθνής πολιτική οικονομία, οικονομική παγκοσμιοποίηση), τα περιβαλλοντικά ζητήματα, τα διεθνικά ΜΚΟ και τη διεθνή κοινωνία πολιτών, που όμως δεν θα θίξουμε στο παρόν πόνημα παρά μόνο ακροθιγώς μια και ο κύριος άξονάς μας είναι, όπως είπαμε, η διεθνής πολιτική.

Οι Διεθνείς Σχέσεις ως επιστημονικός κλάδος έχει επηρεαστεί από πολλές φιλοσοφικές και επιστημονικές παραδόσεις των κοινωνικών επιστημών. Αρχικά οι δύο επιστημονικοί κλάδοι που άσκησαν επιρροή ήταν η ιστορία (κυρίως η διπλωματική ιστορία, σήμερα γνωστή ως διεθνής ιστορία ή ιστορία των διεθνών σχέσεων) και το διεθνές δίκαιο που μπορούν να θεωρηθούν ως οι μητέρες επιστήμες των Διεθνών Σχέσεων. Στη συνέχεια, από το 1945 και μετά, την κύρια επιρροή την άσκησε η πολιτική επιστήμη σε τέτοια σημείο ώστε θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι Διεθνείς Σχέσεις και ειδικά η διεθνής πολιτική, είναι η πολιτική επιστήμη στο διεθνές πεδίο, συμπληρώνοντας την πολιτική επιστήμη που ασχολείται με την εσωτερική πολιτική διάσταση ενός ή περισσότερων κρατών (το δεύτερο με συγκριτικό τρόπο, στα πλαίσια της γνωστής ως συγκριτικής πολιτικής). Κατά τις τελευταίες δεκαετίες και ειδικά από το 1970 και μετά, όλες οι κοινωνικές επιστήμες είχαν να προσφέρουν, εκτός από την πολιτική επιστήμη και την ιστορία, κυρίως η οικονομία και η κοινωνική ψυχολογία, καθώς ο κλάδος γινόταν όλο και πιο πολυ-επιστημονικός. Από τα τέλη τις δεκαετίας του 1980 επιρροή άσκησε σε μερίδα διεθνολόγων και η μεταθεωρητική προσέγγιση (Κριτική Θεωρία, μεταμοντερνισμός, κ.ά.) που άγγιξε τους περισσότερους κλάδων των κοινωνικών επιστημών, από την κοινωνιολογία και την ανθρωπολογία μέχρι την ιστορία και ακόμη και το δίκαιο.

Τα ρεύματα του ρεαλισμού και του φιλελευθερισμού, όπως ονομάστηκαν στον 19^ο αιώνα, είναι οι κύριες καταστατικές-ιδρυτικές παραδόσεις που ασχολήθηκαν άμεσα με τη διπλωματία, τον πόλεμο, την ειρήνη και τη διεθνή κοινωνία. Η παράδοση του ρεαλισμού θεωρείται κυρίαρχη διά μέσου των αιώνων, στην ενάσκηση της διεθνούς πολιτικής και στην πολιτική θεωρία-φιλοσοφία. Ο φιλελευθερισμός (γνωστός και ως διεθνισμός ή ιδεαλισμός) αποτέλεσε, θα λέγαμε, τη νομιμοποιημένη αντιπολίτευση στο ρεαλισμό, ειδικά από τα μέσα του 19ου αιώνα και μετά, καταφέροντας ορισμένες φορές να υποσκελίζει τη ρεαλιστική οπτική στις αποφάσεις των κρατών και να κυριαρχήσει στις διεθνείς σπουδές (όπως το 1919-1935, στις αρχές του νέου κλάδου των Διεθνών Σχέσεων). Υπάρχει επίσης και ο κλασικός μαρξισμός ως μία τρίτη πιο έκκεντρη παράδοση, που ασχολήθηκε έμμεσα με τη διεθνή πολιτική και είναι συνυφασμένος με την επαναστατική εναλλακτική στις διεθνείς σχέσεις, με το πώς θα αλλάξει ο κόσμος.

Σήμερα, στις πρώτες δεκαετίες του 21^{ου} αιώνα, οι βασικές προσεγγίσεις στις Διεθνείς Σχέσεις είναι πέντε:

- (α) ο ρεαλισμός και ο νεορεαλισμός
- (β) ο φιλελευθερισμός ή πλουραλισμός
- (γ) ο στρουκτουραλισμός ή δομισμός
- (δ) ο μεταθετικισμός
- (ε) ο κονστρουκτιβισμός

Η παράδοση του ρεαλισμού

Ένα από τα βασικά αρχικά ζητήματα που έχουν απασχολήσει διαχρονικά τους μελετητές είναι το κατά πόσον η διεθνής πολιτική (κατά πρώτον λόγο τα κράτη στην εξωτερική τους πολιτική) διέπονται ή όχι από διεθνείς κανόνες και ηθικές αξίες. Σε ότι αφορά την ατομική συμπεριφορά ή την εσωτερική πολιτική των κρατών, η κυρίαρχη άποψη είναι ότι όντως θα πρέπει να διέπονται από κανόνες και αρχές. Το ζήτημα της διεθνούς ηθικής και των διεθνών κανόνων αποτέλεσε – και συνεχίζει και σήμερα να αποτελεί – κομβικό ζήτημα στη όλη συζήτηση, ξεκινώντας από τους ρεαλιστές και φιλελεύθερους στοχαστές.¹

Κατά τους παραδοσιακούς ρεαλιστές θεωρητικούς, διπλωμάτες ή πολιτικούς, στη διεθνή ζωή επικρατεί η αναρχία και οι συγκρούσεις και όχι η συνεργασία. Ο πόλεμος είναι εγγενής στη διεθνή κοινωνία και μπορεί να αποφευχθεί μόνο μέσω της ισορροπίας ισχύος. Στη αναρχική διεθνή κοινωνία δεν υπάρχει πεδίο - ή υπάρχει ελάχιστον πεδίο - για ηθική και αρχές, γιατί στη διεθνή κοινωνία δεν υπάρχει παγκόσμια κυβέρνηση. Έτσι επικρατεί

¹ T. Nardin, 'Ethical Traditions in International Affairs', T. Nardin & D.R. Mapel (επιμ.), *Traditions of International Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992). M. Cohen, 'Moral Skepticism and International Relations', C.R. Beitz, κ.ά. (επιμ.), *International Ethics* (Princeton: Princeton University Press, 1985).

αναγκαστικά το εθνικό συμφέρον που στηρίζεται στην ισχύ της κάθε χώρας το οποίο δεν γνωρίζει όρια στη βάση της ηθικής ή του δικαίου αφού η προτεραιότητα του κράτους στο διεθνές πεδίο είναι το εθνικό συμφέρον (θα λέγαμε, ο σκοπός αγιάζει τα μέσα). Η τάση αυτή γνωστή και ως *raison d'état* είναι συνυφασμένη με τη σχολή του ρεαλισμού, κατά κύριο λόγο με τη γνωστή ως *Realpolitik*, δηλαδή την πολιτική της ισχύος (*power politics*) που πρεσβεύει ότι στα ζητήματα που αφορούν το κράτος, την επιβίωση και ανάπτυξή του, δεν υπάρχουν περιθώρια - ή τα περιθώρια είναι ελάχιστα - για αρχές και ηθική, το κρατικό ή εθνικό συμφέρον υπερτερεί των ηθικών, πολιτικών και νομικών αρχών στις σχέσεις μεταξύ των κρατών.²

Στη μελέτη των διεθνών σχέσεων πριν καταστούν ξεχωριστός επιστημονικός κλάδος εξέχοντες εκπρόσωποι της τάσης που αργότερα (στον 19^ο αιώνα) έγινε γνωστή ως ρεαλισμός ή πολιτικός ρεαλισμός, είναι στην Ευρώπη ο Θουκυδίδης, ο Νικολό Μακιαβέλι, ο Τόμας Χομπς και ο Μπαρούχ Σπινόζα, και στην ανατολική Ασία, ο Ινδός Chanakya ή Kautilya (370-283 π.Χ.) με το έργο του *Arthashastra* (Οικονομία) και ο Κινέζος στρατηγός Sun Tzu (544-496 π.Χ.), με το έργο του *Η τέχνη του πολέμου*.

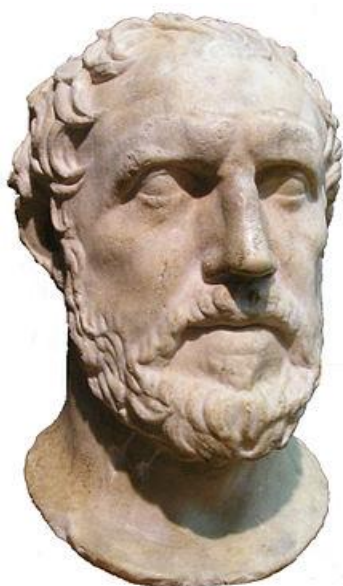
Από το χώρο της διπλωματίας και της πρακτικής της εξωτερικής πολιτικής βιρτουόζοι εκφραστές του ρεαλισμού, συνυφασμένοι με την *Realpolitik*, ήταν από τον 17^ο μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ο Καρδινάλιος Ρισελιέ (1585-1642) ως υπουργός εξωτερικών και πρωθυπουργός της Γαλλίας, ο Βασιλιάς της Πρωσίας Φρειδερίκος Β' ο Μέγας (1712-1886), ο Κλέμενς φον Μέττερνιχ (1773-1858) ως υπουργός εξωτερικών και καγκελάριος της Αυστρίας, ο Μπέντζαμιν Ντισραέλι (1804-1881) ως πρωθυπουργός της Βρετανίας, και ο Όττο φον Μπίσμαρκ (1815-1898) ως καγκελάριος της Πρωσίας και μετέπειτα της Γερμανίας. Στην Ελλάδα ο κατεξοχήν ρεαλιστής ήταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος (αν και ήταν φιλελεύθερος). Σε αυτούς που ακολούθησαν περισσότερο τη φιλελεύθερη λογική συγκαταλέγονται ο Τζωρτζ Κάνινγκ (1770-1827) ως υπουργός εξωτερικών και σύντομος πρωθυπουργός της Βρετανίας, εν μέρει ο Ιωάννης Καποδίστριας (1776-1831) ως υπουργός εξωτερικών της Ρωσίας, ο Γουίλιαμ Γκλάντστοουν (1809-1898) ως πρωθυπουργός της Βρετανίας, και ο Γούντροου Ουίλσον (1856-1924) ως πρόεδρος των ΗΠΑ.

Ας δούμε τώρα τις βασικές θέσεις των στοχαστών που κινούνται στο χώρο του κλασικού ρεαλισμού πριν οι Διεθνείς Σχέσεις καταστούν επιστημονικός κλάδος.

² C.R. Beitz, *Political Theory and International Relations* (Princeton: Princeton University Press, 1979), 13-14. Cohen, ο.π., 3-50; D. Little, 'Morality and National Security', *Morality and Foreign Policy: Realpolitik Revisited* (Ουάσινγκτον: United States Institute of Peace, 1991), 1-19. C.R. Beitz, 'Bounded Morality: Justice and the State in World Politics', *International Organization*, 33, 3 (1979), 406-7.

Ο Θουκυδίδης

Ο Αθηναίος ιστορικός Θουκυδίδης (460-395 ή 398 π.Χ.), στο έργο του *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου*, υποστήριξε ότι τα κράτη έχουν περιορισμένες επιλογές στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής. Πριν ληφθεί μία απόφαση από την ηγεσία του κράτους θα πρέπει να σταθμιστούν τα πιθανά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της σχεδιαζόμενης ενέργειας και ο ηγέτης να κινηθεί με σύνεση και προσοχή, έχοντας υπόψη ότι κάθε πράξη στη διεθνή σκηνή έχει συνέπειες και η δυνατότητα ελιγμών είναι περιορισμένη. Στο διεθνές επίπεδο (των ελληνικών πόλεων-κρατών ή σε σχέση με την Περσική Αυτοκρατορία, τις φοινικικές πόλεις-κράτη ή άλλες χώρες) υπάρχει μία άλυτη ένταση μεταξύ ισχύος και ηθικών προβληματισμών.³

Θουκυδίδης

Πιο συγκεκριμένα, στις σχέσεις μεταξύ άνισων κρατών, η δικαιοσύνη και η ηθική δεν έχουν θέση και επικρατεί ο ισχυρότερος. Αυτό θεωρείται το νόημα του περίφημου διαλόγου Αθηναίων-Μηλίων και αυτού που επακολούθησε, δηλαδή η καταστροφή της Μήλου που δεν υπέκυψε στη λογική της υπεροχής της ισχύος. Οι Μήλιοι επικαλέστηκαν τη δικαιοσύνη και τη διατήρηση της ανεξαρτησίας τους, τονίζοντας ότι δεν είχαν σκοπό να βλάψουν την Αθήνα ή να γίνουν σύμμαχοι της Σπάρτης. Οι στρατηγοί της Αθήνας (της μίας εκ των δύο μεγάλων δυνάμεων της εποχής εκείνης στον ελληνικό κόσμο) τους απάντησαν, προκειμένου να τους πείσουν να παραδοθούν, ότι «το δίκαιο έχει αξία όπου υπάρχει ίση δύναμη για την επιβολή του ... ο ισχυρός επιβάλλει ότι του επιτρέπει η δύναμη του και ο ασθενής παραχωρεί ό,τι επιβάλλει η αδυναμία του...». Με άλλα λόγια, η σώφρων επιλογή σε αυτές τις περιπτώσεις, κατά Θουκυδίδη, είναι ο αδύνατος να υποχωρήσει και έτσι να σωθεί,

³ S. Forde, 'Classical Realism', Nardin & Mapel (επιμ.), ο.π., 69-70. R. Jackson & G. Sørensen, *Θεωρία και μεθοδολογία των διεθνών σχέσεων: η σύγχρονη συζήτηση* (Αθήνα: Gutenberg, 2006) [αρχική έκδοση, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 2003)], 115.

και να μην ανθίσταται επικαλούμενος τη δικαιοσύνη και την ηθική. Η ηθική και η δικαιοσύνη μπορούν να παίζουν ρόλο μόνο μεταξύ ίσων δυνάμεων (π.χ. μεταξύ Σπάρτης και Αθήνας). Σημειωτέον ότι ο Θουκυδίδης παρατηρεί ότι οι Σπαρτιάτες στο πρώτο μέρος του πολέμου πολεμούσαν με μισή καρδιά γιατί αισθάνονταν ένοχοι που είχαν παραβιάσει την τριακονταετή ειρήνη.⁴

Ωστόσο ο Θουκυδίδης δεν φαίνεται να επικροτεί την άλωση της Μήλου ούτε να τη θεωρεί αναπόφευκτη. Δηλαδή δεν θα συμφωνούσε με τη θέση των μεταγενέστερων ρεαλιστών, όπως ο Μακιαβέλι, ότι σε αυτά τα θέματα το δίκαιο και η ηθική δεν έχουν καμία απολύτως θέση. Η τελική εικόνα του ρεαλισμού που μας παρουσιάζει ο Θουκυδίδης είναι ενός ρεαλισμού τραγικού, καθώς οι πολιτείες έχουν να αντιμετωπίσουν διεθνείς αναγκαιότητες και εσωτερικές πιέσεις που τις υποχρεώνουν να μην τηρούν ηθικές αρχές στην εξωτερική τους πολιτική. Όμως η μη συμμόρφωση με ηθικές αξίες από τα κράτη έχει κόστος, γιατί κατά τον Θουκυδίδη, μία πολιτεία διαθέτει «άνωτερο πολιτισμό» μόνον αν συνιστά «ηθική κοινότητα». Με άλλα λόγια το ειδοποιό στοιχείο ενός ανώτερου πολιτισμού είναι η τήρηση ηθικών κανόνων. Θεωρεί ότι η ηθική εγκαταλείπεται από ανάγκη στο διεθνές πεδίο, όταν δεν υπάρχει καμιά άλλη διαθέσιμη επιλογή.⁵

Ο Μακιαβέλι

Ο Φλωρεντίνιος θεωρητικός του κράτους Νικολό Μακιαβέλι (Niccolò Machiavelli, 1469-1527) ήταν ο πλέον άτεγκτος στο θέμα της ανυπαρξίας ηθικής στη διεθνή πολιτική, κυρίως με το έργο του *Il Principe* (που στα ελληνικά έχει αποδοθεί ως *Ο Ηγεμών*). Για τον Μακιαβέλι, η εξωτερική πολιτική των κρατών (του ικανού ηγέτη) συνδυάζει την ισχύ (σύμβολο ο λέων) και την πανουργία (σύμβολο η αλεπού). Οι ανώτερες αξίες για ένα κράτος, όσο μικρό και να είναι αυτό, είναι η ελευθερία του (δηλαδή η ανεξαρτησία) και η επιβίωσή του. Ο ηγεμόνας πρέπει να είναι όσο γίνεται ισχυρότερος στρατιωτικά αλλά ταυτόχρονα πανούργος και ευέλικτος, ώστε να εκμεταλλεύεται τις διεθνείς συγκυρίες και ευκαιρίες για να εξασφαλίσει κέρδη για το κράτος του και με όσο γίνεται λιγότερες ζημιές. Στο δύσκολο και επικίνδυνο κόσμο που ζούμε πρέπει ο ηγεμόνας να γνωρίζει τους κινδύνους, να λαμβάνει προληπτικά μέτρα για να τους αποφύγει ή μετριάσει, να προλαμβάνει τα τετελεσμένα γεγονότα από ξένα κράτη και να γνωρίζει και να σταθμίζει το κίνητρά τους. Τελικός στόχος είναι η επιβίωση του κράτους και η απομάκρυνση των απειλών.⁶

⁴ Forde, ο.π., 69-75. Jackson & Sørensen, ο.π., 114-16. P.R. Viotti & M.V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism* (Νέα Υόρκη: Macmillan, 1993), 37-9. J.A. Vasquez, *Classics of International Relations* (Upper Saddle River: Prentice Hall, 1996), 'The Melian Dialogue', στο Vasquez, ο.π., 9-14.

⁵ Forde, ο.π., 73-4.

⁶ Jackson & Sørensen, ο.π., 116-17.

Νικολό Μακιαβέλι

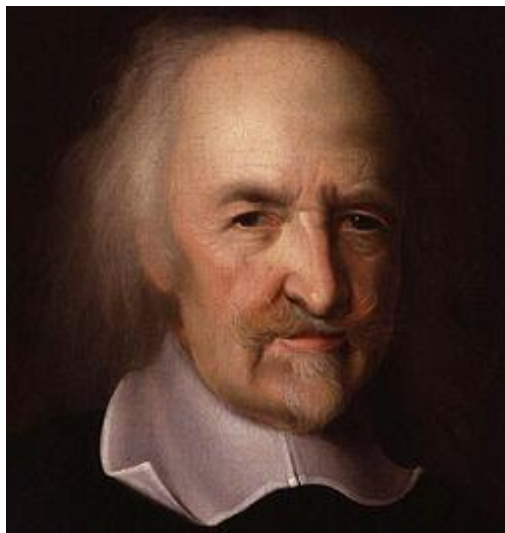
Στο πλαίσιο αυτό ο Μακιαβέλι πιστεύει ότι η ηθική (η χριστιανική ηθική για την εποχή του) δεν έχει θέση και δεν συνεπάγεται κανένα καθήκον στη συμπεριφορά των κρατών στις μεταξύ τους σχέσεις. Ο κύριος στόχος του ηγεμόνα στη διεθνή πολιτική είναι η επιδίωξη, πάση θυσία, του εθνικού συμφέροντος. Στην προσπάθεια αυτή η ηθική δεν μπορεί να θέτει περιορισμούς. Ο Μακιαβέλι φτάνει στο σημείο να υποστηρίζει ότι η ηθική μπορεί να χρησιμοποιηθεί απλώς για να ξεγελάσει τους ανόητους και αφελείς. Όταν πρόκειται για τη σωτηρία της πατρίδας, ο υπεύθυνος και σοβαρός ηγέτης δεν έχει περιθώριο να σκεφτεί με όρους χριστιανικής ηθικής, να σκεφτεί αν κάτι είναι δίκαιο ή άδικο, ανθρώπινο ή στυγνό, θεάρεστο ή κατακριτέο. Αλλιώς θα αποτύχει στο έργο του και θα απολέσει τη χώρα του και οι πολίτες της την ευημερία τους και την ασφάλειά τους. Στο διεθνή στίβο τα ψεύδη δεν είναι ψεύδη ή τα εγκλήματα πραγματικά εγκλήματα. Η διεθνής πολιτική, κατά την άποψή του, αποτελεί ένα τελείως ανεξάρτητο πεδίο πολιτικής δράσης, με δικούς του κανόνες που διαφέρουν ριζικά από τους νόμους και τους ηθικές αξίες που ισχύουν στην εσωτερική πολιτική. Αντίθετα, στο εσωτερικό πεδίο ο ηγεμόνας θα πρέπει να τηρεί τους νόμους και την ηθική για να είναι αποδεκτός και δίκαιος ως ηγέτης.⁷

Ο Χομπς

Ο Άγγλος πολιτικός φιλόσοφος Τόμας Χομπς (Thomas Hobbes, 1588-1679) στο έργο του *Leviathan*, εδραίωσε τη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου που είναι η βάση του σύγχρονου δημοκρατικού κράτους. Στον Λεβιάθαν η διεθνής ζωή εκλαμβάνει ως μία συνεχής «κατάσταση πολέμου» που πηγάζει από την αναρχία των διεθνών σχέσεων. Ο Χομπς παρομοιάζει τη διεθνή ζωή με τη «φυσική κατάσταση» (*state of nature*), δηλαδή την κατάσταση που ίσχυε μεταξύ των ανθρώπων στην προ-πολιτειακή φάση, πριν από τη

⁷ Στο ίδιο, 116-18. Forde, ο.π., 64-9. Viotti & Kauppi, ο.π., 39-40. Vasquez, ο.π., 'From the Prince', στο Vasquez, ο.π., 15-19. F. Parkinson, *The Philosophy of International Relations* (Beverly Hills: Sage, 1977), 30-2.

δημιουργία οργανωμένων κοινωνιών, που ήταν ένα τοπίο ατέρμονης «κατάστασης πολέμου», όπου όλοι στρεφόντουσαν εναντίον όλων (*bellum omni contra omnes*). Στην κατάσταση αυτή οι πάντες κινδύνευαν, ζούσαν στο συνεχή φόβο από τους συνανθρώπους τους, μια και οι άνθρωποι, κατά Χομπς, είναι φύσει επιθετικοί, «λύκοι» για τους συνάνθρωπους τους (*homo homini lupus*). Στη φυσική αυτή κατάσταση η ζωή είναι «μοναχική, φτωχή, μίζερη, κτηνώδης και σύντομη».⁸

Τόμας Χομπς

Στη διεθνή κατάσταση πολέμου η αναρχία που επικρατεί γεννά τον φόβο ότι θα συμβεί το χειρότερο, δηλαδή η επίθεση και κατάληψη από άλλο κράτος. Ο φόβος αυτός οδηγεί στην οχύρωση και συνεχή επαγρύπνηση. Η πολεμική ετοιμότητα και επιθετική στάση έχει ως αποτέλεσμα το άλλο κράτος να κάνει το ίδιο και εκείνο από φόβο, και το τελικό αποτέλεσμα είναι η μεγαλύτερη ανασφάλεια για όλους. Μπροστά σε αυτή τη γενική κατάσταση επαπειλούμενου πολέμου και γενικής ανασφάλειας, η ιδανική λύση θα ήταν μία διακρατική συνεννόηση που θα οδηγούσε σε συνεργασία και στη σύναψη μη επιθετικών συμφώνων μεταξύ των κρατών. Όμως αυτό δεν καθίσταται δυνατόν γιατί δεν μπορούμε ποτέ να είμαστε βέβαιοι για τις πραγματικές προθέσεις της άλλης πλευράς, ότι πράγματι δεν θέλει το κακό μας. Το ίδιο ισχύει και σε σχέση με την ηθική: ένα κράτος δεν έχει την πολυτέλεια να δρα στη βάση της ηθικής διεθνώς γιατί αν το κάνει θα θέσει σε κίνδυνο την ίδια του την επιβίωση γιατί η άλλη πλευρά (ο αντίπαλος) είναι απίθανο να συμπεριφερθεί ανάλογα, δηλαδή στη βάση της χριστιανικής ηθικής ή διεθνών αρχών.⁹

Σε ορισμένες περιπτώσεις τα κράτη συνάπτουν συμφωνίες μεταξύ τους και έτσι περιορίζουν για κάποιο διάστημα τον πόλεμο και την απειλή του πολέμου. Τα κυρίαρχα όμως κράτη δεν περιορίζονται παρά μόνο οικειοθελώς και για όσο διάστημα θέλουν από διεθνείς συμφωνίες, κυρίως στο μέτρο που τους συμφέρει και εξυπηρετεί τα εθνικά συμφέροντα στη

⁸ Jackson & G. Sørensen, ο.π., 118-19.

⁹ Στο ίδιο, 118-22. Forde, ο.π., 75-6. D.R. Mapel, 'The Contractarian Tradition and International Ethics', Nardin and Mapel (επιμ.), ο.π., 186-9. Parkinson, ο.π., 37-40. Viotti & Kauppi, ο.π., 40-1.

συγκεκριμένη ιστορική στιγμή. Αν η συμφωνία πάψει να τους εξυπηρετεί, μπορούν να την απορρίψουν ή να την αγνοήσουν, γιατί σε τελική ανάλυση η υπέρτατη αξία είναι η ασφάλεια και επιβίωση ενός λαού και ενός κράτους. Ο Χομπς, ως ο κατεξοχήν υποστηρικτής της «απόλυτης έννοιας της κυριαρχίας» των κρατών, τασσόταν κατά της επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις των άλλων κρατών, ήταν δηλαδή ένας από τους πρώιμους υποστηρικτές της αρχής της μετέπειτα γνωστής ως αρχή της μη επέμβασης.¹⁰

Ο Σπινόζα

Ο Ολλανδός εβραϊκής καταγωγής φιλόσοφος Μπαρούχ Σπινόζα (Baruch Spinoza, 1632-1677), στα έργα του *Πολιτική πραγματεία* και *Θεολογική-πολιτική πραγματεία*, υποστηρίζει και εκείνος, ότι το μόνο καθήκον που έχει μία οργανωμένη κοινωνία είναι η επιβίωση της και η επιβίωση των μελών της.

Κατά τον Σπινόζα στο διεθνές πεδίο ισχύει το δίκαιο του ισχυρότερου. Βασική αρχή του Σπινόζα είναι ότι «η ισχύς είναι το δίκαιο». Τα άτομα καθώς και τα κράτη έχουν το δικαίωμα να οικειοποιηθούν και να κατέχουν ό,τι τους επιτρέπει η ισχύς τους. Έτσι η διεκδίκηση ενός εδάφους δίνει δικαίωμα κατοχής σε αυτόν με την περισσότερη δύναμη, αν καταφέρει να το κατακτήσει. Ο Σπινόζα είναι της άποψης ότι τα κράτη είναι κατά βάση φυσικοί εχθροί μεταξύ τους.

Μπαρούχ Σπινόζα

Παρά αυτή την αντιπαλότητα που επικρατεί, μπορεί να προκύψουν συμφωνίες μεταξύ κρατών που να περιορίσουν για λίγο διάστημα τη μεταξύ τους αντιπαλότητα. Οι συμφωνίες αυτές επέρχονται επειδή σε μία ιστορική συγκυρία υπάρχει σύμπτωση απόψεων και ταύτιση συμφερόντων. Όμως, όπως υποστήριζε και ο Χομπς, όταν η συγκυρία αυτή εκλείψει ή τα δεδομένα αλλάξουν, μπορεί το ένα κράτος ή και τα δύο να πάνσουν να τηρούν

¹⁰ Jackson & G. Sørensen, ο.π., 121-2.

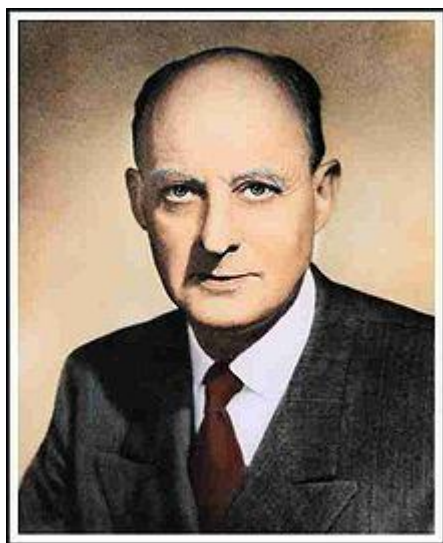
τη συμφωνία, καθιστώντας την νεκρό γράμμα. Με άλλα λόγια δεν υπάρχει ηθική ή νομική υποχρέωση τήρησης των συμφωνιών (δηλαδή πρόκειται για το ακριβώς αντίθετο από την όλη λογική του διεθνούς δικαίου που στηρίζεται στη θεμελιώδη αρχή ότι «τα συμφωνηθέντα τηρούνται»). Κατά τον Σπινόζα, η μόνη υποχρέωση που έχουν τα κράτη είναι προς τους πολίτες τους, τα συμφέροντα των οποίων πρέπει να υπερασπίζονται και μάλιστα με κάθε μέσον, ακόμη και με την ένοπλη βία.¹¹

Οι πρωτοπόροι σύγχρονοι ρεαλιστές (Μεσοπόλεμος-1960)

Στη σύγχρονη εποχή μελετητές των διεθνών σχέσεων που κινήθηκαν σε αυτά τα αχνάρια κατά τις πρώτες δεκαετίες του νέου κλάδου, ασκώντας μεγάλη επιρροή, είναι ο Reinhold Niebuhr, ο Edward Hallett Carr, ο Hans Morgenthau και ο George Kennan.

Ο Niebuhr και ο Carr

Ο Αμερικανός θεολόγος, φιλόσοφος και μελετητής της διεθνούς πολιτικής Reinhold Niebuhr (1892-1971) υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος είναι εγγενώς εγωιστής. Το κύριο κίνητρό του είναι το εγωιστικό πάθος. Εναρμονίζεται με την κοινωνία μόνο αν ουδετεροποιηθεί ο εγωισμός του, κυρίως με το να στραφεί η ενεργητικότητά του στην υπηρεσία της κοινωνίας.

Reinhold Niebuhr

Το εθνικό συμφέρον, παρατηρεί ο Niebuhr, προϋποθέτει προσωπικές θυσίες και υπαγωγή στο κοινωνικό σύνολο, σε μία ανώτερη συλλογική ιδέα του συμφέροντος, στο συμφέρον όλης της κοινωνίας. Υπ' αυτή την έννοια η επιλογή του εθνικού αντί του ατομικού συμφέροντος μπορεί να θεωρηθεί ως πρόοδος από πλευράς ηθικής. Ωστόσο το εθνικό συμφέρον είναι πιο πιθανό να μεταφραστεί σε εγωιστική επιδίωξη στις σχέσεις με άλλα κράτη. Αυτός δε ο ανώτερος εγωισμός εκδηλώνεται κατά τρόπο πολύ βίαιο και

¹¹ Parkinson, ο.π., 37-40. Forde, ο.π., 77.

καταστροφικό στη διεθνή πολιτική. Πρόκειται για ένα «ηθικό παράδοξο» που κατορθώνει να μετατρέψει «την ατομική ανιδιοτέλεια σε εθνικό εγωισμό».¹²

Ο Βρετανός ιστορικός, σοβιετολόγος και θεωρητικός της διεθνούς πολιτικής Edward Hallett Carr (1892-1982) τονίζει, στο κλασικό βιβλίο του, *The Twenty Years Crisis 1919-1939* (1939), την αναρχία των διακρατικών σχέσεων, όπου καθοριστικό ρόλο παίζει η ισχύς και το στενό εθνικό συμφέρον, και όχι ο διεθνής αλτρουισμός.

Edward Hallett Carr

Στον Carr η ιδέα της αρμονίας συμφερόντων αποτελεί βασικό σημείο της κριτικής του στον ιδεαλισμό (όπως τον αποκαλεί). Η αρμονία αυτή δεν υπάρχει και στο μέτρο που υπάρχει εξυπηρετεί μόνο τα συμφέροντα των ισχυρότερων και των κυρίαρχων ομάδων κρατών (ή των νικητών ενός πολέμου, όπως ο Πρώτο Παγκόσμιος Πόλεμος) και το δικό τους *status quo*. Οι ιδεαλιστικές ιδέες αποτελούν απλώς έκφραση επιθυμίας του μελετητή για κάτι το καλύτερο διεθνώς και όχι επιστημονική ανάλυση του διεθνούς γίνεσθαι. Η αποφυγή του πολέμου είναι βέβαια ένας νομιμοποιημένος στόχος, αλλά αν αποτελεί αυτοσκοπό χωρίς κριτική και ανάλυση θα αποτύχει λόγω της ελλιπούς κατανόησης της διεθνούς πραγματικότητας. Το κύριο αντίδοτο είναι η αποδοχή της διεθνούς πραγματικότητας όσο δυσάρεστη και να είναι πολλές φορές, και η ανάλυση των αιτίων και των συνεπειών της.¹³

Ο Carr ωστόσο είχε επίγνωση των ορίων της ρεαλιστικής σκέψης στη διεθνή πολιτική. Όπως είχε διεισδυτικά σημειώσει «ο συνεπής ρεαλισμός αποκλείει τέσσερα πράγματα που αποτελούν απαραίτητα συστατικά οποιασδήποτε αποτελεσματικής πολιτικής σκέψης: έναν ορατό στόχο, μια συγκινησιακή έλξη, το δικαίωμα να έχει κανείς άποψη με

¹² R. Niebuhr, *Moral Man and Immoral Society* (Νέα Υόρκη: Charles Scribner's Sons, 1932), 91, 97. R. Niebuhr, *Christianity and Power Politics* (Νέα Υόρκη: Charles Scribner's Sons, 1940), 33-47. Βλέπε επίσης για τον Niebuhr και το έργο του, J. Donnelly, 'Twentieth Century Realism', Nardin & Mapel (επιμ.), ο.π., 92-3, 104-5.

¹³ E.H. Carr, *The Twenty Years Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations* (Λονδίνο: Macmillan, 1939). Βλέπε επίσης για τον Carr και το έργο, Donnelly, ο.π., 104-5. Parkinson, ο.π., 159-61. Viotti & Kauppi, ο.π., 42-3. M. Griffiths, *Fifty Key Thinkers in International Relations* (Λονδίνο: Routledge, 1999), 7-11.

βάση την ηθική και το έδαφος για δράση».¹⁴ Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο καταδίκασε τις υπερβολές της πολιτικής της ανάσχεσης της «Σοβιετικής απειλής» από τη Δύση.

O Morgenthau και o Kennan

Ο Αμερικανός (γερμανικής εβραϊκής καταγωγής) διεθνολόγος Hans Morgenthau (1904-1980) θεωρείται ο ιδρυτής του σύγχρονου μεταπολεμικού ρεαλισμού, με το βιβλίο του *Politics among Nations* του 1948, βιβλίο σταθμό στις Διεθνείς Σχέσεις.

Hans Morgenthau

Κατά τον Morgenthau οι συγκρούσεις είναι το ειδοποιό στοιχείο της διεθνούς ζωής και πηγάζουν από την ανθρώπινη τάση για εξουσία και υπεροχή. Βασική θέση του ρεαλισμού που επικρατεί στη διεθνή πολιτική είναι η έννοια του συμφέροντος το οποίο ορίζεται με όρους ισχύος. Η διεθνής πολιτική και κάθε μορφή πολιτικής είναι «ο αγώνας για ισχύ». Όποιος και να είναι ο τελικός στόχος της διεθνούς πολιτικής, ο άμεσος στόχος είναι η ισχύς. Ο αγώνας για ισχύ είναι οικουμενικός στον χώρο και τον χρόνο και αποτελεί ένα αδιαμφισβήτητο και εμπειρικά επαληθεύσιμο γεγονός. Τα κράτη έρχονται σε επαφή, το ένα με το άλλο, κυρίως με βάση ανταγωνισμούς ισχύος. Η βελτίωση της συγκριτικής σχέσης ισχύος με τα άλλα κράτη αποτελεί πρωταρχική επιδίωξη της εξωτερικής αλλά και της εσωτερικής πολιτικής των κρατών. Η διεθνής πολιτική είναι ανεξίτηλα συγκρουσιακή και αυτό οφείλεται, σε τελική ανάλυση, στην ίδια τη φύση του ανθρώπου που είναι επιθετική και διεκδικητική.¹⁵

¹⁴ Carr, ο.π., 89.

¹⁵ H.J. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace* (Νέα Υόρκη: Alfred A. Knopf, 1948), 3-4, 10-14, 27-35. Βλέπε επίσης για τον Morgenthau και το έργο του, Griffiths, ο.π.,

Στη διεθνή πολιτική επικρατεί διαφορετική ηθική και ενίοτε συμπεριλαμβάνει πράξεις που θα ήταν καταδικαστέες με βάση τα κριτήρια της καθιερωμένης ηθικής. Όπως ο Μακιαβέλι και ο Χομπς, πιστεύει ότι αν ένα κράτος κινείται κυρίως με ηθικά κριτήρια θα κάνει μεγάλα λάθη στην εξωτερική του πολιτική και θα συμπεριφερθεί ανεύθυνα σε σχέση με το πρώτιστο καθήκον που είναι η επιβίωση του κράτους, η ασφάλεια και η ευημερία του.

Πλην όμως ο τελικός στόχος της ισχύος δεν είναι η πλήρης επικράτηση της μιας πλευράς ή ο πόλεμος, αλλά οι ειρηνικές σχέσεις μεταξύ των κρατών, όπως φαίνεται και από τον υπότιτλο του κλασικού του βιβλίου που είναι *The Pursuit of Power and Peace*. Αν και η έμφαση του Morgenthau στην ισχύ και στο εθνικό συμφέρον άφηνε λίγα περιθώρια για την ηθική και τους νομικούς κανόνες, εντούτοις ο ίδιος θεωρούσε ότι η ηθική μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις να γίνει σημαντική συνιστώσα, όπως τη θέσπιση ορίων στους πυρηνικούς εξοπλισμούς και στη διεξαγωγή «δίκαιων πολέμων» (σε αυτό το πλαίσιο αντιτάχθηκε στον άδικο, κατά τη γνώμη του, πόλεμο των ΗΠΑ στο Βιετνάμ).¹⁶

Ο πολιτικός ρεαλισμός στην έρευνα και πρακτική των διεθνών σχέσεων και της διεθνούς πολιτικής διέπεται, κατά τον Morgenthau από έξι αρχές:¹⁷

1. Η πολιτική (εσωτερική και εξωτερική) στηρίζεται στην ανθρώπινη φύση που είναι εγωιστική και ιδιοτελής.
2. Η πολιτική αποτελεί μία αυτόνομη σφαίρα δραστηριότητας που λειτουργεί επέκεινα οικονομικών ερμηνειών ή των αξιωμάτων της ηθικής.
3. Η διεθνής πολιτική αποτελεί την αρένα των εθνικών συμφερόντων που οδηγούν συνήθως σε σύγκρουση, τα συμφέροντα αυτά όμως δεν είναι στατικά αλλά μεταβάλλονται μπροστά στις συνεχείς αλλαγές που παρουσιάζει η διεθνής πολιτική πραγματικότητα.
4. Ο ηγέτης στο διεθνές στερέωμα έχει λίγα περιθώρια να κινηθεί στη βάση κανόνων της προσωπικής ηθικής. Η κύρια ηθική ευθύνη του ηγέτη είναι έναντι του λαού του, ο οποίος βασίζεται σε αυτόν για την ασφάλεια και ευημερία του. Η κυβέρνηση έχει περιορισμένες επιλογές, το βέλτιστο για τη χώρα ή πιο ρεαλιστικά το μη χειρόν βέλτιστο, ανάλογα με τις εκάστοτε επικρατούσες συνθήκες.
5. Τα κράτη, ακόμη και τα μεγάλα δημοκρατικά κράτη, δεν πρέπει να προσπαθήσουν να επιβάλουν την ιδεολογία τους στα άλλα κράτη. Αυτό πολύ δύσκολα επιτυγχάνεται και συνήθως μετατρέπεται σε μπουόμερανγκ, απειλώντας

36-40. Jackson & G. Sørensen, ο.π., 122-7. J. Donnelly, *Realism and International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 15-16, 44-9, 186-8.

¹⁶ H.J. Morgenthau, *Politics in the Twentieth Century* [Abridged Edition] (Σικάγο: University of Chicago Press, 1971).

¹⁷ J. Donnelly, *Realism and International Relations*, ο.π., 16. Jackson & Sørensen, ο.π., 126-7. Τα σημεία αυτά προέρχονται από το Morgenthau, *Politics among Nations*, ο.π., 4-17.

το κράτος που επιχειρεί σταυροφορία για καλό σκοπό.

6. Η πολιτική τέχνη ως η τέχνη του εφικτού, στηρίζεται στη νηφαλιότητα και στην κατανόηση των ανθρωπίνων ορίων και ατελειών, και γνώμονας της είναι μια απαισιόδοξη εκτίμηση για τη φύση του ανθρώπου.

Ο διπλωμάτης των ΗΠΑ George Kennan (1904-2005) ήταν, μαζί με τον Nicholas Spykman (βλέπε Κεφάλαιο 5), ο πατέρας της γνωστής ως στρατηγικής της «ανάσχεσης» (*containment*) της «Σοβιετικής απειλής» και με τις απόψεις του καίριο πρόσωπο για την έλευση του Ψυχρού Πολέμου. Ωστόσο ο Kennan αντιλαμβανόταν την ανασχεση περισσότερο ως οικονομική παρά στρατιωτική. Η ειρωνεία μάλιστα είναι ο πατέρας της ανασχεσης κατέκρινε την πολιτική ανασχεσης των ΗΠΑ έναντι της Σοβιετικής Ένωσης κατά τον πρώιμο Ψυχρό Πόλεμο, επειδή στηριζόταν στη λογική της στρατιωτικής ανασχεσης, δια των νέων όπλων και των οπλικών συστημάτων.¹⁸

George Kennan

Κατά τον Kennan η συμπεριφορά των κρατών δεν υπόκειται στη ηθική κριτική. Η ηθική δεν μπορεί να αποτελεί καθοριστικό στοιχείο για την εκτίμηση και τη σύγκριση της διεθνούς συμπεριφοράς των κρατών, γιατί στο πλαίσιο αυτό τον καθοριστικό ρόλο τον έχουν άλλα πιο επώδυνα και πρακτικά κριτήρια, κατά κύριο λόγο η *raison d'état* κάθε κράτους, δηλαδή η επιβίωση, η εθνική ασφάλεια και η εξασφάλιση των καίριων εθνικών συμφερόντων. Από την άλλη ο Αμερικανός διπλωμάτης δεν υποστήριξε την τάση της χώρας του να υποστηρίξει δικτατορικά καθεστώτα στην Λατινική Αμερική ή αλλού απλώς επειδή θεωρούνταν ανάχωμα στην σοβιετική και κομμουνιστική επιρροή, καταδίκασε δε τη στρατιωτική επέμβαση των ΗΠΑ στο Βιετνάμ (όπως και ο Morgenthau). Επίσης δεν πίστευε

¹⁸ Griffiths, ο.π., 22.

στα αγαθά που λέγεται ότι φέρνει ο καπιταλισμός και η ελευθερία του διεθνούς εμπορίου και της οικονομίας, και αυτό γιατί στηρίζονται στο στενό συμφέρον και στην απληστία.¹⁹

Στο σημείο αυτό θα καταγράψουμε, λακωνικά, τα κύρια σημεία του κλασικού ρεαλισμού από τον Θουκυδίδη και τον Μακιαβέλι μέχρι τον Morgenthau και τον Kennan.

Η κλασική ρεαλιστική παράδοση: 10 κύρια σημεία

1. Η ηθική άσχετη (irrelevant) στη διεθνή πολιτική.
2. Η διεθνής κοινωνία σε κατάσταση αναρχίας, σε «κατάσταση πολέμου».
3. Τα κράτη διεθνώς σε συνεχή κατάσταση «αυτο-βοήθειας».
4. Κύριο μέλημα η υπεράσπιση του εθνικού συμφέροντος.
5. Εγγενής επιθετικότητα του ανθρώπου και των κρατών.
6. Ροπή των κρατών προς την εγωιστική συμπεριφορά.
7. Επιβίωση το πρωταρχικό μέλημα του κράτους στη διεθνή ζωή.
8. Τα κράτη είναι καθοριστικά στο διεθνές γίνεσθαι και κυρίως τα ισχυρά κράτη.
9. Καίριος ο ρόλος της ισχύος διεθνώς.
10. Η ισορροπία ισχύος ο μόνος (ή κύριος) παράγοντας ειρήνης και σταθερότητας.

Η παράδοση του διεθνισμού-φιλελευθερισμού (1700-1900)

Η σύγχρονη σχολή του πλουραλισμού ή φιλελευθερισμού έχει τις ρίζες του σε διάφορες εκφάνσεις του κλασικού φιλελευθερισμού, διεθνισμού και ιδεαλισμού που εδραιώθηκαν από την εποχή του Διαφωτισμού και μετά, με κύριους εκπροσώπους στον 18^ο και 19^ο αιώνα τον Άνταμ Σμιθ, τον Ιμμάνουελ Καντ, τον Τζέρεμι Μπένθαμ και τον Richard Cobden. Στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα έκανε την εμφάνιση του ο ιδεαλισμός. Επίσης αξίζει να κάνουμε μνεία στον ειρηνισμό του Λέον Τολστόι (1828-1910) και του Μαχάτμα Γκάντι (1869-1948), στον προγενέστερο επιστημονικό λειτουργισμό των Henri de Saint-Simon (1760-1825) και August Comte (1798-1857), οι οποίοι πίστευαν ότι θα εξασφαλιζόταν η ειρήνη παγκοσμίως μέσα από τις κοινωνικές επιστήμες που ήταν πανανθρώπινες και ίδιες για όλη την ανθρωπότητα, καθώς επίσης στον ειρηνισμό και την εξελικτική βελτίωση της κοινωνίας (εσωτερικής και διεθνούς) της Fabian Society.

Κεντρικά σημεία των διαφόρων εκφάνσεων της φιλελεύθερης φιλοσοφικής και επιστημονικής παράδοσης είναι η προστασία των ατομικών ελευθεριών και κατά πρώτον λόγο η ατομική ελευθερία, η αντιπροσωπευτική διακυβέρνηση στη βάση φιλελεύθερου συντάγματος, η πίστη στον ορθολογισμό του ανθρώπου, οι ειρηνικές σχέσεις και τα κοινά συμφέροντα και η συνεργασία μεταξύ των κρατών και των λαών, ο θετικός για την ειρήνη ρόλος της ελευθερίας του διεθνούς εμπορίου, η δυνατότητα να εκπαιδευθούν οι άνθρωποι και

¹⁹ G. Kennan, *American Diplomacy 1900-1950* (Σικάγο: University of Chicago Press, 1951), 95-103. Βλέπε επίσης για τον Kennan, Griffiths, ο.π., 21-4. Little, ο.π., 1-3, 9-12. Donnelly, *Realism and International Relations*, ο.π., 27-8, 41.

οι λαοί στο αγαθό της ειρήνης και της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών και η δυνατότητα να δημιουργηθούν αποτελεσματικοί διεθνείς θεσμοί (διεθνείς οργανισμοί και διεθνείς μηχανισμοί) και αρχές (διεθνές δίκαιο, διεθνής ηθική) για να εξέλθει η διεθνής πολιτική από την αβεβαιότητα της διεθνούς αναρχίας και των συγκρούσεων. Όσο για τη φύση του ανθρώπου, πιστεύει ότι ο άνθρωπος δεν είναι ούτε καλός ούτε κακός και πάντως όχι εγγενώς επιθετικός. Το σίγουρο είναι ότι μπορεί να βελτιωθεί, αυτό ισχύει και για τις ανθρώπινες κοινωνίες που από επιθετικές μπορεί να γίνουν διαλλακτικές και φιλειρηνικές.

Επίσης ο φιλελευθερισμός και άλλες πιο σύγχρονες τάσεις, όπως η μελέτη της διεθνούς ηθικής και των κανονιστικών διεθνών σχέσεων, η μελέτη των διεθνών οργανισμών και βέβαια το διεθνές δίκαιο (καθώς και μία πιο ήπια μορφή του ρεαλισμού που ορισμένοι έχουν ονομάσει φιλελεύθερο ρεαλισμό) υποστηρίζουν, σε αντίθεση με τον κλασικό ρεαλισμό, ότι οι διεθνείς κανόνες και αρχές αλλά και η διεθνής ηθική, ενυπάρχουν ως παράμετρος της διεθνούς ζωής, αν μη τι άλλο γιατί πρόκειται για αρχές και κανόνες που έχουν υιοθετηθεί από τα κράτη και τους διεθνολόγους ακριβώς για να εξυπηρετήσουν τα καλώς νοούμενα συμφέροντα των κρατών. Στις βασικές αυτές αρχές συμπεριλαμβάνονται η μη επίθεση, η αρχή της κυριαρχίας και ανεξαρτησίας, η αρχή της μη επέμβασης, της εδαφικής ακεραιότητας, του απαραβίαστου των συνόρων, κ.ά.. Όταν τα κράτη παραβιάζουν τους κανόνες αυτούς τις περισσότερες φορές δεν ακολουθούν το μοντέλο της ναζιστικής Γερμανίας του Χίτλερ (της πλήρους περιφρόνησης των κανόνων του διεθνούς δικαίου), αλλά προβαίνουν συνειδητά σε παραβιάσεις επειδή θεωρούν ότι προασπίζονται κάποια άλλη υψηλότερη αρχή, όπως η επιβίωση της χώρας, η ταυτότητα του κράτους, η τιμή και αξιοπρέπεια του κράτους και του έθνους, το πολιτικό και κοινωνικό του σύστημα, τα οποία κρίνεται ότι έχουν θιχθεί κ.ά..²⁰

Στοιχεία του φιλελευθερισμού, στην πιο ουτοπική του ειρηνιστική έκφραση, υπάρχουν σε θρησκείες όπως ο Βουδισμός, ο Κομφουκισμός και ο Χριστιανισμός. Ο ειρηνισμός και ο διεθνισμός εμφανίζονται στους Στωικούς φιλοσόφους, στον Ζήνωνα (340-246 π.Χ.), τον Χρύσιππο (280-207 π.Χ.), τον Κικέρωνα (106-43 π.Χ.), τον Σενέκα (4 π.Χ.-65 μ.Χ.) και τον Ρωμαίο αυτοκράτορα Μάρκο Αυρήλιο (121-180 μ.Χ.). Οι Στωικοί τόνιζαν τα ιδανικά όλης της ανθρωπότητας καθώς και την ισότητα και δικαιοσύνη μεταξύ των λαών. Στοιχεία του σκεπτικού αυτού εμφανίζονται και στους Χριστιανούς θεολόγους των πρωτοχριστιανικών χρόνων, όπως ο Ωριγένης (185-254 μ.Χ.) και στον ύστερο Μεσαίωνα ο Θωμάς ο Ακινάτης (Thomas Aquinas, 1226-1274) και στην Αναγέννηση ο Δεσιδέριος Έρασμος (1467-1536) και οι ιδρυτές του διεθνούς δικαίου (βλ. Κεφάλαια 5 και 6).

²⁰ Beitz, *Political Theory and International Relations*, ο.π.. Beitz, 'Bounded Morality', ο.π.. M. Hoffman, 'Normative International Theory', A.J.R. Groom & M. Light (επιμ.), *Contemporary International Relations: A Guide to Theory* (Λονδίνο: Pinter, 1994). C. Brown, *International Relations Theory: New Normative Approaches* (Νέα Υόρκη: Harvester Wheatsheaf, 1992).

Ένα πρώτο βήμα στη λογική του διεθνισμού και φιλελευθερισμού ήταν διάφορα σχέδια-προτάσεις για ευρωπαϊκή ειρήνη, όπως οι προτάσεις του Βρετανού William Penn (1644-1718), ο οποίος πρότεινε τη δημιουργία μίας ευρωπαϊκής συνομοσπονδίας, και του Γάλλου αββά Castel de Saint-Pierre (1658-1743) που καλούσε τα ευρωπαϊκά κράτη να υιοθετήσουν μία πολυμερή συνθήκη, με την οποία θα δεσμευόντουσαν να μην προσφεύγουν στον πόλεμο για διακρατικές διενέξεις και επίσης πρότεινε τη δημιουργία μίας ευρωπαϊκής συνομοσπονδίας.

Οι προτάσεις αυτές ήταν ανεφάρμοστες στην Ευρώπη της εποχής εκείνης και υπ' αυτήν την έννοια ουτοπικές, με δεδομένη την αντιπαλότητα μεταξύ των κρατών και τη σταδιακή εδραίωση, μετά το 1648, της αρχής της κυριαρχίας που δεν δεχόταν περιορισμούς στην κυριαρχία αυτή.

Ο φιλελεύθερος διεθνισμός ως το τέλος του 19^{ου} αιώνα έχει συνδεθεί κυρίως με τον Σμιθ, τον Καντ, τον Μπένθαμ και τον Cobden που ήταν πεπεισμένοι ότι η λογική, ο ορθολογισμός, η ελευθερία, η δικαιοσύνη και η ηθική τελικά θα επικρατούσαν τόσο στο εσωτερικό των κρατών όσο και διεθνώς. Επίσης και οι τέσσερις ήταν πολέμιοι του ευρωπαϊκού επεκτατισμού και της αποικιοκρατίας.

Ο Σκοτσέζος φιλόσοφος και οικονομολόγος Άνταμ Σμιθ (Adam Smith, 1723-1790) είναι περίφημος για τη θεωρία του περί «αόρατου χεριού», δηλαδή ότι τα άτομα, ενώ επιδιώκουν το ατομικό τους συμφέρον, χωρίς να το αντιλαμβάνονται προάγουν και το κοινό συμφέρον μεταξύ ανθρώπων και λαών. Ο Σμιθ, για να είμαστε ακριβείς, δεν υποστήριζε τόσο την τελική διακρατική αρμονία μέσω του εμπορίου, αλλά σ' αυτή την ερμηνεία κατέληξαν άλλοι στον επόμενο αιώνα που έγιναν γνωστοί ως φιλελεύθεροι.

Θα σταθούμε στις συμβολές του Καντ, του Μπένθαμ και του Cobden, οι οποίες θεωρούνται πρωτοπόρες για την εποχή τους γιατί εισήγαγαν καίρια νέα στοιχεία στην μελέτη των διεθνών σχέσεων που συζητιόνται κατά κόρον και σήμερα.

Ο Καντ

Ο Γερμανός φιλόσοφος Ιμμάνουελ Καντ (Immanuel Kant, 1724-1804) θεωρείται ο κατεξοχήν πρώτος εκπρόσωπος του φιλελεύθερου διεθνισμού²¹ και πατέρας του κοσμοπολιτισμού στις διεθνείς σχέσεις, με την έμφαση του στο άτομο και στην ανθρωπότητα ως μίας «παγκόσμιας κοινότητας» όπου οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων οπουδήποτε στον κόσμο αφορούν όλους τους λαούς της γης.²²

²¹ M.W. Doyle, 'Liberalism and World Politics', *American Political Science Review*, 80, 4 (1986), 1157.

²² Brown, ο.π., 28-41; Hoffman, ο.π., 29.

Ιμμάνουελ Καντ

Στα πλαίσια αυτής της παγκόσμιας κοινότητας θα έπρεπε να εδραιωθεί το διεθνές δίκαιο και να έχει απαγορευτεί ο επιθετικός πόλεμος. Για να καταστεί αυτό δυνατόν και να ξεφύγει η διεθνής κοινότητα από την «κατάσταση εκτός νόμου βαρβαρότητας» που βρισκόταν τότε, απαραίτητο είναι όλο και περισσότερες χώρες να καταστούν ελεύθερες δημοκρατίες. Στη συνέχεια να οργανωθούν σε μία ομοσπονδία (εννοούσε συνομοσπονδία) ελευθέρων (δημοκρατικών) κρατών, να συνάψουν μεταξύ τους μία μόνιμη συνθήκη ειρήνης και έναν μηχανισμό επίλυσης των διακρατικών διαφορών με ειρηνικό τρόπο. Κατά τον Καντ, στε δημοκρατικά καθεστώτα («ρεπουμπλικανικά» όπως τα έλεγε) σε αντίθεση με τα μοναρχικά (που ένας ή λίγοι αποφασίζουν για τη διεξαγωγή ενός πολέμου), ο πόλεμος με άλλα κράτη θα περιοριζόταν αισθητά γιατί ήταν πιο πιθανό η επιλογή του πολέμου να μην τύχει της έγκρισης της πλειοψηφίας του λαού, ο οποίος λαός θα υφίστατο τα δεινά του πολέμου. Άλλωστε, όπως σημείωνε, σε ένα πόλεμο δεν νικάει αυτός που έχει το δίκαιο με το μέρος του αλλά ο πλέον ισχυρός στρατιωτικά. Ωστόσο ο Καντ δεν ήταν αυστηρά ειρηνιστής. Θεωρούσε την ένοπλη βία αναπόφευκτη σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στον αμυντικό πόλεμο και εφόσον συνέβαλε στην πρόοδο της ανθρωπότητας και στην ελευθερία (γι' αυτό και υποστήριξε την Αμερικανική και Γαλλική Επανάσταση και τους αγώνες των Ιρλανδών για ανεξαρτησία).²³ Επίσης ο Καντ, όπως και πολλοί άλλοι διανοητές του Διαφωτισμού, τάσσεται κατά της αποικιοκρατίας.²⁴

Στη περίφημη σύντομη μελέτη- πρόταση του με τίτλο *Προς μια διαρκή ειρήνη* (1795) ο Καντ καταγράφει μερικές βασικές αρχές για την εξασφάλιση της ειρήνης. Σημειώνουμε τις

²³ Για το σημείο αυτό βλέπε B. Orend, 'Kant's Ethics of War and Peace', *Journal of Military Ethics*, 3, 2 (2004), 161-97; A. Pagden, *The Enlightenment and Why it Still Matters* (Νέα Υόρκη: Random House, 2013), 348-9. L.W. Beck, 'Kant and the Right of Revolution', *Journal of the History of Ideas*, 32, 3 (1971), 411-22.

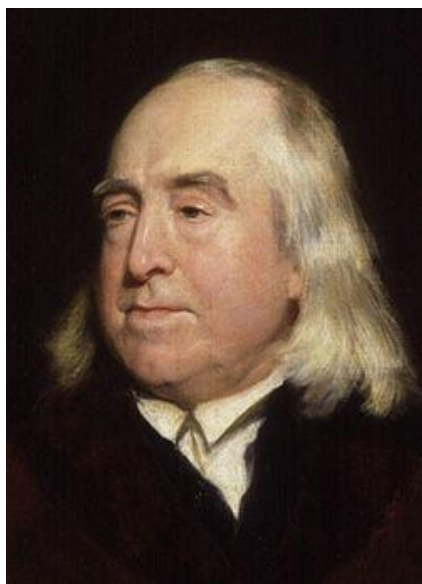
²⁴ Doyle, ο.π., 1151-2, 1157-61. M.J. Smith, 'Liberalism and International Reform', Nardin & Mapel (επιμ.), ο.π., 201-4. Parkinson, ο.π., 64-70. T. Dunne, 'Liberalism', J. Baylis & S. Smith (επιμ.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 2^η έκδοση 2001), 165-6.

κυριότερες απ' αυτές.²⁵

- Κανένα κράτος, μεγάλο ή μικρό δεν θα τίθεται υπό την κυριαρχία άλλου κράτους.
- Οι μόνιμοι στρατοί θα καταργηθούν.
- Κανένα κράτος δεν θα επεμβαίνει σε άλλα κράτη, σε ό,τι αφορά το σύνταγμα και την κυβέρνησή του. Η μόνη εξαίρεση στην οποία επιτρέπεται η επέμβαση είναι η περίπτωση μίας χώρας που σπαράσσεται από εμφύλιο πόλεμο και έχει διασπαστεί σε δύο αντιμαχόμενα τμήματα.
- Η κυβέρνηση εκάστης χώρας θα είναι ρεπουμπλικανική (δημοκρατική με σημερινούς όρους). Οι χώρες αυτές θα είναι ειρηνικές στις μεταξύ τους σχέσεις και εσωτερικά θα λειτουργούν στη βάση της δικαιοσύνης, του κράτους δικαίου και του σεβασμού στην αυτονομία του ατόμου.²⁶

Ο Μπένθαμ

Ο Βρετανός φιλελεύθερος φιλόσοφος και νομικός Τζέρεμι Μπένθαμ (Jeremy Bentham, 1748-1832), υπέρμαχος της δημοκρατίας και της ιδέας της ισότητας (ειδικά της ελευθερίας, της ισότητας και της ισότητας ανδρών-γυναικών), ήταν ειρηνιστής και οπαδός τους διεθνούς δικαίου (ο όρος «διεθνές δίκαιο» ήταν σημειωτέον δικός του, μέχρι τότε το διεθνές δίκαιο λεγόταν «δίκαιο των εθνών»). Τα κύρια έργα του σε σχέση με την ειρήνη και κατά του πολέμου είναι η εργασία του με τίτλο «Σχέδιο για μία οικουμενική και διαρκή ειρήνη» και άλλες τρεις εργασίες υπό το γενικό τίτλο «Αρχές του διεθνούς δικαίου».

Τζέρεμι Μπένθαμ

Ο Μπένθαμ θεωρεί τους πολέμους εξ ορισμού καταστροφικούς και απηρχαιωμένους,

²⁵ I. Kant, 'Toward Perpetual Peace', I. Kant, *Practical Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996). H.L. Williams, 'Back from the USSR: Kant, Kaliningrad and World Peace', *International Relations*, 20, 1 (2006), 27-48.

²⁶ Brown, ο.π., 31-7; F.R. Tesón, 'The Kantian Theory of International Law', *Columbia Law Review*, 92, 1 (1992), 54, 60-2, 67-70.

ότι αποτελούν πισωγύρισμα, εξυπηρετούν μόνο τους μονάρχες και την άρχουσα τάξη που αναμένουν κέρδη από τις ένοπλες συγκρούσεις. Αντιθέτως οι λαοί υποφέρουν από τις ένοπλες συγκρούσεις. Επίσης οι πόλεμοι ενισχύουν την εκτελεστική εξουσία σε βάρος της δημοκρατικής διακυβέρνησης. Κατά τον Μπένθαμ (όπως και κατά τον Καντ) τα δημοκρατικά καθεστώτα είναι σε γενικές γραμμές πιο φιλειρηνικά από τα μοναρχικά, αν και παραδέχεται ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η κοινή γνώμη πρωταγωνιστεί στη αδιαλλαξία, επικρίνοντας τους φιλειρηνικούς ηγέτες. Αυτή την τάση την αποδίδει στην έλλειψη παιδείας σε σχέση με το αγαθό της ειρήνης. Επίσης δεν είναι γενικά αντιληπτός ο άκρως θετικός ρόλος της ελευθερίας του εμπορίου μεταξύ των χωρών που ωφελεί και τις δύο πλευρές και συμβάλει στην αρμονία των συμφερόντων μεταξύ των λαών και στην εδραίωση της ειρήνης. Αντιθέτως οι λαοί μαθαίνουν για την ηρωική πλευρά του πολέμου και για το εθνικό γόητρο και γι' αυτό ενίοτε γίνονται φιλοπόλεμοι και δρουν αντίθετα προς τα πραγματικά τους συμφέροντα. Ένα από τα αίτια των πολέμων είναι η ύπαρξη και αναζήτηση αποικιών. Οι αποικίες είναι οικονομικά ζημιογόνες και για τους ίδιους τους αποικιοκρατικούς λαούς. Γι' αυτό νουθετούσε τόσο τη χώρα του όσο και την Γαλλία να εγκαταλείψουν πάραυτα τις αποικίες και να τις επιτρέψουν να αυτο-κυβερνηθούν.²⁷

Ο Μπένθαμ κατακρίνει τη μυστική διπλωματία στη διεθνή πολιτική που τη θεωρεί μία από τις πηγές του πολέμου. Απαιτεί την κατάργησή της και την αντικατάστασή της με τη δημόσια διπλωματία. Τάσσεται υπέρ της μείωσης των στρατευμάτων και των εξοπλισμών και πρότεινε τη δημιουργία μίας συνομοσπονδίας κρατών που θα ιδρυόταν από μία διεθνή διάσκεψη. Επίσης υποστηρίζει την ενίσχυση, το σεβασμό και την κωδικοποίηση του διεθνούς δικαίου²⁸ και, στο πλαίσιο αυτό, την αρχή της μη επέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα των άλλων κρατών. Τάσσεται όπως και άλλοι διανοητές της εποχής του υπέρ της δημιουργίας ενός διεθνούς δικαστηρίου στο οποίο θα λυνόντουσαν οι διεθνές διαφορές ειρηνικά. Μάλιστα αν και φιλειρηνιστής έφτανε στο σημείο να προτείνει τη δημιουργία ενός διεθνούς στρατού για την πιστή εφαρμογή των δικαστικών αποφάσεων του διεθνούς αυτού δικαστηρίου.²⁹

O Cobden

Ο Βρετανός φιλελεύθερος πολιτικός και ειρηνιστής Richard Cobden (1804-1865) υποστήριζε τις ειρηνικές σχέσεις μεταξύ των χωρών μέσω του εμπορίου και των επαφών. Επιπλέον κατηγορούσε τη χώρα του, τη Βρετανία, για επεκτατικές τάσεις και για την επιτήδεια χρησιμοποίηση της ισορροπίας ισχύος (η οποία κατ' αυτόν δεν ισχύει στη διεθνή ζωή, αλλά ήταν βρετανική επινόηση για να χειραγωγεί τις άλλες μεγάλες δυνάμεις και να κυριαρχεί

²⁷ S. Conway, 'Bentham on Peace and War', *Utilitas*, 1, 1 (1989), 88-98. A. Ellis, 'Utilitarianism and International Ethics', Nardin & Mapel (επιμ.), ο.π., 159-65.

²⁸ M.W. Janis, 'Jeremy Bentham and the Fashioning of "International Law"', B. Parekh (επιμ.), *Jeremy Bentham: Critical Assessments, Volume III, Law and Politics* (Λονδίνο: Routledge, 1993), 404-17.

²⁹ Conway, ο.π., 88-98. Ellis, ο.π., 160-5. Βλέπε επίσης Parkinson, ο.π., 95-7. Dunne, ο.π., 166.

παγκοσμίως). Ο Cobden θεωρείται ως ένας από τους πρώιμους υποστηρικτές του γνωστού σήμερα ως φιλελεύθερου διεθνισμού στις Διεθνείς Σχέσεις και ένας από τους πρώτους σκαπανείς της ιδέας του λειτουργισμού και της αλληλεξάρτησης στη διεθνή πολιτική.³⁰

Richard Cobden

Για τον Cobden η ελευθερία του εμπορίου είναι βασικό στοιχείο για την ειρήνη. Είναι πεπεισμένος ότι το διεθνές εμπόριο, χωρίς εμπόδια από τα κράτη, θα αποτελούσε ισχυρότατο κίνητρο για να πιέζουν οι λαοί τις κυβερνήσεις τους να μην καταφεύγουν στον πόλεμο μια και τα συμφέροντά τους εξυπηρετούνταν πολύ καλύτερα και με πολύ λιγότερο κόστος χωρίς τις ζημιογόνες πολεμικές επιχειρήσεις.³¹ Ωστόσο δεν υποστηρίζει την ελευθερία του εμπορίου καθεαυτή, αλλά ως κύριο παράγοντα για την εδραίωση της διεθνούς ειρήνης. Αν αυτό δεν συνέβαινε, όπως με το εμπόριο όπλων ή με την εκμετάλλευση μίας περιοχής της γης από άλλη χώρα (ιμπεριαλισμός, αποικιοκρατία) τα απέρριπτε (όχι ελευθερία του εμπορίου «για να κόβουμε λαιμούς» όπως είχε πει χαρακτηριστικά).³² Ως αφοσιωμένος υποστηρικτής της προόδου που θα επερχόταν με την εκβιομηχάνιση και το εμπόριο, είναι κάθετα αντίθετος στο милитарισμό, τη στρατικοποίηση, τους εξοπλισμούς, στην αποικιοκρατική επέκταση και στον ιμπεριαλισμό.³³

Στο πλαίσιο αυτό Cobden ήταν και ένας από τους πλέον ένθερμους υποστηρικτές της «απόλυτης αρχής της μη επέμβασης».³⁴ Κατ'αυτόν η τήρηση της αρχής της μη επέμβασης ήταν μία απαραίτητη, αν και όχι επαρκής παράμετρος της διεθνούς ειρήνης, και μπορούσε να

³⁰ Parkinson, ο.π., 95, 97, 145; W. Olson & A.J.R. Groom, *International Relations Then and Now* (Λονδίνο: Routledge, 1991), 30. Smith, ο.π., 205-6; S. Burchill, 'Liberal Internationalism', S. Burchill & A. Linklater (επιμ.), *Theories of International Relations* (Basingstoke: Macmillan, 1995), 36, 39; Dunne, ο.π., 166-7.

³¹ Olson & Groom, ο.π., 30.

³² F.H. Hinsley, *Power and the Pursuit of Peace* (Cambridge: Cambridge University Press, 1963), 96-7.

³³ C. Holbraad, *The Concert of Europe: A Study in German and British International Theory 1815-1914* (Λονδίνο: Longman, 1970), 155; Smith, ο.π., 205-6.

³⁴ R.J. Vincent, *Nonintervention and International Order* (Princeton: Princeton University Press, 1974), 46.

συνδυαστεί πιο αποτελεσματικά με το συμφέρον των λαών, απ' ότι μια γενική ευχή ή επιθυμία για την εδραίωση της ειρήνης.³⁵ Καταδίκασε με τον πλέον εμφατικό τρόπο τις στρατιωτικές επεμβάσεις ακόμη και αν πράγματι γινόντουσαν για ευγενείς σκοπούς, π.χ. για το καλό ενός λαού που υπέφερε.³⁶ Κατά τον Cobden η ελευθερία ενός καταπιεσμένου λαού έπρεπε να επιτευχθεί από τον ίδιο χωρίς ξένη βοήθεια. Όσοι ζητούν ξένη βοήθεια για να απελευθερωθούν δεν είναι ακόμη έτοιμοι για να καρπωθούν το αγαθό της ελευθερίας (κάτι που υποστήριζε και ο σύγχρονός του John Stuart Mill).³⁷ Η μόνη μορφή ένοπλης ξένης επέμβασης που μπορούσε να δεχθεί ήταν εάν ήδη υπήρχε ξένη επέμβαση υπέρ του τυράννου (κάτι που επίσης υποστήριζαν τότε τόσο ο Mill όσο και ο Giuseppe Mazzini). Επίσης έδινε μεγάλη σημασία στο ρόλο της διεθνούς κοινής γνώμης και στην ηθική της δύναμη.³⁸ Η καταδίκη της επέμβασης είχε σαν κύριο αποδέκτη τη Βρετανία της οποίας οι επεμβάσεις έβλαπταν άλλους λαούς αλλά και τον ίδιο το βρετανικό λαό.³⁹

Ο ιδεαλισμός (1900-1945)

Το άλλο ρεύμα στον ίδιο ευρύτερο χώρο, ο ιδεαλισμός, εμφανίστηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και διατηρήθηκε ως τα πρόθυρα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Οι κυριότεροι εκπρόσωποί του ήταν ο πολιτειολόγος και πρόεδρος των ΗΠΑ, Γούντροου Ουίλσον, οι Βρετανοί δημοσιογράφοι και δημοσιολόγοι Norman Angell και John A. Hobson (1858-1940), ο Γερμανό-Βρετανός διεθνολόγος Alfred Zimmern (1879-1957), ο Βρετανός ιστορικός Arnold Toynbee (1889-1975), ο Βρετανός φιλόσοφος Bertrand Russell (1872-1970), ο κοινωνιολόγος David Mitranpy και ορισμένοι πρωτοπόροι νομικοί διεθνολόγοι (βλ. παρακάτω).

Οι ιδεαλιστές τονίζουν ότι οι πόλεμοι έχουν τη ρίζα τους κυρίως στον ανθρώπινο νου, δηλαδή στο πώς σκεπτόμαστε, στις αντιλήψεις μας, και ότι είναι προϊόν των συνθηκών, π.χ. του ιμπεριαλισμού κατά τις διεισδυτικές επισημάνσεις του Hobson. Οι πόλεμοι και οι συγκρούσεις δεν είναι εγγενείς στις ανθρώπινες κοινωνίες ούτε εδράζονται σε κάποια ανεξίτηλη επιθετική-καταστροφική φύση του ανθρωπίνου είδους. Ο άνθρωπος, οι κοινωνίες και τα κράτη μπορούσαν να μάθουν να είναι φιλειρηνικά, γιατί η διακρατική βία όχι μόνο είναι ηθικά και νομικά καταδικαστέα αλλά φέρνει και άλλη βία, δεν τη μειώνει. Επιπλέον, η ένοπλη βία είναι ασύμφορη, έχει τόσο μεγάλο κόστος ώστε δεν συνιστάται ως προέκταση της πολιτικής με άλλα μέσα. Ένα από τα κλειδιά για την ειρήνη είναι ο τερματισμός του ιμπεριαλισμού και της αποικιοκρατίας (Hobson), η αυτοδιάθεση των λαών (Ουίλσον) και ένα

³⁵ Στο ίδιο, 47.

³⁶ Holbraad, ο.π., 156.

³⁷ Vincent, ο.π., 53.

³⁸ Στο ίδιο, 53.

³⁹ Parkinson, ο.π., 97. Brown, ο.π., 605.

σύστημα συλλογικής ασφάλειας για όλα τα κράτη (υπό την έννοια ότι όποιο κράτος ασκούσε επιθετική και επεκτατική πολιτική με τη χρήση ένοπλης βίας σε βάρος άλλου κράτους, θα είχε να αντιμετωπίσει το σύνολο των κρατών της διεθνούς κοινωνίας).

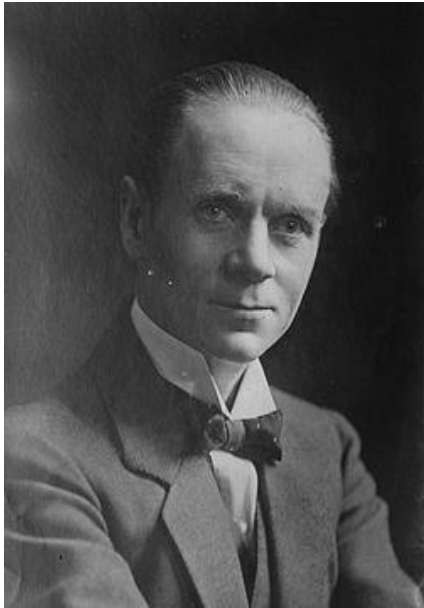
Στην ιδεαλιστική και διεθνιστική συζήτηση πολύτιμη ήταν και η συμβολή που ήρθε από την παράδοση του διεθνούς δικαίου, από μερίδα πρωτοπόρων για την εποχή τους νομικών διεθνολόγων, όπως ο Νικόλαος Πολίτης (1872-1942), ο Γάλλος Georges Scelle (1878-1961), ο Αυστριακός Hans Kelsen (1881-1973) και ο Αμερικάνος πολιτικός επιστήμονας και νομικός διεθνολόγος Quincy Wright (1890-1970). Οι επιστήμονες αυτοί τόνιζαν τις αυξανόμενες σχέσεις διακρατικής συνεργασίας, την αυξανόμενη ισχύ του διεθνούς δικαίου, τη φθίνουσα σημασία της εθνικής κυριαρχίας και των συνόρων στη διεθνή επικοινωνία και στις επαφές, και την αποκήρυξη του πολέμου στις διακρατικές σχέσεις. Ο Scelle θεωρούσε το άτομο ως κατ' εξοχήν υποκείμενο του διεθνούς δικαίου. Ορισμένοι οραματίζονταν την επικράτηση μιας διεθνούς ηθικής (όπως ο Πολίτης λίγο πριν το θάνατό του στην κατεχόμενη Γαλλία το 1942) ή, όπως και άλλοι ιδεαλιστές, την εξέλιξη προς μια παγκόσμια κυβέρνηση.

Θα περιοριστούμε σε μία σύντομη παρουσίαση της συμβολής των Angell, Ουίλσον και Mitraný, γιατί θεωρούνται κατεξοχήν συμβολές στις Διεθνείς Σχέσεις, σε αντίθεση με άλλες που θεωρούνται κυρίως συμβολές στο διεθνές δίκαιο, στην ιστορία ή στη διεθνή οικονομία.

O Angell

Ο Norman Angell (1872-1967) θεωρείται κεντρικός εκπρόσωπος του ιδεαλισμού-διεθνισμού. Λίγο χρόνια πριν την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου εξέδωσε ένα πολύκροτο βιβλίο με τίτλο, *The Great Illusion* (Η μεγάλη χίμαιρα), στο οποίο υποστήριξε, με σειρά οικονομικών και άλλων ορθολογικών επιχειρημάτων, ότι αντίθετα απ' ό,τι πίστευαν οι περισσότεροι στην εποχή του, ο πόλεμος δεν ήταν ορθολογική επιλογή με την οποία ένα κράτος αποκομίζει οφέλη. Αντιθέτως έχει τεράστιο κόστος στη σημερινή εποχή με την πρωτοφανή οικονομική αλληλεξάρτηση των ανεπτυγμένων βιομηχανικών κρατών, που εμφανίζεται διεθνώς ιστορικά από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και έπειτα (και όχι πριν). Προκειμένου να μειωθούν οι συγκρούσεις και να αυξηθεί η διεθνής συνεργασία, απαραίτητη ήταν και η ενίσχυση των κανόνων του διεθνούς δικαίου και η ίδρυση και άλλων διεθνών θεσμών.⁴⁰

⁴⁰ C. Navari, 'The Great Illusion Revisited: The Intellectual Theory of Norman Angell', *Review of International Studies*, 15 (1989), 341-58. J.D.B. Miller, *Norman Angell and the Futility of War* (Λονδίνο: Macmillan, 1986). Griffiths, ο.π., 53-7. Jackson & Sørensen, ο.π., 69-70.

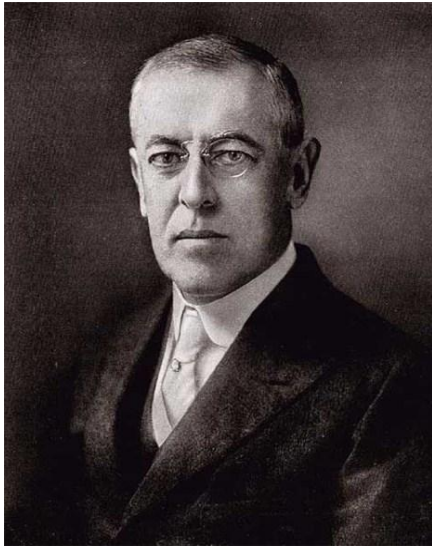
Norman Angell

Ο ερχομός του Μεγάλου Πολέμου μπορεί να διέψευσε τον Angell και να το κατέστησε τον κατεξοχήν ιδεαλιστή τον οποίον κατέκρινε ως ουτοπιστή ο Carr, πλην όμως ο Angell είχε γράψει το βιβλίο του αυτό ακριβώς επειδή φοβόταν την έλευση ενός μεγάλου ευρωπαϊκού πολέμου που κανείς δεν θα ήθελε (ούτε καν η Γερμανία) και θα έβλαπτε ανυπολόγιστα όλα τα ευρωπαϊκά κράτη και τους λαούς του. Δεν θεωρούσε ότι ο πόλεμος θα εκλείψει τελείως και η αλληλεξάρτηση (επ' ωφελεία όλων των εμπλεκόμενων στο διεθνές εμπόριο και στις ανταλλαγές) θα επικρατούσε παντού ή ότι θα κυριαρχούσε μία ουτοπική «αρμονία συμφερόντων» α la Μπένθαμ, αλλά ότι, στα πλαίσια του εκσυγχρονισμού, η επιδίωξη του οικονομικού πλούτου και της ανάπτυξης δεν συμβάδιζαν με τη διεξαγωγή πολέμων και με τους εξοπλισμούς. Επίσης η αποικιοκρατία ήταν περιττή και άχρηστη καθώς επίσης και ο ανταγωνισμός των μεγάλων δυνάμεων για εδαφικά ή αποικιοκρατικά ζητήματα. Γενικότερα, παρά τον ιδεαλιστικό τόνο του Angell, θεωρείται σήμερα ως ο πρώτος υποστηρικτής της σύγχρονης θεωρίας της αλληλεξάρτησης, ο οποίος σε αντίθεση με τον Σμιθ, τον Μπένθαμ ή τον Cobden, δεν πίστευε ότι η ελευθερία του εμπορίου ήταν κάτι το φυσιολογικό στο οποίο έτειναν αυθόρμητα οι ανθρώπινες κοινωνίες, αλλά ότι ήταν προϊόν της συγκεκριμένης ιστορικής στιγμής και των ιδιαίτερων συνθηκών του εκσυγχρονισμού που οδηγούσαν σε μία πιο πολιτισμένη και ορθολογική διαβίωση διεθνώς, καθιστώντας για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας τον πόλεμο ξεπερασμένο και παράλογο.⁴¹

Ο Ουίλσον

Ο Πρόεδρος των ΗΠΑ Γούντροου Ουίλσον (Woodrow Wilson, 1856-1924), προηγουμένως καθηγητής της πολιτικής επιστήμης στο Πανεπιστήμιο του Πρίνστον, είναι κυρίως γνωστός για τη συμβολή του στον ιδεαλισμό-διεθνισμό με τα περίφημα Δεκατέσσερα Σημεία του.

⁴¹ Βλέπε προηγούμενη υποσημείωση.

Γούντροου Ουίλσον

Τα Δεκατέσσερα Σημεία που εξήγγειλε στο Κογκρέσο τον Ιανουάριο του 1918 (πριν τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου) ήταν το πρόγραμμα του για την εξασφάλιση της μεταπολεμικής διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Το πρόγραμμα αυτό περιλάμβανε την απαγόρευση της μυστικής διπλωματίας και των μυστικών διακρατικών συμφωνιών, το δραστικό περιορισμό των εξοπλισμών, τη διευθέτηση του ζητήματος των αποικιών και εδαφικών διεκδικήσεων με ειρηνικό τρόπο και την εφαρμογή της αρχής της εθνικής αυτοδιάθεσης. Επίσης αναφέρθηκε στην ανάγκη δημιουργίας μίας παγκόσμιας ένωσης, εννοούσε έναν οικουμενικό πολιτικό διεθνή οργανισμό.⁴²

Ο Ουίλσον πίστευε ότι με τους κατάλληλους διεθνείς θεσμούς και διεθνείς κανόνες και με την επικράτηση του ορθολογισμού, οι ηγεσίες των κρατών θα «εξημερωνόντουσαν», όπως είχε πει, η διεθνής «ζούγκλα» θα μετατρέποταν έτσι σε «ζωολογικό κήπο». Ο Ουίλσον θα μείνει κυρίως γνωστός ως ένας από τους εμπνευστές της Κοινωνίας των Εθνών, ως υποστηρικτής της διάδοσης της φιλελεύθερης δημοκρατίας παγκοσμίως, η οποία στη λογική του Καντ (κατά τον ίδιο τον Ουίλσον που τον επικαλείται) θα ήταν κατά των πολέμων, και ως ένας από τους κύριους υποστηρικτές της αρχής της εθνικής αυτοδιάθεσης η οποία, κατά τον 19^ο αιώνα (τότε γνωστή ως αρχή των εθνοτήτων), δεν είχε κατορθώσει να γίνει μέρος του διεθνούς δικαίου (σημειωτέον ότι αργότερα ο Ουίλσον μετάνιωσε που είχε λανσάρει την ιδέα αυτή βλέποντας πόσο δύσκολο ήταν να εφαρμοστεί στη πράξη). Ωστόσο η αρχή αυτή κατά τον Ουίλσον αφορούσε κυρίως την αρχή της πλειοψηφίας, δηλαδή τη λαϊκή κυριαρχία, και όχι και το δικαίωμα των αποικιών στην αυτοδιάθεση (κάτι που, σημειωτέον, υποστήριζε τότε ο Λένιν στη δική του εκδοχή της αρχής της αυτοδιάθεσης).⁴³

⁴² W. Wilson, 'The World Must Be Made Safe for Democracy. The Fourteen Points', Vasquez, ο.π., 35-40. Griffiths, ο.π., 95-9. Jackson & Sørensen, ο.π., 67-9.

⁴³ Βλέπε προηγούμενη υποσημείωση. Ειδικά για τη θέση του Ουίλσον σε σχέση με την αρχή της αυτοδιάθεσης βλέπε A. Cobban, *The Nation State and National Self-Determination* (Νέα Υόρκη: Thomas Y. Crowell Company, 1970), 57-8, 62-66. D. Heater, *National Self-Determination: Woodrow Wilson and his Legacy* (Basingstoke: Macmillan, 1994), 15-77.

O Mitrany

Ο λειτουργισμός είναι το άλλο νήμα του πλέγματος του φιλελευθερισμού στις διεθνείς σχέσεις και εμφανίστηκε λίγο πριν τελειώσει ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Συνιστά θεωρία και στρατηγική στα πλαίσια της διακρατικής ολοκλήρωσης-συσσωμάτωσης (*integration*) και, ταυτόχρονα, ευρύτερη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων στην αναζήτηση της ειρήνης. Κατά τον εμπνευστή της, Βρετανό ρουμανικής καταγωγής David Mitrany (1888-1975) στόχος του λειτουργισμού είναι η μεγιστοποίηση της ευημερίας των λαών μέσω της ανάπτυξης διεθνικών (*transnational*) σχέσεων και διεθνών δεσμών, και της δημιουργίας λειτουργικών παγκόσμιων οργανισμών που θα είναι χρήσιμοι και επ' ωφελεία όλων των λαών. Μέσα σ' αυτό το πνεύμα συνεργασίας, επαφών και σχέσεων, ο πόλεμος θα καθίστατο αδιανόητος, θα έχει ξεπεραστεί από τη λειτουργικότητα των διεθνικών σχέσεων. Τα σύνορα και τα εμπόδια μεταξύ των κρατών θα χάσουν τη σημασία τους, θα επικαλυφθούν από ένα πλέγμα διεθνικών σχέσεων. Η «υψηλή πολιτική» (*high politics*) βέβαια δεν θα καταργηθεί τελείως, αλλά διά μέσου της νέας αυτής λειτουργίας θα αλλάξει ριζικά ο χαρακτήρας των διακρατικών σχέσεων, με ενασχόληση με θέματα κοινωνικής πρόνοιας και διεθνούς συνεργασίας.⁴⁴

David Mitrany

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι απόψεις του Mitrany έχουν στηρίξει θεωρητικά την ίδρυση των λειτουργικών παγκόσμιων και περιφερειακών οργανισμών καθώς και την ιδέα του Jean Monnet για τη δημιουργία των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΕΚ). Με τις ΕΚ, ως γνωστόν, η ιστορική αντιπαράθεση Γαλλίας-Γερμανίας εξαφανίστηκε. Επίσης το όλο σκεπτικό του λειτουργισμού γέννησε μία συναφή θεωρία στο χώρο του φιλελευθερισμού, τον νεολειτουργισμό (Haas, Lindberg, Etzioni, Schmitter, κ.ά.) με κύριο παράδειγμα και σημείο αναφοράς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση στην «ηρωική» της εποχή, από την απαρχή της (1951) μέχρι τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (1993).

⁴⁴ D. Mitrany, *A Working Peace System* (Σικάγο: Quadrangle, 1966) [1943]. Για τον λειτουργισμό και τον Mitrany βλέπε επίσης: Griffiths, ο.π., 191-3. A.J.R. Groom & P. Taylor (επιμ.), *Functionalism: Theory and Practice in International Relations* (Λονδίνο: University of London Press, 1975). P. Taylor, 'Functionalism: The Approach of David Mitrany', A.J.R. Groom & P. Taylor (επιμ.), *Frameworks for International Co-operation* (Λονδίνο: Pinter Publishers, 1990), 125-38.

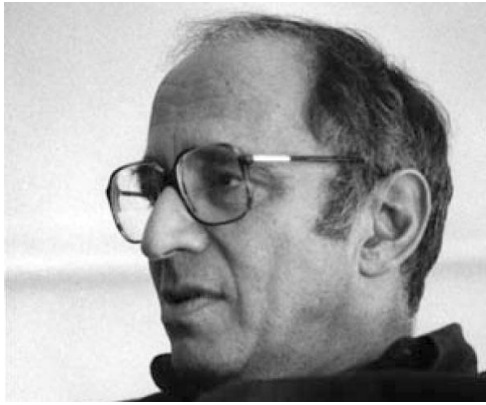
Η επιστημονική πορεία των Διεθνών Σχέσεων: οι μεγάλες συζητήσεις

Η εδραίωση των Διεθνών Σχέσεων ως επιστήμης άρχισε μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Το έτος 1919 θεωρείται το έτος ίδρυσης του νέου επιστημονικού κλάδου γιατί τότε δημιουργήθηκε η πρώτη καθηγητική έδρα των Διεθνών Σχέσεων (για την ακρίβεια η πρώτη έδρα «διεθνούς πολιτικής» όπως λεγόταν) στο Πανεπιστήμιο της Ουαλίας, στο Αμπερίστοιθ, με πρώτο κάτοχο της έδρας τον Zimmern και δεύτερο τον Carr. Από τότε μέχρι σήμερα οι Διεθνείς Σχέσεις και η διεθνής πολιτική έχουν περάσει από πολλές διακυμάνσεις και επιστημονικές έριδες.

Για να κατανοήσουμε καλύτερα την πορεία των Διεθνών Σχέσεων ως επιστημονικού κλάδου απαραίτητη είναι η αναφορά στη θεώρηση του Αμερικανού φιλόσοφου και ιστορικού των επιστημών, Thomas Kuhn (1922-1996) για το πώς εξελίσσονται οι επιστήμες.

Κατά τον Kuhn οι επιστήμες διέρχονται από διάφορα στάδια, διατρέχουν έναν κύκλο με διάφορους σταθμούς. Ξεκινούν από το προεπιστημονικό στάδιο, τη φάση που έχουν περιορισμένη αυθυπαρξία σε σχέση με άλλες συναφείς επιστημονικές πειθαρχίες και σπαράσσονται από αντίπαλες θεωρήσεις που επιζητούν την κυριαρχία στο σύνολο του εκκολλαπτόμενου επιστημονικού κλάδου. Στη συνέχεια μία νέα επιστήμη δημιουργείται (και χειραφετείται από την ευρύτερη φιλοσοφία) και εδραιώνεται με άξονα ένα θεωρητικό/επιστημονικό «Παράδειγμα» (*scientific paradigm*) ως βασικό πλαίσιο. Από εκεί και έπειτα η επιστημονική έρευνα διεξάγεται στα πλαίσια της κανονικής ή «καθιερωμένης επιστήμης» (*normal science*) εντός του γενικά αποδεκτού θεωρητικού Παραδείγματος, χωρίς αμφισβήτηση του. Μετά από ένα χρονικό διάστημα κάνουν την εμφάνισή τους διάφορα δυσεξήγητα φαινόμενα (*anomalies*) που δεν καθίσταται δυνατόν να ερμηνευθούν και να ερευνηθούν ικανοποιητικά με βάση το υπάρχον θεωρητικό πλαίσιο (Παράδειγμα). Το επακόλουθο είναι η «επιστημονική κρίση», δηλαδή ο ανταγωνισμός μεταξύ του παλαιού Παραδείγματος και δύο ή περισσότερων υποψήφιων θεωρητικών Παραδειγμάτων για επικράτηση, όπως είχε συμβεί και κατά το προεπιστημονικό στάδιο. Η επιστημονική κρίση οδηγεί σε μία «επιστημονική επανάσταση» και στην ανάδειξη ενός νέου θεωρητικού Παραδείγματος. Έχουμε μία «επιστημονική στροφή» (*paradigm shift*) που συμβάλλει στην ανάπτυξη της έρευνας στα πλαίσια της καθιερωμένης επιστήμης και ούτω καθ' εξής.⁴⁵

⁴⁵ T. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions* (Σικάγο: University of Chicago Press, 1962). T. Kuhn, 'Logic of Discovery or Psychology of Research?', I. Lakatos & A. Musgrave (επιμ.), *Criticism and the Growth of Knowledge* (Cambridge: Cambridge University Press, 1970).

Thomas Kuhn

Η επιστημολογική πορεία των Διεθνών Σχέσεων πέρασε από μία σειρά από επιστημονικές κρίσεις ή «φιλοσοφικά στάδια» για να χρησιμοποιήσουμε και τη διατύπωση του πρωτοπόρου Αμερικανού (γερμανό-τσεχικής καταγωγής) πολιτικού επιστήμονα, Karl Deutsch (1912-1992).⁴⁶

Karl Deutsch

Όμως σε αντίθεση με το σχήμα εξέλιξης των επιστημών που προτείνει ο Kuhn (κυρίως για τις θετικές επιστήμες), τα νέα ανταγωνιστικά Παραδείγματα στις Διεθνείς Σχέσεις δεν αντικαθιστούν πάντοτε το προηγούμενο, επιφέροντας μία επιστημονική επανάσταση με την επικράτηση ενός νέου Παραδείγματος, αλλά τα νέα ανταγωνιστικά Παραδείγματα συνυπάρχουν με τα προηγούμενα ή με τις νέες εκδοχές τους, σαν να έχουμε μια συνεχή δηλαδή επιστημονική κρίση ή συνεχές φιλοσοφικό στάδιο.

Οι γνωστές ως «μεγάλες συζητήσεις» (*great debates*) στις Διεθνείς Σχέσεις υπήρξαν τέσσερις από το 1919 μέχρι σήμερα:⁴⁷

- Η διαμάχη ιδεαλισμού και ρεαλισμού κατά τον Μεσοπόλεμο (1919-1939), γνωστή

⁴⁶ K.W. Deutsch, *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control* (Νέα Υόρκη: The Free Press, 1966) [1963], 3-4.

⁴⁷ M. Banks, 'The Inter-Paradigm Debate', M. Light & A.J.R. Groom (επιμ.) *International Relations: A Handbook of Current Theory* (Λονδίνο: Frances Pinter, 1985), 7-26. M. Banks, 'The Evolution of International Relations Theory', M. Banks (επιμ.), *Conflict in World Society: A New Perspective in International Relations* (Brighton: Wheatsheaf, 1984), 3-21. K.J. Holsti, *The Dividing Discipline: Hegemony and Diversity in International Theory* (Βοστώνη: Allen & Unwin, 1987). S. Smith, 'Paradigm Dominance in International Relations', H.C. Dyer & L. Mangasarian (επιμ.), *The Study of International Relations: The State of the Art* (Houndmills: Macmillan, 1989), 3-27. Olson & Groom, ο.π., 56-311. Jackson & Sørensen, ο.π., 73-107.

ως «πρώτη μεγάλη συζήτηση», όπου το αρχικό θεωρητικό Παράδειγμα ήταν ο ιδεαλισμός και η πρόκληση-επανάσταση ερχόταν από τον ρεαλισμό. Σε αυτή τη πρώτη επιστημονική έριδα επικράτησε τελικά το νέο Παράδειγμα του ρεαλισμού.

- Η διαμάχη συμπεριφορισμού (*behaviouralism*) και κλασικισμού στη δεκαετία του 1960, γνωστή και ως «δεύτερη μεγάλη συζήτηση» που κατέληξε σ' έναν συγκερασμό μεταξύ των δύο στα πλαίσια του ρεαλισμού. Εδώ υπήρξε συγχώνευση στα πλαίσια του κυρίαρχου ρεαλισμού.
- Η γνωστή αρχικά ως μετα-συμπεριφορική επανάσταση (*post-behavioural revolution*) κατά το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1970, γνωστή στη συνέχεια ως «δια-παραδειγματική συζήτηση» (*inter-paradigm debate*), με την ανταγωνιστική συνύπαρξη και πολυετή επιστημονική κρίση μεταξύ τριών διαφορετικών προσεγγίσεων: (1) του ρεαλισμού και νεορεαλισμού, (2) του πλουραλισμού ή φιλελευθερισμού και νεοφιλελευθερισμού (δεν πρόκειται εδώ για τον οικονομικό νεοφιλελευθερισμό) και (3) του στρουκτουραλισμού.
- Η συνεχιζόμενη διαμάχη μεταξύ ρεαλισμού, φιλελευθερισμού και στρουκτουραλισμού, και μεταξύ αυτών των τριών (που εκλαμβάνονται από τους επικριτές τους ως εκφάνσεις του επιστημονικού θετικισμού) και των δύο νέων ρευμάτων, του μεταθετικισμού (γνωστού και ως αναστοχασμού) και του κονστρουκτιβισμού (1990-σήμερα).

Η πρώτη μεγάλη συζήτηση: ιδεαλισμός και ρεαλισμός

Ο ιδεαλισμός του Μεσοπολέμου φάνηκε προς στιγμή να κυριαρχεί στις Διεθνείς Σχέσεις για περίπου 15 με 20 χρόνια. Κεντρικός άξονας της συζήτησης ήταν ο πρώτος οικουμενικός πολιτικός διεθνής οργανισμός, η Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ) και το πώς θα λειτουργούσε αποτελεσματικά, εξασφαλίζοντας την ειρήνη και την ειρηνική επίλυση των διαφορών.

Οι υποστηρικτές της ιδέας της ΚτΕ αποκλήθηκαν ιδεαλιστές από τους αντίπαλους τους, τους ρεαλιστές. Στον χώρο του νέου κλάδου των Διεθνών Σχέσεων, που εμφανίστηκε κυρίως στη Βρετανία και στις ΗΠΑ, κυριάρχησε μέχρι το πρώτο μέρος της δεκαετίας του 1930, ο ιδεαλισμός και η πίστη στον αποτελεσματικό ρόλο για της ΚτΕ για την εξασφάλιση της ειρήνης και της διεθνούς συνεργασίας. Αυτή η κυριαρχία ήταν πιο εμφανής στη Βρετανία, όπου οι περισσότεροι κάτοχοι εδρών στις Διεθνείς Σχέσεις ανήκαν στον χώρο του ιδεαλισμού-διεθνισμού, όπως ο Zimmern (στο Αμπερίστουιθ και μετά στην Οξφόρδη), ο Philip Noel-Baker (1889-1982) στο London School of Economics και ο διάδοχός του εκεί, Charles Manning (1894-1978).⁴⁸ Τέτοια ήταν η απήχηση του ιδεαλισμού με άξονα την

⁴⁸ Parkinson, ο.π., 155-61. Banks, 'The Evolution of International Relations Theory', ο.π., 7-9. Olson & Groom, ο.π., 56-103.

Κοινωνία των Εθνών, ώστε αρχικά ακόμη και ο Carr και ο Morgenthau έτρεφαν ελπίδες και έκλιναν προς τον ιδεαλισμό.

Στη δεύτερη δεκαετία του Μεσοπολέμου το άστρο της ΚτΕ φάνηκε κατώτερο των περιστάσεων, με τον διεθνή οργανισμό ανίκανο να σταματήσει ή να απαντήσει αποτελεσματικά στις παραβιάσεις και επεκτατικές τάσεις της Ιταλίας (κατάληψη Αιθιοπίας), της Ιαπωνίας (κατάληψη Μαντζουρίας) και την περιφρόνηση από τον Χίτλερ της μίας μετά την άλλη των δεσμεύσεων της Γερμανίας με βάση τη Συνθήκη των Βερσαλλιών. Έτσι δεν άργησε να εμφανιστεί στο προσκήνιο ο ρεαλισμός ως πειστικότερη περιγραφή και ερμηνεία των διεθνών πραγμάτων, με κύριους εκπροσώπους, από το 1930 μέχρι το 1945, τον Carr και τον Γερμανό-Βρετανό Georg Schwarzenberger (1908-1991) στη Βρετανία, και τους Niebuhr και Nicholas Spykman (1893-1943) στις ΗΠΑ, που υποστήριζαν τις γνωστές θέσεις του ρεαλισμού.

Η δεύτερη μεγάλη συζήτηση: κοινωνική επιστήμη ή ιστορική επιστήμη;

Η δεύτερη μεγάλη επιστημονική συζήτηση έλαβε χώρα στη δεκαετία του 1960 και αφορούσε κυρίως τη μέθοδο μελέτης των διεθνών φαινομένων, συγκεκριμένα το αν οι Διεθνείς Σχέσεις ήταν ή είχαν γίνει κοινωνική επιστήμη ή παρέμεναν κατά βάση ιστορική σπουδή, με ό,τι αυτό συνεπαγόταν για την επιστημονική μέθοδο και τη μεθοδολογία.⁴⁹

Συμπεριφοριστές διεθνολόγοι, όπως οι Αμερικάνοι Morton Kaplan (1921-2013), J. David Singer (1925-2009) και άλλοι, εισήγαγαν στη μελέτη των διεθνών φαινομένων νέες εφαρμοσμένες μεθόδους και θεωρίες, κυρίως ποσοτικές, και τη μεθοδολογία της επακριβούς εμπειρικής έρευνας, στα πλαίσια του θετικιστικού προτύπου που είχε τότε μεγάλη απήχηση και στις άλλες κοινωνικές επιστήμες. Σκοπός ήταν η δια της συλλογής έγκυρων πληροφοριών και της λεπτομερούς ερμηνείας τους, εδραίωση μιας πιο συστηματικής επιστήμης. Η διεθνολογική αυτή επιστήμη θα διέθετε πολύ μεγαλύτερη ακρίβεια και θα επικρατούσαν σε αυτήν οι αξιακά και ιδεολογικά αποχρωματισμένες εμπειρικές γενικεύσεις.⁵⁰

⁴⁹ A. Lijphart, 'The Structure of the Theoretical Revolution in International Relations', *International Studies Quarterly*, 18, 1 (1974), 41-74.

⁵⁰ M.A. Kaplan, *System and Process in International Politics* (Νέα Υόρκη: Wiley, 1957). K. Knorr & J.N. Rosenau (επιμ.), *Contending Approaches to International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1969). J.N. Rosenau (επιμ.), *International Politics and Foreign Policy* (Νέα Υόρκη: The Free Press, 1969).

J. David Singer

Morton Kaplan

Οι κλασικιστές, με πρωταγωνιστή τον Αυστραλό-Βρετανό Hedley Bull (1932-1985), ηγετική μορφή, μαζί με τον Βρετανό Martin Wight (1913-1972), της βρετανικής σχολής του ρεαλισμού, αντέτειναν ότι οι νέες αυτές μέθοδοι και η νέα μεθοδολογία δεν συμβάλλουν ιδιαίτερα στις Διεθνείς Σχέσεις. Η μόνη αξία λόγου προσέγγιση για την ανάλυση και άντληση ουσιαστικών συμπερασμάτων για τη διεθνή ζωή είναι η παραδοσιακή ιστορική μέθοδος, δηλαδή η άριστη γνώση της επιστημονικής ιστορίας (των ιστορικών γεγονότων, των αιτίων τους και της σημασίας τους) με τη κατάλληλη μελέτη των αρχειακών πηγών, των απομνημονευμάτων, με συνεντεύξεις, και σε αυτή τη βάση η εξαγωγή θεωριών και επιστημονικών συμπερασμάτων για τη διεθνή πολιτική.⁵¹

Hedley Bull

Οι συμπεριφοριστές περνώντας στην αντεπίθεση υποστήριξαν ότι υπήρχε εδώ θεμελιώδης διαφωνία μεταξύ «παράδοσης» και «επιστήμης». Στην πρώτη περίπτωση τα συμπεράσματα ήταν αυθαίρετα και, θέλοντας και μη, αναδείκνυαν κυρίως την ιστορική μοναδικότητα. Έτσι άθελά τους οι κλασικιστές καταργούν την πολιτική επιστήμη και άλλους

⁵¹ H. Bull, 'International Relations Theory: The Case for a Classical Approach', *World Politics*, 18, 3 (1966), 361-77.

κλάδους των κοινωνικών επιστημών, οι οποίοι εδράζονται στην αποδοχή ότι υπάρχουν πολλά κοινά σημεία μεταξύ των διαφορετικών ιστορικών πλαισίων και γεγονότων. Με την κλασική ιστορική παράδοση, υποστήριζαν, δεν ξεπερνιόταν και η γεγονοτολογική εξιστόρηση της παραδοσιακής διπλωματικής ιστορίας. Οι παραδοσιακοί διεθνολόγοι ανταπάντησαν ότι δεν τάσσονται υπέρ της μοναδικότητας, θεωρούν όμως ότι με τις ποσοτικές μεθόδους χάνεται η ουσία, το ποιοτικό στοιχείο δεν μετριέται και ότι με τις ποσοτικές μεθόδους μπορεί κανείς να εξάγει όποιο αποτέλεσμα θέλει, με κατάλληλη χειραγώγηση των δεδομένων που αποτιμούνται ποσοτικά. Η επιστημονική αυτή έριδα φάνηκε προς στιγμήν και σαν μια διαφορά μεταξύ της αμερικανικής και της βρετανικής σχολής διεθνολόγων της εποχής εκείνης, με συμπεριφοριστές τους πρώτους και κλασικιστές τους δεύτερους.

Ο τελικός απολογισμός της δεύτερης επιστημονικής συζήτησης είναι ότι ο συμπεριφορισμός δεν αποτέλεσε μια πραγματική εκ θεμελίων αμφισβήτηση των βασικών αξιωμάτων του ρεαλισμού, δηλαδή μια «επιστημονική επανάσταση» που να εισάγει ένα νέο θεωρητικό Παράδειγμα, το οποίο θα αντικαθιστούσε εκ θεμελίων το ρεαλισμό στον κλάδο των Διεθνών Σχέσεων. Η κατάληξη ήταν ο συγκερασμός των μεθόδων μια και δεν διαφωνούσαν ως προς τις βασικές προ-αποδοχές οι οποίες κινούνταν και για τις δύο πλευρές στο χώρο του ρεαλισμού (πρωταρχική σημασία των κρατών ως διεθνών δρώντων, σημασία της ισχύος, διεθνής αναρχία, αυτό-βοήθεια, κλπ.) (βλ. Κεφάλαιο 2).⁵²

Η δια-παραδειγματική συζήτηση: οι Διεθνείς Σχέσεις τρισυπόστατες

Η ουσιαστική κριτική του ρεαλισμού ήρθε λίγο αργότερα και εγκαινιάστηκε επίσημα, για το σύνολο της πολιτικής επιστήμης, από τον Αμερικανό πολιτικό επιστήμονα David Easton (1917-2014) το 1969 και ονομάστηκε «μετα-συμπεριφορική επανάσταση».

David Easton

⁵² J.A. Vasquez, *The Power of Power Politics: A Critique* (Λονδίνο: Frances Pinter, 1983).

Ο Easton επεσήμανε τα εξής σημεία, όλα με καίρια σημασία και για τις Διεθνείς Σχέσεις.⁵³

(α) Η ουσία προέχει της τεχνικής μεθόδου. Αντί του γνωστού αφορισμού του συμπεριφορισμού ότι είναι προτιμότερο να κάνει κανείς λάθος παρά να είναι ασαφής, ο μετα-συμπεριφορισμός προτάσσει ότι είναι προτιμότερη η ασάφεια, αλλά για σημαντικά ζητήματα, παρά η ακρίβεια σε θέματα χωρίς πολιτική σημασία.

(β) Η μέχρι τώρα επιστημονική έρευνα κρύβει μία ιδεολογία εμπειρικού συντηρητισμού. Με το να ερευνά εντός των παραδεδεγμένων πλαισίων της κοινωνίας είναι σαν να τα αποδέχεται ως ικανοποιητικά και αιώνια. Έτσι αποφεύγει να τα αμφισβητήσει.

(γ) Οι κοινωνικές επιστήμες δεν υπήρξαν ποτέ αξιακά ουδέτερες. Η αναγνώριση αυτού του γεγονότος επιτρέπει τη μεγαλύτερη επίγνωση των ορίων των ερευνητών και των περιορισμών τους που βασίζονται σε αξιολογικές προτιμήσεις. Η δήθεν ουδέτερη στάση των κοινωνικών επιστημών ουσιαστικά ενισχύει την υπάρχουσα κατάσταση με το να υποσκάπτει την ικανότητα και τη θέληση του επιστήμονα να προβληματιστεί για την ευρύτερη σκοπιμότητα της γνώσης του.

(δ) Οι επιστήμονες χωρίς ενδιαφέρον για την προαγωγή των αξιών του ανθρώπινου πολιτισμού γίνονται ανεύθυνοι τεχνοκράτες που απλώς «μαστορεύουν» την κοινωνία. Η γνώση ενέχει και την ευθύνη για πράξη. Η υπεύθυνη πράξη, με βάση την επιστημονική γνώση, πρέπει να στοχεύει στην εξέλιξη και βελτίωση των κοινωνιών και όχι στην στασιμότητα ή οπισθοδρόμησή τους.

Στις Διεθνείς Σχέσεις η επιστημονική κρίση-επανάσταση εναντίον του ρεαλισμού ήρθε από πολλές πλευρές. Η πρώτη κατά μέτωπο επίθεση ξεκίνησε με το έργο του Αυστραλού John Burton (1915-2010), θέτοντας έτσι τις βάσεις για την ανάδειξη του πλουραλισμού (ή φιλελευθερισμού) στην επόμενη δεκαετία. Την ίδια περίπου εποχή ο ρεαλισμός υποσκαπτόταν πιο έμμεσα από την πολυ-επιστημονική προσέγγιση της «έρευνας συγκρούσεων» των Burton, Kenneth Boulding (1910-1993), Morton Deutsch και Herbert Kelman, της «έρευνας για την ειρήνη» του Johan Galtung και της έρευνας της συσσωμάτωσης-ολοκλήρωσης των Karl Deutsch, Ernest Haas (1924-2003), κ.ά.. Η αμφισβήτηση του ρεαλισμού απέκτησε ευρεία νομιμοποίηση στον κλάδο από τη δεκαετία του 1970, με τα έργα του James Rosenau (1924-2011), του Richard Rosecrance και άλλων, και με έργα της επόμενης γενιάς των μετα-συμπεριφοριστών, όπως ο Joseph Nye, ο Robert Keohane, ο John Vasquez, ο Michael Doyle, κ.ά. που τόνισαν τις «διεθνικές σχέσεις» (*transnational relations*) και τους εσωτερικούς παράγοντες (π.χ. δημοκρατικό ή απολυταρχικό καθεστώς) σε αντίθεση με τις αυστηρά κρατοκεντρικές σχέσεις. Παράλληλα υπήρχαν και θεωρητικοί που εισήγαγαν στις διεθνείς σχέσεις στοιχεία από τον μαρξισμό και

⁵³ D. Easton, 'The New Revolution in Political Science', *American Political Science Review*, 58, 4 (1969), 1051-2, 1057-9.

τη θεωρία της εξάρτησης, όπως ο Immanuel Wallerstein κ.ά.

Σύμφωνα με τον Burton ο ρεαλισμός ερευνά τις διεθνείς σχέσεις επιλεκτικά και τελειώς αυθαίρετα. Στόχος του ρεαλισμού είναι η απλή επιβεβαίωση κοινότυπων ρήσεων, η απλή επαλήθευση και όχι η «διαψευσιμότητα» (*falsification*), το βασικό κριτήριο για την επιστημονική εξέλιξη που είχε προκρίνει ο Karl Popper (1902-1994). Έτσι στην ουσία ο ρεαλισμός δεν κάνει τίποτε άλλο από να εδραιώνει τις υπάρχουσες ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ των κρατών με βάση την ισχύ τους. Η πολιτική της ισχύος και η επιδίωξη της συνεχούς αύξησης της στρατιωτικής ισχύος είναι αντιπαραγωγικές, μια και, όπως παρατηρεί ο Burton, επιφέρουν έντονη καχυποψία, αντιπαλότητα, ανεξέλεγκτους ανταγωνισμούς και εξοπλισμούς, με τελικό αποτέλεσμα τις συνεχείς συγκρούσεις.⁵⁴

John Burton

Κατά τον Burton ο ρεαλισμός κινείται αποκλειστικά με τους πολύ περιοριστικούς όρους του «μηδενικού αθροίσματος» (φάσμα νικητή-ηττημένου) στις διακρατικές σχέσεις και στη σύγκρουση Ανατολής-Δύσης κατά τον Ψυχρό Πόλεμο, με κίνδυνο ακόμη και την πυρηνική αναμέτρηση που βέβαια θα σήμαινε το τέλος του κόσμου. Δεν δημιουργούνται έτσι οι προϋποθέσεις για πραγματική ειρήνη και ομαλοποίηση των σχέσεων μεταξύ αντιπάλων, για συνολική επίλυση μιας σύγκρουσης. Επιπλέον, με το στείρο κρατοκεντρισμό του ρεαλισμού, παραβλέπεται η έντονη, και όλο και πιο αποτελεσματική δραστηριότητα των μη κρατικών δρώντων, και ο αυξανόμενος ρόλος των διεθνικών σχέσεων. Στην ουσία ο ρεαλισμός δεν ζει στο παρόν αλλά στο παρελθόν. Δεν φαίνεται να έχει αντιληφθεί ότι έχει επέλθει μετάβαση σε μία νέα, διαφορετική διεθνή κοινωνία, μία «παγκόσμια κοινωνία» (*world society*), με όλα τα θετικά και τα αρνητικά της στοιχεία, όπου τα σύνορα και η κυριαρχία των κρατών έχουν, εν πολλοίς, περιοριστεί ή σχετικοποιηθεί. Το τελικό συμπέρασμα του Burton, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, είναι ότι ο ρεαλισμός

⁵⁴ J.W. Burton, *International Relations: A General Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1965). J.W. Burton, *World Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1972).

είναι ανεπαρκέστατη θεωρία για τη μελέτη των διεθνών σχέσεων, λόγω του στατικού της προσανατολισμού και της ανικανότητάς της να συλλάβει την πολύπλοκη σύγχρονη πραγματικότητα, που συνεχώς μεταλλάσσεται, και να δώσει πειστικές απαντήσεις στο αιώνιο πρόβλημα του πολέμου και των άλλων συγκρούσεων.⁵⁵

Αποτέλεσμα της αμφισβήτησης του κυρίαρχου ρεαλισμού ήταν να υπάρχουν από τα μέσα της δεκαετίας 1970 και έως το 1990 τρεις ξεχωριστές προσεγγίσεις στις διεθνείς σχέσεις, τρία ανταγωνιστικά θεωρητικά/επιστημονικά Παραδείγματα:⁵⁶

1. ο ρεαλισμός και νεορεαλισμός
2. ο πλουραλισμός ή φιλελευθερισμός (και νεοφιλελευθερισμός)
3. ο στρουκτουραλισμός

Εκάστη προσέγγιση βλέπει μπροστά της έναν διαφορετικό κόσμο,⁵⁷ άλλους δρώντες, άλλα διεθνή προβλήματα, άλλο διεθνές σύστημα, ακόμη και άλλες αντιπαλότητες ή άλλες πτυχές και συνιστώσες σε κάθε σύγκρουση. Το πρακτικό αποτέλεσμα είναι να προτείνει άλλες επιλογές στην εξωτερική πολιτική και στην πρόληψη, διαχείριση και επίλυση των κρίσεων και των συγκρούσεων. Ο ανταγωνισμός αυτός συνεχίζεται και σήμερα, στο μεταδιπολικό κόσμο (1990-σήμερα), με την προσθήκη και της «τρίτης μεγάλης συζήτησης» όπως συχνά λέγεται, ή ακριβέστερα της τέταρτης, αφού η τρίτη έμεινε γνωστή ως δια-παραδειγματική αντί ως τρίτη συζήτηση που θα ήταν πιο ακριβής διατύπωση.

Η τέταρτη μεγάλη συζήτηση: η έλευση του μεταθετικισμού και κονστρουκτιβισμού

Η μεταθετικιστική (*post-positivist*) ή αναστοχαστική (*reflectivist*) πρόκληση στις Διεθνείς Σχέσεις πρωτοεμφανίστηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1980 ως μικρή απόκλιση, με πρωταγωνιστές αρχικά και πάλι τον Burton, θεωρητικούς των γνωστών ως κανονιστικών διεθνών σχέσεων (*normative international relations*), και στη συνέχεια οπαδούς της Κριτικής Θεωρίας, του μεταμοντερνισμού και του φεμινισμού. Στα πλαίσια της τέταρτης μεγάλης συζήτησης υπάρχει και η προσπάθεια συγκερασμού θετικισμού και μεταθετικισμού που γίνεται από τον γνωστό ως κονστρουκτιβισμό (βλ. Κεφάλαιο 2).

Βασική θέση του μεταθετικισμού στις Διεθνείς Σχέσεις είναι ότι ο ρεαλισμός, ο πλουραλισμός-φιλελευθερισμός και ο στρουκτουραλισμός είναι προσεγγίσεις αθεράπευτα θετικιστικές και εμπειρικές. Δεν είναι τρεις εναλλακτικές θεωρήσεις των Διεθνών Σχέσεων, με την κάθε μία να αντιλαμβάνεται και να προσεγγίζει μία διαφορετική διεθνή κοινωνία. Είναι απλώς τρεις εκδοχές του ίδιου ακριβώς κόσμου. Η έμφαση και η δοσολογία μπορεί να αλλάζουν, αλλά το μίγμα που προσφέρεται δεν διαφέρει και πολύ. Οι τρεις εκδοχές, και ειδικά ο ρεαλισμός, δεν αποτελούν παρά αναμάσημα και περιγραφή της συμβατικής λογικής

⁵⁵ Βλέπε προηγούμενη υποσημείωση.

⁵⁶ Banks, 'The Inter-Paradigm Debate', ο.π., 7-26. Holsti, ο.π.. Viotti & Kauppi, ο.π.

⁵⁷ Smith, 'Paradigm Dominance in International Relations', ο.π., 20.

που διέπει την εξωτερική πολιτική. Δεν αμφισβητούν τίποτε και έτσι συμβάλλουν στη διαιώνιση της κατάστασης όπως έχει, την εκλογικεύουν και τη νομιμοποιούν.⁵⁸

Εάν θελήσουμε να κατανοήσουμε τη μεταθετικιστική επίθεση κατά των παραδοσιακών διεθνών σχέσεων, θα πρέπει να εξετάσουμε τι περιγράφεται ως θετικισμός-εμπειρισμός και γιατί συνιστά, κατά αυτή την άποψη, μέγα επιστημονικό ολίσθημα.⁵⁹

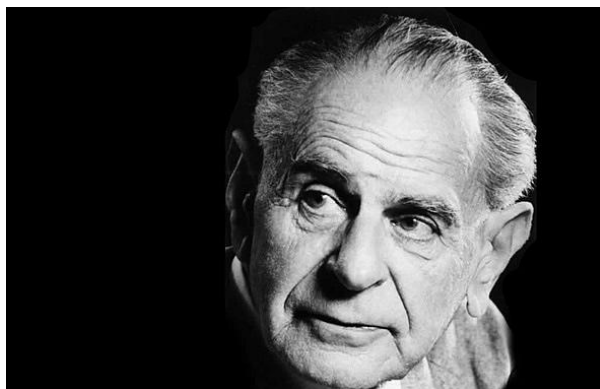
Ο θετικισμός στις κοινωνικές επιστήμες ξεκινάει ιστορικά στο πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνα, με τον August Comte στον οποίο οφείλεται και ο όρος θετικισμός ειδικά σε σχέση με την κοινωνιολογία. Κατά τον θετικισμό, η επιστημονική γνώση πηγάζει από την παρατήρηση, η οποία παρατήρηση και έρευνα μπορεί να αποβεί ακριβής όπως συμβαίνει στις φυσικές (θετικές) επιστήμες. Υπάρχει σαφής διάκριση μεταξύ του υποκειμένου (του ερευνητή) που ερευνά και του αντικειμένου του. Ο ερευνητής είναι σε θέση να κρίνει αντικειμενικά και ανεπηρέαστα όταν μελετάει ένα φαινόμενο. Ο στόχος του ερευνητή είναι η αναζήτηση των εξελικτικών αιτιακών νόμων που ισχύουν στην κοινωνία. Η αλήθεια στην επιστημονική έρευνα εδράζεται στην αντιστοιχία με την εξωτερική πραγματικότητα. Μία πιο εκλεπτυσμένη εκδοχή του θετικισμού είναι ο λογικός εμπειρισμός ή λογικός θετικισμός του «κύκλου της Βιέννης» (Rudolf Carnap, Ernest Nagel, Carl Gustaf Hempel, Karl Popper, κ.ά.).

Κατά τον λογικό θετικισμό του Popper, η επιστημονική γνώση είναι η μόνη γνήσια μορφή γνώσης στην οποία μπορεί να φθάσει ο άνθρωπος, η εγγύτερη στην άφταστη αλήθεια ή πραγματικότητα. Όλες οι άλλες απόψεις εκτός επιστήμης αποτελούν αυθαίρετες επιλογές για λόγους ιδεολογικούς, εθνικούς, θρησκευτικούς, αισθητικούς, προσωπικούς ή συναισθηματικούς. Το βασικό κριτήριο για την επιστημονική γνώση είναι η επαλήθευση. Αν ένα συμπέρασμα ή μια θεωρία υπόκειται σε επαλήθευση και πάνω απ' όλα, κατά τον Popper, αν υπόκειται σε διαψευσιμότητα (*falsification*), τότε συνιστά επιστημονικό ισχυρισμό (*conjecture*). Στο μέτρο που μία θεώρηση περνάει τα διάφορα τεστ επαλήθευσης και διαψευσιμότητας διατηρείται, αλλιώς αντικαθίσταται από μία άλλη θεωρία που δίνει πιο πειστικές απαντήσεις και, υπ' αυτή την έννοια, βρίσκεται εγγύτερα στην εξωτερική πραγματικότητα. Αν μία πρόταση ή θεωρία δεν είναι εμπειρικά επαληθεύσιμη ή διαψεύσιμη ή είναι έτσι διατυπωμένη ώστε εντέχνως να διαφεύγει την επαλήθευση-διαψευσιμότητα, τότε

⁵⁸ S. Smith, 'Positivism and Beyond', S. Smith, K. Booth & M. Zalewski (επιμ.), *International Theory: Positivism and Beyond* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 11-44. R.W. Cox, 'Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory', R.O. Keohane (επιμ.), *Neorealism and its Critics* (Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 1986), 204-54. R.K. Ashley, 'The Poverty of Neorealism', στο ίδιο, 255-300. M. Hoffmann, 'Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate', *Millennium: Journal of International Studies*, 16, 2 (1987). J. Lapid, 'The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positive Era', *International Studies Quarterly*, 33, 3 (1989). R. Ashley, 'The Achievements of Post-Structuralism', Smith, Booth & Zalewski (επιμ.), ο.π., 240-53. M. Neufeld, 'Reflexivity and International Relations', *Millennium: Journal of International Studies*, 22, 1 (1993). R. Devetak, 'Critical Theory' και 'Postmodernism', Burchill & Linklater (επιμ.), ο.π., 145-209.

⁵⁹ Smith, 'Positivism and Beyond', ο.π., 11-44.

δεν είναι επιστημονική. Η επιστημονική πορεία της γνώσης είναι εξελικτική.⁶⁰

Karl Popper

Η μελέτη των Διεθνών Σχέσεων από το 1945 και έπειτα ακολούθησε, κατά την μεταθετικιστική (αναστοχαστική) κριτική, τον κλασικό θετικισμό ή το λογικό θετικισμό. Η έρευνά τους, κατά τους μεταθετικιστές, διέπεται από τέσσερις επιστημολογικές αρχές που και οι τέσσερις είναι λανθασμένες:⁶¹

- (α) Υποστηρίζει τη σαφή διάκριση μεταξύ των αντικειμενικών στοιχείων, γεγονότων κ.λπ. από τη μία και των αξιών από την άλλη.
- (β) Υποστηρίζει ότι η κοινωνία, όπως και ο φυσικός κόσμος, διέπεται από κανονικότητες (*patterns*) που είναι δυνατό να αποκαλυφθούν από τις θεωρίες που έχουν στη διάθεσή τους οι κοινωνικοί επιστήμονες.
- (γ) Υποστηρίζει ότι η κοινωνική επιστήμη είναι ενιαία και μπορούν να χρησιμοποιηθούν λίγο-πολύ οι ίδιες μεθοδολογίες σε όλες τις επιστημονικές πειθαρχίες των κοινωνικών επιστημών.
- (δ) Υποστηρίζει ότι ο καθορισμός της αλήθειας μίας επιστημονικής θεωρίας ή υπόθεσης εργασίας κρίνεται με βάση την αντιστοιχία της με τα γεγονότα, υπακούει, δηλαδή, στην εμπειρική επιστημολογία.

Οι αναστοχαστικές τάσεις στις Διεθνείς Σχέσεις απορρίπτουν και τις τέσσερις αυτές αρχές. Τονίζουν, μεταξύ άλλων, ότι δεν υπάρχει και ουδέποτε δύναται να υπάρξει αντικειμενική γνώση, έγκυρα αντικειμενικά κριτήρια ανεξάρτητα από την ανθρώπινη σκέψη και τις αξίες και προτιμήσεις του ερευνητή. Η κοινωνική πραγματικότητα δεν είναι προφανής, έτοιμη προς εξέταση, φτάνει να είναι κανείς καλός παρατηρητής και να διαθέτει τα κατάλληλα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία. Δεν υπάρχει σαφής διάκριση μεταξύ γνώσης και αναγκών του ερευνητή ή της συγκεκριμένης κοινωνίας. Τα κριτήρια για το τι

⁶⁰ Στο ίδιο, 15. Για τις θέσεις του Popper, βλέπε K.R. Popper, *The Logic of Scientific Discovery* (Λονδίνο: Hutchinson, 1959). K.R. Popper, *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach* (Οξφόρδη: Clarendon Press, 1972). K.R. Popper, 'Normal Science and its Dangers', Lakatos & Musgrave (επιμ.), ο.π., 51-8.

⁶¹ S. Smith, 'Reflectivist and Constructivist Approaches to International Theory', Baylis & Smith (επιμ.), ο.π., 226-42. Hoffman, ο.π., 231-4. Neufeld, ο.π. 55-7.

ισχύει ως έγκυρη γνώση δεν εδράζονται στη φύση ή στην κοινωνική πραγματικότητα, αλλά σε ανθρώπινα κριτήρια που δεν είναι δεδομένα αλλά είναι ανθρώπινες επινοήσεις, δηλαδή δεν τα επιβάλλει η εξωτερική πραγματικότητα, αλλά υιοθετούνται από μία επιστημονική κοινότητα ή σχολή σκέψης. Επίσης, ο μεταθετικισμός δεν συμφωνεί ότι οι Διεθνείς Σχέσεις είναι εντελώς ξεχωριστός και ιδιαίτερος κλάδος, ανεξάρτητος από την κοινωνική και πολιτική θεωρία, αμφισβητείται δηλαδή η σαφής διάκριση που γίνεται, ειδικά από τον ρεαλισμό, μεταξύ των Διεθνών Σχέσεων και των λοιπών κοινωνικών επιστημών.

Ρεαλιστές και φιλελεύθεροι διεθνολόγοι αποκρούουν τις μεταθετικιστικές θεωρήσεις ως ανεδαιφικές και λανθασμένες. Οι κύριες κατηγορίες εναντίον τους είναι ότι δεν διαθέτουν ένα ξεκάθαρο και κατανοητό επιστημονικό-θεωρητικό πρόγραμμα που να κατευθύνει την έρευνα. Δεν διαθέτουν υποθέσεις εργασίας που να υπόκεινται σε επαλήθευση ή διαψευσιμότητα. Οι θετικιστές διεθνολόγοι έχουν την τάση να επιλέγουν για την κριτική τους τον μεταμοντερνισμό, για ευνόητους λόγους, μια και είναι πιο τρωτός με τη θέση του ότι «ισχύουν τελικά τα πάντα και τίποτα» (*anything goes*), επομένως αποκλείεται η σύγκριση μεταξύ θεωριών για το ποιά είναι η επιστημονικά ορθότερη θεώρηση. Επίσης ελλοχεύει συνεχώς ο κίνδυνος της σύγχυσης μεταξύ επιστημονικής γνώσης και ιδεολογίας ή δοξασίας. Το αποτέλεσμα θεωρείται ότι είναι η στασιμότητα της επιστήμης και της επιστημονικής εξέλιξης. Τελικά με τον μεταθετικισμό (ειδικά με τον μεταμοντερνισμό) δεν παράγεται γνώση στο πεδίο των Διεθνών Σχέσεων και πάντως όχι γνώση με πρακτική διάταξη στην εφαρμογή της διεθνούς πολιτικής. Με τέτοιες θέσεις ειδικά οι μεταμοντέρνοι διεθνολόγοι τινάζουν στο αέρα τη μελέτη των διεθνών σχέσεων, της πολιτικής επιστήμης και των κοινωνικών επιστημών στο σύνολο τους.⁶²

Καταλήγοντας, η συζήτηση θετικισμού-μεταθετικισμού είναι η πιο συνολική που έχει λάβει χώρα μέχρι σήμερα στον κλάδο. Η συνεχιζόμενη από το 1990 ανταγωνιστική θεωρητική συζήτηση μπορεί να αποβεί δημιουργική, στην προσπάθεια κάθε σχολής σκέψης να αποδείξει την υπεροχή της (δηλαδή τα θετικά στοιχεία του ανταγωνισμού), και μπορεί να οδηγήσει τελικά στην ανάδειξη και εδραίωση ενός πιο περιεκτικού και πιο εκλεπτυσμένου (*sophisticated*) νέου θεωρητικού Παραδείγματος των Διεθνών Σχέσεων.

⁶² K. Waltz, 'Reflections on *Theory of International Politics: A Response to My Critics*', Keohane (επιμ.), ο.π., 322-45. R.G. Gilpin, 'The Richness of the Tradition of Political Realism', στο ίδιο, 301-321. K.J. Holsti, 'Mirror, Mirror on the Wall Which are the Fairest Theories of All?', *International Studies Quarterly*, 33, 3 (1989). K.J. Holsti, 'International Relations at the End of the Millennium', *Review of International Studies*, 19, 4 (1993). M. Nicholson, 'The Continued Significance of Positivism?', Smith, Booth & Zalewski (επιμ.), ο.π., 128-45. J.A. Vasquez, 'The Post-Positivist Debate: Reconstructing Scientific Enquiry and International Relations Theory after Enlightenment's Fall', K. Booth & S. Smith (επιμ.), *International Relations Theory Today* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 217-40.

2. Οι σύγχρονες σχολές των Διεθνών Σχέσεων

Ρεαλισμός

Κύριες θέσεις

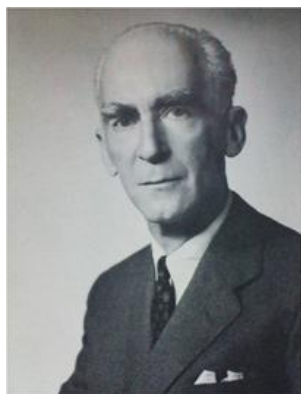
Οι περισσότεροι θεωρητικοί των Διεθνών Σχέσεων που έχουν ασχοληθεί με το ρεαλισμό θεωρούν ότι κύριες θέσεις του ρεαλισμού, από το κλασικό βιβλίο του Morgenthau μέχρι σήμερα, συνοψίζονται στα εξής πέντε σημεία:⁶³

1. Ο κεντρικός ρόλος των κρατών ως κύριων διεθνών δρώντων.
2. Ο προεξέχων ρόλος της ισχύος ως κύριου παράγοντα για την ασφάλεια και επιβίωση των κρατών και για την εξασφάλιση των ειρηνικών σχέσεων.
3. Η σαφής διάκριση μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής.
4. Η λήψη αποφάσεων από τα κράτη με βάση το μοντέλο του ενιαίου ορθολογικού δρόντος που ενεργεί με γνώμονα το εθνικό συμφέρον.
5. Η επικράτηση των συγκρούσεων στις διεθνείς σχέσεις, από τον ανταγωνισμό και την εκμετάλλευση μέχρι την ένοπλη σύγκρουση, αντί της συνεργασίας και της ομόνοιας.

Τα κράτη, και πιο συγκεκριμένα οι κυβερνήσεις (αυτοί που λαμβάνουν τις αποφάσεις στην εξωτερική πολιτική), είναι οι μοναδικοί ή οι κύριοι πρωταγωνιστές στη διεθνή σκηνή. Αυτό σημαίνει ότι στα κράτη (κυβερνήσεις, υπουργεία εξωτερικών) θα πρέπει να επικεντρωθεί η διεθνολογική έρευνα. Οι Διεθνείς Σχέσεις είναι η μελέτη της εξωτερικής πολιτικής των κρατών και των συνασπισμών τους, η διακρατική πολιτική. Η πεμπτοσύνη της έρευνας είναι η διπλωματική και στρατιωτική συμπεριφορά των κρατών, οι διακρατικές πολιτικο-στρατιωτικές σχέσεις. Η διεθνής πολιτική μοιάζει σαν ένα «παιχνίδι μπιλιάρδου» κατά την εύστοχη παρομοίωση του Αμερικανό-Ελβετού διεθνολόγου, Arnold Wolfers (1892-

⁶³ K.J. Holsti, *The Dividing Discipline: Hegemony and Diversity in International Theory* (Βοστώνη: Allen & Unwin, 1987), 1-40. R.G. Gilpin, 'The Richness of the Tradition of Political Realism', R.O. Keohane (επιμ.), *Neorealism and its Critics* (Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 1986), 304-8. R.O. Keohane, 'Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond', στο ίδιο, 164-5. M. Smith, R. Little & M. Shackleton, 'Introduction', M. Smith, R. Little & M. Shackleton (επιμ.), *Perspectives in World Politics* (Λονδίνο: Croom Helm, 1981), 14-15. J.A. Vasquez, *The Power of Power Politics: A Critique* (Λονδίνο: Frances Pinter, 1983), 18-37. J. Dougherty & R.L. Pfaltzgraff Jr., *Ανταγωνιστικές θεωρίες των διεθνών σχέσεων: μία συνολική αποτίμηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1992) [αρχική έκδοση *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey* (Νέα Υόρκη: Harper & Row, 1990)], τόμος Α, 115-83. P.R. Viotti, & M.V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism* (Νέα Υόρκη: Macmillan, 1993), 5-7, 35-7, 44-5. F.W. Wayman & P.F. Diehl, 'Realism Reconsidered: The Realpolitik Framework and its Basic Propositions', F.W. Wayman & P.F. Diehl (επιμ.), *Reconstructing Realpolitik* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1994), 3-26. S. Burchill, 'Realism and Neorealism', S. Burchill & A. Linklater (επιμ.), *Theories of International Relations* (Basingstoke: Macmillan, 1995), 67-92. T. Dunne & B.C. Schmidt, 'Realism', J. Baylis & S. Smith (επιμ.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 2^η έκδοση, 2001), 141-61. T. Dunne & B.C. Schmidt, «Ρεαλισμός», J. Baylis, S. Smith & P. Owens (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μία εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις* (Αθήνα: Επίκεντρο, 2013) [από 5^η έκδοση, *The Globalization of World Politics* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 2011)], 115-35.

1968), όπου μόνο το εξωτερικό περίβλημα των σφαιρών έρχεται σε επαφή.⁶⁴

Arnold Wolfers

Οι πρωταγωνιστές της διεθνούς κοινωνίας είναι τα ισχυρά κράτη. Μέσω των κρατών και κυρίως των ισχυρών κρατών, προωθούνται, τροποποιούνται ή αποκλείονται οι πρωτοβουλίες των διεθνών οργανισμών ή των διεθνών μη κυβερνητικών οργανώσεων που θέλουν να αναπτύξουν διεθνή πολιτική δραστηριότητα. Ειδικά όσον αφορά τους διεθνείς οργανισμούς, η προσέγγιση του ρεαλισμού είναι ότι αυτοί δεν διαθέτουν ανεξάρτητη βούληση από αυτή των κρατών-μελών τους. Η δραστηριότητά τους ελέγχεται από τα κράτη-μέλη και ειδικά από τα ισχυρότερα κράτη.

Τα κράτη επιδιώκουν να συγκεντρώνουν ισχύ, είτε ως αυτοσκοπό είτε ως μέσο για άλλες επιδιώξεις. Έτσι εξασφαλίζουν το εθνικό τους συμφέρον, με ισχύ που μεταφράζεται σε επιρροή. Η διεθνής πολιτική είναι κατά βάση ο «αγώνας για ισχύ» (Morgenthau).⁶⁵ Ακόμη και σε σχέσεις συνεργασίας, η ισχύς είναι παρούσα, πρόκειται για «πολιτική της ισχύος υπό μεταμφίεση» (Schwarzenberger).⁶⁶ Κατά συνέπεια το πρωταρχικό μέλημα του κλάδου των Διεθνών Σχέσεων είναι η κατανόηση και ανάλυση του πώς λαμβάνει χώρα ο αγώνας για ισχύ, πώς διαμορφώνονται οι σχέσεις ισχύος και πώς αυτός ο αγώνας μπορεί να ρυθμίζεται και να εξισορροπείται έτσι ώστε να αποφευχθεί η ένοπλη σύγκρουση. Το τελευταίο μπορεί να επιτευχθεί κατά κύριο λόγο μέσω της ισορροπίας ισχύος, την αποτροπή και τις αμυντικές συμμαχίες ή συνασπισμούς. Οποιαδήποτε έρευνα εκτός αυτού του πλαισίου είναι στην καλύτερη περίπτωση ασήμαντη, στη χειρότερη στρεβλή και ουτοπική, οδηγώντας σε λάθος συμπεράσματα, ενώ η πρακτική εφαρμογή τέτοιων θέσεων από κυβερνήσεις θέτει σε κίνδυνο τα εν λόγω κράτη και, γενικότερα, τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια.

Το κράτος, ως η βασική μονάδα ανάλυσης των Διεθνών Σχέσεων, συμπεριφέρεται

⁶⁴ A. Wolfers, *Discord and Collaboration: Essays on International Politics* (Βαλτιμόρη: Johns Hopkins University Press, 1962).

⁶⁵ H. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace* (Νέα Υόρκη: Alfred A. Knopf, 1948), 8-31.

⁶⁶ G. Schwarzenberger, *Power Politics* (Λονδίνο: Jonathan Cape, 1941), 181.

ορθολογικά, με βάση το υπόδειγμα του «ορθολογικού δρώντος» (*rational actor model*).⁶⁷ Η εξωτερική πολιτική περιγράφεται και αναλύεται σαν το κράτος να είναι μια ενιαία μονάδα (ένας δρών), που μπορεί και κρίνει και σταθμίζει προσεκτικά, με κριτήρια ορθολογικά, τις εναλλακτικές δυνατότητες που έχει, με βάση τις γνώσεις και πληροφορίες που διαθέτει. Η επιδίωξη είναι η εξασφάλιση και μεγιστοποίηση των κερδών και η ελαχιστοποίηση των ζημιών. Έτσι οι επιλογές μπορούν να γίνουν κατανοητές από τους άλλους (τόσο από τα άλλα κράτη όσο και από τους μελετητές), να αξιολογηθούν και να εντοπιστούν τα λάθη στην εθνική στρατηγική.

Μία από τις βασικές θέσεις του ρεαλισμού είναι ότι υπάρχει σαφής διάκριση και διαφορά μεταξύ διεθνούς κοινωνίας και εσωτερικής εθνικής-κρατικής κοινωνίας, μεταξύ εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής. Η εθνική κοινωνία έχει νόμους και αρχές. Βασίζεται στη συνεργασία, στις κοινές αξίες και σε ευρέως αποδεκτούς κανόνες συμπεριφοράς. Όποιος εκτρέπεται, αμφισβητεί, παρανομεί ή επαναστατεί αποτελεί εξαίρεση, ανωμαλία και υφίσταται τις συνέπειες του νόμου και της τάξης. Αντιθέτως η διεθνής κοινωνία είναι αναρχική. Αυτή η «αναρχική κοινωνία» κατά το οξύμωρο σχήμα που εισήγαγε ο Hedley Bull (δηλαδή αναρχική μεν, αλλά κοινωνία),⁶⁸ είναι ανταγωνιστική, με περιορισμένη, περιστασιακή και επισφαλή τάξη, κυρίως σε περιφερειακό επίπεδο, όπως στην περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Τέλος, στη διεθνή πολιτική, τόσο στο παρελθόν όσο και σήμερα, επικρατεί η τάση για αντιπαράθεση και εκμετάλλευση, παρά για συνεργασία, αλληλοκατανόηση και ειρήνη. Ως εκ τούτου πρώτιστο μέλημα του κράτους στη διεθνή σκηνή είναι η υπεράσπιση και προαγωγή του εθνικού (κρατικού) συμφέροντος και η εθνική άμυνα (το υπόδειγμα του «κράτους-οχυρού»). Το κλειδί είναι η «αυτοβοήθεια» (*self-help*), αλλιώς ένα κράτος θα συρρικνωθεί, θα γίνει υποχείριο ενός άλλου ισχυρότερου κράτους ή θα κατακτηθεί.

Νεορεαλισμός και νεοκλασικός ρεαλισμός

Ο Kenneth Waltz (1924-2013), με το βιβλίο του *Theory of International Politics* (1979), που για τον ρεαλισμό θεωρείται εφάμιλλο με το κλασικό βιβλίο του Morgenthau, είναι ο ιδρυτής και κύριος εμπνευστής του γνωστού ως νεορεαλισμού ή δομικού ρεαλισμού. Σε αντίθεση με τον κλασικό ρεαλισμό, δεν θεωρεί την ανθρώπινη επιθετικότητα ως την πηγή του αγώνα για ισχύ, αλλά τη δομή τους διεθνούς συστήματος.⁶⁹

Κατά τον νεορεαλισμό του Waltz και της σχολής του, το κύριο καθοριστικό στοιχείο στην πρακτική και στη μελέτη της διεθνούς πολιτικής βρίσκεται στη δομή του εκάστοτε

⁶⁷ G.T. Allison, *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis* (Βοστώνη: Little, Brown & Co, 1971), 3-4, 13-16.

⁶⁸ H. Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 1977).

⁶⁹ K.N. Waltz, *Theory of International Politics* (Νέα Υόρκη: McGraw-Hill, 1979).

ισχύοντος διεθνούς συστήματος, στα αλληλοεξαρτώμενα δομικά στοιχεία του και στα μεταβλητά χαρακτηριστικά του. Το βασικό στοιχείο της δομής του διεθνούς συστήματος είναι η κατανομή ισχύος ανάμεσα στα κράτη. Τα κράτη είναι μεν νομικά ίσα και κυρίαρχα (αρχή της κυρίαρχης ισότητας) αλλά υπάρχουν μεταξύ τους διαφορές ως προς την ισχύ και επιρροή που διαθέτουν. Στο πλαίσιο της διεθνούς αναρχίας που επικρατεί, όλα τα κράτη είναι ίδια στις βασικές τους λειτουργίες στη διεθνή σκηνή, ανεξαρτήτως των άλλων χαρακτηριστικών τους (ιδεολογία, πολίτευμα, κλπ.), τα οποία ο Waltz δεν θεωρεί σημαντικά στη διαμόρφωση της διεθνούς πολιτικής. Οι κύριες διαφορές μεταξύ κρατών είναι στις δυνατότητές τους με βάση την ισχύ που οδηγεί σε ιεράρχηση μεταξύ τους. Με δεδομένη την καθοριστική σημασία της ισχύος, οι μεγάλες δυνάμεις είναι αυτές που διαμορφώνουν την ισορροπία στο διεθνές σύστημα. Ωστόσο ο στόχος των μεγάλων δυνάμεων και των λοιπών κρατών δεν είναι η μεγιστοποίηση της ισχύος αλλά η μεγιστοποίηση της ασφάλειας. Αντίθετα η μεγιστοποίηση της ισχύος μίας μεγάλης δύναμης μπορεί να αποβεί δυσλειτουργική και να επιφέρει κρίσεις και ακόμη και ένοπλη σύγκρουση.⁷⁰

Kenneth Waltz

Ο Waltz θεωρεί τα διπολικά διεθνή συστήματα πιο σταθερά και λιγότερο συγκρουσιακά από τα πολυπολικά συστήματα, όπως η ισορροπία ισχύος άλλων εποχών. Οι ηγέτες και οι κυβερνήσεις που ασκούν τη διεθνή πολιτική είναι δέσμιοι του ισχύοντος διεθνούς συστήματος στην προσπάθειά τους να εξασφαλίσουν την ασφάλεια και επιβίωση των κρατών τους. Ο νεορεαλισμός κινείται σε μία ντετερμινιστική λογική και δεν παρέχει στην ηγεσία καμία καθοδήγηση για το πώς να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα της διεθνούς πολιτικής που αναφύονται. Για τον Waltz, η προαγωγή του εθνικού συμφέροντος, το κύριο

⁷⁰ Στο ίδιο. Για τον νεορεαλισμό του Waltz βλέπε, M. Griffiths, *Fifty Key Thinkers in International Relations* (Λονδίνο: Routledge, 1999), 46-50. H. Mouritzen, 'Kenneth Waltz: A Critical Rationalist between International Politics and Foreign Policy', I.B. Neumann & O. Wæver (επιμ.), *The Future of International Relations: Masters in the Making* (Λονδίνο: Routledge, 1997), 66-89. S. Burchill, ο.π., 83-90. R. Jackson & G. Sørensen, *Θεωρία και μεθοδολογία των διεθνών σχέσεων: η σύγχρονη συζήτηση* (Αθήνα: Gutenberg) [αρχική έκδοση, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 2003)], 87-90, 133-9.

ζητούμενο κατά το ρεαλισμό στην εξωτερική πολιτική, κινείται σαν σε αυτόματο πιλότο ο οποίος καθοδηγεί κάθε φορά την εξωτερική πολιτική των κρατών.⁷¹

Άλλοι θεωρητικοί αυτής της απαισιόδοξης αντίληψης της διεθνούς σκηνής είναι ο Robert Gilpin, ο οποίος τονίζει και την οικονομική διάσταση στο διεθνές σύστημα,⁷² ο Joseph Griego⁷³ και ο John Mearsheimer. Ο Mearsheimer που θεωρείται ο κατεξοχήν εκπρόσωπος του γνωστού ως επιθετικού νεορεαλισμού (σε αντίθεση με τον αμυντικό νεορεαλισμό του Waltz και του Gilpin) οραματίζεται μία επιστροφή στον Ψυχρό Πόλεμο και στην όλη λογική του, γιατί ήταν ένα σύστημα πιο σταθερό. Κατ'αυτόν τα κράτη δεν είναι ποτέ ικανοποιημένα με την ισχύ που διαθέτουν και με το υπάρχον status quo, επιδιώκουν συνεχώς περισσότερη ισχύ σε βάρος των άλλων κρατών και μόνο έτσι θεωρούν ότι μπορεί να εξασφαλίσουν την ειρήνη. Υποστηρίζει ως πλέον ασφαλές διεθνές σύστημα την παγκόσμια ηγεμονία μίας υπερδύναμης (εννοεί των ΗΠΑ) αν και παραδέχεται ότι αυτό είναι μάλλον ανέφικτο.⁷⁴

Robert Gilpin

John Mearsheimer

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και έπειτα έχουν εμφανιστεί διάφορες πιο ήπιες μορφές ρεαλισμού, που αντλούν στοιχεία από τον κλασικό ρεαλισμό αλλά και από τον φιλελευθερισμό και τον κονστρουκτιβισμό. Λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τον εσωτερικό παράγοντα, τις διαφορές μεταξύ των κρατών (και όχι μόνο τις διαφορές ισχύος) και τις ιδιαιτερότητες της κάθε χώρας, το ρόλο του ατόμου, τις αντιλήψεις των ηγετών και τα πώς και γιατί κατανοούν τη διεθνή πραγματικότητα και την κατανομή ισχύος με ένα συγκεκριμένο τρόπο, τις σχέσεις κράτους-κοινωνίας, τα κίνητρα των κρατών, κ.ά. Η νέα αυτή

⁷¹ Βλέπε δύο προηγούμενες υποσημειώσεις.

⁷² R. Gilpin, *War and Change in World Politics* (Νέα Υόρκη: Cambridge University Press, 1981). R. Gilpin, *The Political Economy of International Relations* (Princeton: Princeton University Press, 1987). Για τον Gilpin βλ. Griffiths, ο.π., 11-16.

⁷³ J. Griego, 'Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism', D.A. Baldwin (επιμ.), *Neorealism and Neoliberalism: the Contemporary Debate* (Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 1993), 116-42.

⁷⁴ J. Mearsheimer, 'Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War', S. Lynn-Jones (επιμ.), *The Cold War and after: Prospects for Peace* (Cambridge. Mass.: MIT Press, 1993), 141-92. Jackson & Sørensen, ο.π., 140-3.

πιο περίτεχνη και λιγότερο απλουστευτική μορφή του ρεαλισμού έχει ονομαστεί σύγχρονος ρεαλισμός ή νεοκλασικός ρεαλισμός.

Οι κύριες τάσεις του ρεαλισμού

Μία χρήσιμη διάκριση που μπορεί να γίνει σε σχέση με τον ρεαλισμό είναι η διάκριση στον άκαμπτο ή δογματικό ρεαλισμό και στον ευέλικτο ή ήπιο ρεαλισμό. Ο πρώτος προσδίδει υπέρμετρη έμφαση στο ρόλο της ισχύος (στρατιωτικής κυρίως) και στην αποτελεσματικότητα της πολιτικής αυτής και στον κυρίαρχο ρόλο των ισχυρών κρατών στο διεθνές στερέωμα.

Σήμερα ο ρεαλισμός μπορεί να διακριθεί σε τέσσερα είδη, εκφάνσεις ή τάσεις.⁷⁵

- ✓ Κλασικός ρεαλισμός (Θουκυδίδης, Μακιαβέλι, Carr, Morgenthau και οι σύγχρονοι υποστηρικτές τους). Η έμφαση εδώ είναι στον αγώνα για ισχύ χάριν του εθνικού συμφέροντος και της επιβίωσης που έχει τις ρίζες του στην ανθρώπινη φύση και στον αναρχικό διεθνές σύστημα.
- ✓ Νεορεαλισμός ή δομικός ρεαλισμός: αμυντικός (Waltz, Gilpin) και επιθετικός (Mearsheimer). Το αναρχικό διεθνές σύστημα είναι που οδηγεί στην ανασφάλεια και τις συγκρούσεις και όχι η φύση του ανθρώπου. Το διπολικό ή ηγεμονικό μονοπολικό διεθνές σύστημα είναι που οδηγούν σε μεγαλύτερη διεθνή ειρήνη και σταθερότητα.
- ✓ Φιλελεύθερος ρεαλισμός (Wight, Bull, Buzan, δηλαδή η γνωστή ως βρετανική σχολή). Η διεθνής αναρχία περιορίζεται με τη δραστηριότητα των διεθνών οργανισμών, με τη διπλωματία και με τους κανόνες και αρχές του διεθνούς δικαίου και από την αποτρεπτική ικανότητα στη βάση της ισορροπίας ισχύος.
- ✓ Νεοκλασικός ρεαλισμός. Συγκερασμός ρεαλισμού με τον φιλελευθερισμό αντλώντας ορισμένα στοιχεία και από τον κονστρουκτιβισμό.

Πλουραλισμός ή φιλελευθερισμός

Κύριες θέσεις

Οι κύριες θέσεις του πλουραλισμού ή φιλελευθερισμού δεν είναι τόσο ευδιάκριτες όπως είναι στον ρεαλισμό. Υπάρχουν διάφορες τάσεις και σχολές. Ωστόσο μπορεί κανείς να διακρίνει ένα μίνιμουμ θέσεων που λίγο-πολύ εκπροσωπούν τους μελετητές των Διεθνών Σχέσεων οι οποίοι μπορεί να χαρακτηρισθούν ως πλουραλιστές ή φιλελεύθεροι.⁷⁶

⁷⁵ Στο ίδιο, 122-62. Dunne & Schmidt, 'Realism', ο.π., 147-9. Dunne & Schmidt, «Ρεαλισμός», ο.π., 120-35.

⁷⁶ J.W. Burton, *World Society* (Cambridge: Cambridge University press, 1972). J.N. Rosenau, *The Study of Global Interdependence* (Λονδίνο: Frances Pinter, 1980). R.O. Keohane &

Καταρχήν υποστηρίζεται ότι η διεθνής κοινωνία είναι πολύ πιο σύνθετη και περίπλοκη απ' ό,τι παρουσιάζεται στον ρεαλισμό. Δεν είναι ούτε αναγκαστικά αναρχική, ούτε επικρατεί ο ανταγωνισμός και η ισχύς, παρά μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις. Η πρακτική των διεθνών σχέσεων λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο μιας παγκόσμιας κοινωνίας που, όπως κάθε κοινωνία, έχει τόσο στοιχεία συνεργασίας όσο και στοιχεία ανταγωνισμού και διενέξεων, πολιτική της ισχύος και πολιτική μη-ισχύος, νομιμοποιημένες και μη-νομιμοποιημένες σχέσεις. Η επιθετικότητα και η συναφής αναζήτηση της ισχύος δεν είναι εγγενή στοιχεία στον άνθρωπο ή στα κράτη ως μέλη του διεθνούς συστήματος, αλλά προϊόντα συγκεκριμένων συνθηκών. Δεν αποτελούν τη μόνη ή την πλέον αποτελεσματική στρατηγική. Η ισχύς, ως ικανότητα καθορισμού της εκάστοτε διμερούς ή πολυμερούς ημερήσιας διάταξης και του επηρεασμού των αποτελεσμάτων, δεν στηρίζεται στη στρατιωτική υπεροχή παρά μόνο σε ειδικές περιπτώσεις. Η στρατηγική της στρατιωτικής ισχύος χρησιμοποιείται μόνο σε ακραίες περιπτώσεις που αφορούν εδαφικά ή στρατιωτικά θέματα και όχι στο μεγαλύτερο φάσμα των διεθνών σχέσεων και εκεί που χρησιμοποιείται παρουσιάζει φθίνουσα αποτελεσματικότητα.

Αντίθετα απ' ό,τι πρεσβεύει ο ρεαλισμός, δεν αντιμετωπίζεται σήμερα στο διεθνές επίπεδο μια διακρατική και κρατοκεντρική κοινωνία, αλλά μια κοινωνία «πολυκεντρική», με διάφορους κυβερνητικούς, «υπο-κυβερνητικούς», μη-κυβερνητικούς διεθνείς ή εθνικούς δρώντες. Το ποιος πρωταγωνιστεί σε κάθε περίπτωση είναι θέμα εμπειρικό (το οποίο θα αναδειχθεί από τη σχετική έρευνα) και όχι αξιωματικό. Επιπλέον, οι λειτουργίες των ιδίων των κρατών έχουν μεταλλαχθεί, καθώς από κράτη-οχυρά έχουν εξελιχθεί κατά πρώτο λόγο σε κράτη πρόνοιας. Υπάρχουν πολλοί άλλοι διεθνείς, διεθνικοί (*transnational*) ή εσωτερικοί πρωταγωνιστές που μπορούν και αναπτύσσουν ανεξάρτητες πρωτοβουλίες, με στόχο να επηρεάσουν την πολιτική των κρατών ή να αλλάξουν τη διεθνή κοινωνία. Υπάρχει έντονη και αποτελεσματική δραστηριότητα των διεθνών (διακυβερνητικών) οργανισμών ή οργάνων τους και εκπροσώπων τους, όπως ο Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ, ο Πρόεδρος της Επιτροπής της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή ο Υπάτος Αρμοστής για τις Εθνικές Μειονότητες του ΟΑΣΕ (Οργανισμός για την Ασφάλεια και Συνεργασία στην Ευρώπη). Αναμφισβήτητη είναι και η δραστηριότητα των διεθνικών μη-κυβερνητικών οργανώσεων (ΜΚΟ), όπως η Διεθνής Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού, η Διεθνής Αμνηστία, οι επιτροπές του Ελσίνκι για τα

J.S. Nye (επιμ.), *Transnational Relations and World Politics* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971). R.O. Keohane & J.S. Nye, *Power and Interdependence* (Βοστώνη: Little, Brown & Co, 1977). R.W. Mansbach, Y.H. Ferguson & D.E. Lampert, *The Web of World Politics: Non-State Actors in the Global System* (Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1976). R.W. Mansbach & J.A. Vasquez, *In Search of Theory: A New Paradigm for Global Politics* (Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 1981). Viotti & Kauppi, ο.π., 7-8, 228-50. W. Olson & A.J.R. Groom, *International Relations Then and Now* (Λονδίνο: Routledge, 1991), 183-221. T. Dunne, 'Liberalism', Baylis & Smith (επιμ.), ο.π., 162-81. T. Dunne, «Φιλελευθερισμός», Baylis, Smith & Owens (επιμ.), ο.π., 136-55. Jackson & Sørensen, ο.π., 163-209.

Ανθρώπινα Δικαιώματα, η Greenpeace, το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών κ.λπ., καθώς και των ισχυρών πολυεθνικών εταιρειών σε εύθραυστες χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου. Αυξάνεται και η διεθνής διάσταση των επαναστατικών οργανώσεων, των απελευθερωτικών (αποσχιστικών) κινημάτων και των τρομοκρατικών οργανώσεων (π.χ. Αλ-Κάιντα).

Σε θέματα πολιτικά, οικονομικά, περιβαλλοντικά (μείωση των ρύπων, απαγόρευση χρήσης ορισμένων χημικών ουσιών που μολύνουν το περιβάλλον), αλλά ενίοτε και στρατιωτικά-αμυντικά (π.χ. κατάργηση των ναρκών κατά ατόμων, μείωση εξοπλισμών, αφοπλισμός, κατάργηση πυρηνικών όπλων), η ημερήσια διάταξη τίθεται όλο και περισσότερο από διεθνικά ΜΚΟ και μαζικά κοινωνικά κινήματα, και λιγότερο από τις κυβερνήσεις. Οι κυβερνήσεις/κράτη τίθενται στις περιπτώσεις αυτές σε άμυνα (ειδικά τα μεγάλα κράτη) και ακολουθούν εκόντες άκοντες ή ανθίστανται στις προκλήσεις αυτές των καιρών (π.χ. οι ΗΠΑ, η Ρωσία και η Κίνα τάχθηκαν σαφώς κατά της δημιουργίας του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου που όμως κατάφερε να ιδρυθεί και να λειτουργήσει).

Επίσης η μονάδα ανάλυσης δεν είναι τα κράτη, αλλά οι σχέσεις των διαφόρων διεθνών δρώντων και η εκάστοτε θεματική που τίθεται. Οι σχέσεις αυτές μπορεί να διαπνέονται από φιλία και συνεργασία ή ανταγωνισμό και σύγκρουση, να είναι σχέσεις αμοιβαίας αποδοχής ή ισχύος και εκμετάλλευσης. Οι διεθνείς σχέσεις δεν ανταποκρίνονται στην εικόνα του μπιλιάρδου, αλλά περισσότερο προς έναν «στό αράχνης», κατά τη γνωστή παρομοίωση του Burton.⁷⁷ Εξετάζονται οι διενέξεις, τόσο οι διεθνείς όσο και οι εσωτερικές με διεθνή διάσταση, οι διεθνικές συγκρούσεις (π.χ. η σύγκρουση Παλαιστινίων και Ισραήλ), τα παγκόσμια προβλήματα, όπως τα θέματα που αφορούν το ενεργειακό, το περιβαλλοντικό, το τραπεζικό, το διεθνές εμπόριο, την ολοκλήρωση και ενοποίηση κρατών ή η αντίθετη διαδικασία, η διάσπαση, επίσης η ανάπτυξη, ο εκσυγχρονισμός και το χάσμα Βορρά-Νότου.

Όσο για την περίφημη διάκριση μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού/διεθνούς στον οποίο επιμένει ο ρεαλισμός από την εποχή του Μακιαβέλι και του Χομπς, η απάντηση είναι η ακόλουθη: αν ίσχυε παλαιότερα ως ένα σημείο (λόγω μειωμένων επικοινωνιών και μέσων μεταφοράς ατόμων και προϊόντων, πιο αδιαπέραστων συνόρων, κ.λπ.) έχει χάσει τη σημασία της στον ολόένα και πιο αλληλεξαρτώμενο κόσμο, ειδικά από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα και ακόμη περισσότερο σήμερα με την παγκοσμιοποίηση, με τα θετικά και τα αρνητικά της σημεία. Είναι πολύ δύσκολο να διακρίνει κανείς τι είναι ακραιφνώς διεθνές και τι αποκλειστικά εσωτερικό. Τα σύνορα των κρατών δεν είναι σε θέση να θέσουν φραγμούς στις επαφές, την επικοινωνία και την αλληλεπίδραση, τη διεθνική συνεργασία, την παγκόσμια οικονομία, στο διαδίκτυο, στη διεθνή βοήθεια σε επαναστατικά ή αυτονομιστικά κινήματα, σε τρομοκρατικές ενέργειες ή σε παράνομες αγοραπωλησίες όπλων. Εσωτερικοί παράγοντες, όπως ο εθνικισμός, η εθνική ταυτότητα, η εθνοτική σύσταση του πληθυσμού, η

⁷⁷ Burton, *World Society*, ο.π., 35-51.

θηρσκεία, η θρησκευτική ταυτότητα, ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός, το επίπεδο νομιμοποίησης του κράτους, το πολιτικό σύστημα, η κομματική διάρθρωση μιας χώρας, η πολιτική κουλτούρα, το είδος και η ποιότητα της ηγεσίας και της ελίτ, η κοινή γνώμη (ειδικά σε πλουραλιστικές κοινωνίες), αποτελούν πλέον βασικές συνιστώσες της διεθνούς ζωής πολύ σημαντικές από ποτέ άλλοτε. Οι παράγοντες αυτοί πολλές φορές αποδεικνύονται καθοριστικοί σε θέματα εξωτερικής πολιτικής ή στην εξέλιξη μιας διεθνούς ή εσωτερικής διένεξης (βλέπε π.χ. τη διένεξη Ισραήλ-Παλαιστινίων, Αθήνας-Σκοπίων ή την υποστήριξη της Γερμανίας στην Κροατία και Σλοβενία κατά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας το 1991-1992).

Όσο για τη θέση του ρεαλισμού ότι υφίσταται αντιστοιχία διεθνούς κοινωνίας με αναρχία και εσωτερικής κοινωνίας με τάξη και ασφάλεια, αυτό δεν ισχύει παρά μόνο μερικά. Αναρχία και συγκρούσεις μπορεί να υπάρχουν και στο εσωτερικό των κρατών και μάλιστα σε μεγάλη κλίμακα (εσωτερικός πόλεμος) και για πολλά χρόνια (όπως στις περιπτώσεις του Λιβάνου, του Σουδάν, του Μυανμάρ, της Σρι Λάνκα, της Σομαλίας, της Αιθιοπίας, της Τουρκίας, της Συρίας, του Ιράκ ή της Λιβύης). Δεν είναι δεδομένο ότι τα κράτη λειτουργούν ως συνεκτικές, ιεραρχικά δομημένες και ολοκληρωμένες μονάδες που εμπνέουν πίστη στους πολίτες τους. Σε πολλές περιπτώσεις η εσωτερική τάξη και η έλλειψη εκτεταμένης βίας δεν είναι το κατάλληλο κριτήριο. Ο νόμος και η τάξη δεν σημαίνουν κατ' ανάγκη αποδεκτή, νομιμοποιημένη εξουσία και αποδοχή κοινών κανόνων και αξιών. Ένα κράτος, μία κυβέρνηση, το κυρίαρχο έθνος ή η κυρίαρχη ελίτ, μπορεί να είναι υπό αμφισβήτηση και χωρίς να υπάρχουν ταραχές, επανάσταση ή απελευθερωτικός αγώνας. Μπορεί να τίθενται υπό αμφισβήτηση από τη μειοψηφία, από μία ή πλείονες ευμεγέθεις εθνικές ή εθνοτικές μειοψηφίες ή μειονότητες (όπως σε διάφορα νέα κράτη που προήλθαν από την πρώην Σοβιετική Ένωση ή την πρώην Γιουγκοσλαβία) ή ακόμη και από την πλειοψηφία (βλέπε για παράδειγμα τη σταδιακή διάβρωση της κεντρικής εξουσίας στο Σαχικό Ιράν ή στην Αιθιοπία του Σελασιέ κατά τη δεκαετία του 1970).

Τέλος, σε σχέση με τη λήψη αποφάσεων, στην πράξη η λήψη αποφάσεων στην εξωτερική πολιτική των κρατών σπάνια γίνεται με κριτήρια ορθολογικά του τύπου ερέθισμα-αντίδραση, βασισμένα σε εισροές-εκροές ισχύος, αρκετές φορές ακόμη και σε περιπτώσεις κρίσης όπου γίνεται συνειδητή προσπάθεια για ορθολογική απόφαση. Όταν όμως κανείς ανοίξει το ερμητικά κλειστό από τον ρεαλισμό «μαύρο κουτί», δηλαδή τον δρώντα οργανισμό που παίρνει αποφάσεις, διαπιστώνει πόσο οι αποφάσεις στην εξωτερική πολιτική σπανίως ακολουθούν ή έχουν την πολυτέλεια να ακολουθήσουν μία αυστηρή καρτεσιανή λογική, αλλά αντιθέτως ακολουθούν θέλοντας και μη μια «ψυχολογική λογική», με βάση κανόνες ψυχολογικούς ή με βάση τη συγκυρία και τις περιστάσεις. Η εικόνα της πραγματικότητας, δηλαδή η αντίληψη και γνώση της πραγματικότητας που οδηγεί σε αποφάσεις, είναι σε μεγάλο βαθμό αυθαίρετη, με αποτέλεσμα να είναι μεγάλο το φάσμα των

λανθασμένων εκτιμήσεων και ατυχών αποφάσεων στα διεθνή τεκταινόμενα, ειδικά όταν αφορούν ένα αντίπαλο. Το ορθολογικό μοντέλο δεν μας λέει ούτε γιατί, ούτε πώς λαμβάνονται συγκεκριμένες αποφάσεις, αλλά πώς ιδανικά θα έπρεπε να έχουν ληφθεί μόνο με προκρούστεια κριτήρια ισχύος και εθνικού συμφέροντος στα πλαίσια της στενής ρεαλιστικής οπτικής, με άλλα λόγια κάτι το δεοντολογικό αντί του πραγματικού (ρεαλιστικού).

Κύριες τάσεις του πλουραλισμού/φιλελευθερισμού

Στην ευρύτερη παράδοση του διεθνισμού, πλουραλισμού και φιλελευθερισμού υπάρχουν τα τελευταία χρόνια τέσσερις βασικές τάσεις: (1) ο φιλελεύθερος διεθνισμός, (2) ο θεσμικός νεοφιλελευθερισμός, (3) ο νεο-ιδεαλισμός, και (4) ο πλουραλισμός της παγκόσμιας κοινωνίας.

Ο κεντρικός άξονας του φιλελεύθερου διεθνισμού είναι η «δημοκρατική ειρήνη» (Michael Doyle, Bruce Russett, κ.ά.), δηλαδή το φαινόμενο της «ξεχωριστής ειρήνης» μεταξύ των δημοκρατικών χωρών που αποτελεί το πρότυπο για μία μελλοντική παγκόσμια ειρήνη, αν δηλαδή όλα τα κράτη γίνουν φιλελεύθερες πλουραλιστικές δημοκρατίες.

Michael Doyle

Bruce Russett

Η θέση αυτή έχει τις ρίζες της στη διαρκή ειρήνη του Καντ που πρέσβευε, όπως είδαμε (βλ. Κεφάλαιο 1) ότι οι δημοκρατίες είναι πιο φιλειρηνικές από τα απολυταρχικά καθεστώτα (κάτι που υποστήριζε εν μέρει και ο Μπένθαμ). Η σημερινή έρευνα συνάγει το συμπέρασμα ότι οι δημοκρατίες δεν διεξάγουν πολέμους μεταξύ τους, συγκρούονται ενόπλως μόνο με μη δημοκρατικά καθεστώτα. Σ' ένα δημοκρατικό πλαίσιο και σε σχέσεις μεταξύ πλουραλιστικών δημοκρατιών σπανίως οι κρίσεις κορυφώνονται σε τέτοιο βαθμό ώστε να οδηγήσουν σε ένοπλη αντιπαράθεση (με εξαιρέσεις τον πόλεμο ΗΠΑ-Βρετανίας το 1812 ή ΗΠΑ-Ισπανίας στην Κούβα το 1898). Τα στοιχεία της έρευνας είναι τόσο αδιαμφισβήτητα ώστε οι εκπρόσωποι της σχολής αυτής να υποστηρίζουν ότι πρόκειται για έναν εμπειρικό

νόμο ίσως μοναδικό στις Διεθνείς Σχέσεις.⁷⁸

Ο θεσμικός νεοφιλελευθερισμός (Robert Keohane, Joseph Nye, κ.α.) φιλοδοξούσε να αποτελέσει τη νέα ορθοδοξία στον ευρύτερο χώρο του φιλελευθερισμού-πλουραλισμού και φαίνεται να το έχει σχεδόν επιτύχει στις ΗΠΑ.

Robert Keohane

Joseph Nye

Οι κύριες θέσεις του μπορεί να συνοψισθούν στα ακόλουθα σημεία:⁷⁹

- α) Οι κύριοι δρώντες στη διεθνή σκηνή είναι όντως τα κράτη όπως υποστηρίζει ο ρεαλισμός.
- β) Τα διεθνή καθεστάτα και η δραστηριότητα των διεθνών οργανισμών περιορίζουν τη διεθνή αναρχία και ανασφάλεια.
- γ) Η ενοποίηση-ολοκλήρωση σε διακρατικό επίπεδο συνεχίζεται παρά τις διάφορες δυσκολίες που υπάρχουν.
- δ) Σε ό,τι αφορά τα κίνητρα, τα κράτη δέχονται τη συνεργασία μεταξύ τους εφόσον από τη συνεργασία υπάρχουν οφέλη και ας κερδίζει, ενδεχομένως, η άλλη πλευρά, συγκριτικά, περισσότερα. Με άλλα λόγια, τα κράτη στοχεύουν στο «απόλυτο κέρδος» όχι στο «συγκριτικό κέρδος» όπως υποστηρίζουν οι νεορεαλιστές.

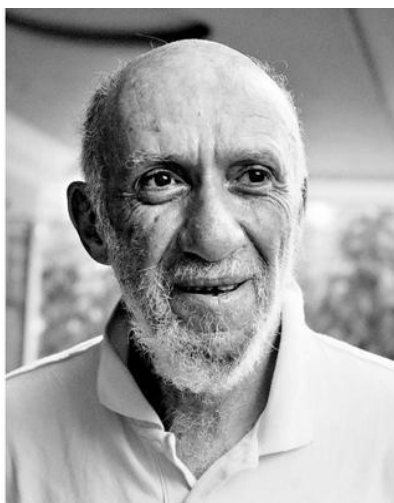
Όπως φαίνεται, ο θεσμικός νεοφιλελευθερισμός έχει πλησιάσει τόσο πολύ τον νεορεαλισμό, ώστε οι διαφορές μεταξύ τους να είναι δυσδιάκριτες, ειδικά σε ό,τι αφορά τον ήπιο ρεαλισμό και αμυντικό νεορεαλισμό. Γι' αυτό και γίνεται λόγος για την ονομαζόμενη

⁷⁸ M.W. Doyle, 'Liberalism and World Politics Revisited', C.W. Kegley (επιμ.), *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge* (Νέα Υόρκη: St. Martin's press, 1995), 83-106. M.W. Doyle, 'Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs', M.E. Brown, κ.ά. (επιμ.), *Debating the Democratic Peace* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1996), 58-81. B. Russett, *Grasping the Democratic Peace* (Princeton: Princeton University Press, 1993). B. Russett & J. Oneal, *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence and International Organizations* (Νέα Υόρκη: Norton Series in World Politics, 2011).

⁷⁹ Dunne, 'Liberalism', ο.π., 176. S.L. Lamy, 'Contemporary Mainstream Approaches: Neo-Realism and Neo-Liberalism', Baylis & Smith (επιμ.), ο.π., 189-90.

«νέο-νέο συζήτηση» (νεορεαλισμός-νεοφιλελευθερισμός) με σημεία σύγκλισης και απόκλισης.⁸⁰

Ο νεο-ιδεαλισμός βρίσκεται στον αντίποδα του συντηρητισμού του θεσμικού νεοφιλελευθερισμού, υποστηρίζοντας την αύξηση του ουσιαστικού ρόλου των διεθνών θεσμών και τον εκδημοκρατισμό τους καθώς και την ισχυροποίηση της παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών, με φωνή αποτελεσματική και ανεξάρτητη από τα κράτη, και ειδικά από τα ισχυρά κράτη (Richard Falk, David Held, S.H. Mendlowitz). Τα κοινωνικά κινήματα και η κοινωνία πολιτών θα πρέπει να αντιληφθούν τις δυνατότητες που έχουν για να επηρεάσουν τα πράγματα σε καίριους τομείς όπως το περιβάλλον, η διανεμητική δικαιοσύνη, η αντιμετώπιση του χάσματος Βορρά-Νότου, η πείνα, οι αδικίες που προκαλούν οι οικονομικές πτυχές της παγκοσμιοποίησης και του παγκόσμιου τραπεζικού συστήματος. Προτείνουν επίσης τη δημιουργία ενός κοσμοπολιτικού μοντέλου δημοκρατίας, περιφερειακών κοινοβουλίων και ενός διεθνούς δικαστηρίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁸¹

Richard Falk

Σε ό,τι αφορά τον πλουραλισμό της παγκόσμιας κοινωνίας (John Burton, Edward Azar, Chris Mitchell, A.J.R. Groom, Michael Banks), βρίσκεται εγγύτερα στον νεο-ιδεαλισμό καθώς επίσης και στις διάφορες μεταθετικιστικές αναλύσεις που ήρθαν αργότερα, ειδικά με την Κριτική Θεωρία. Η κύρια προσφορά της, πέρα από την συνολική κριτική στον ρεαλισμό (βλέπε Κεφάλαιο 1) και την πειστική περιγραφή της νέας παγκόσμιας κοινωνίας, είναι η επεξεργασία της επίλυσης συγκρούσεων (βλέπε Κεφάλαιο 5), η έννοια της νομιμοποίησης και η ιδέα περί απαράβατων ανθρωπίνων αναγκών (*human needs*), που πρέπει να ικανοποιηθούν, με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο, για να αποφευχθούν ή επιλυθούν οι έντονες διεθνείς, εθνοτικές και άλλες πολύχρονες συγκρούσεις.

⁸⁰ Baldwin (επιμ.), ο.π., C.W. Kegley, Jr. (επιμ.), *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge* (Νέα Υόρκη: St. Martin's Press, 1995). Dunne, 'Liberalism', ο.π., 176-7. Lamy, ο.π., 182-199. S.L. Lamy, «Σύγχρονες δεσπόζουσες προσεγγίσεις: νεορεαλισμός και νεοφιλελευθερισμός», Baylis, Smith & Owens (επιμ.), ο.π., 156-79.

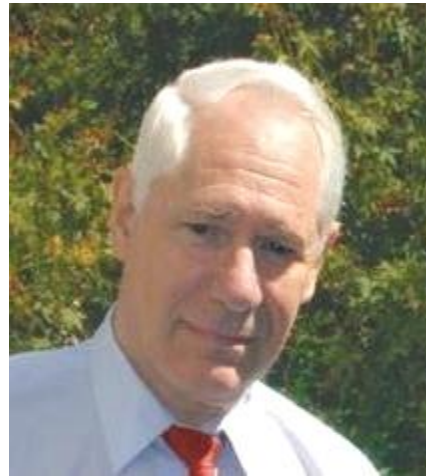
⁸¹ Dunne, 'Liberalism', ο.π., 173-5.

Στρουκτουραλισμός

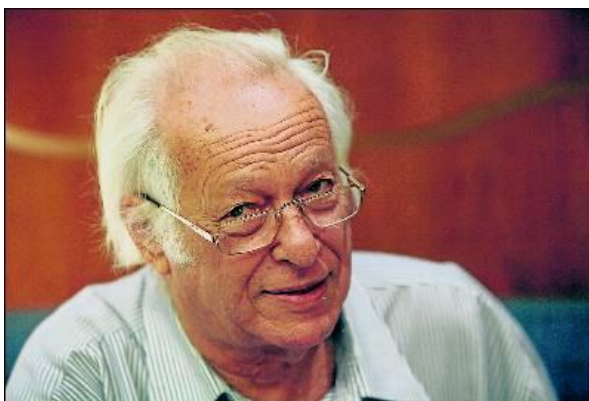
Ο στρουκτουραλισμός (ή δομισμός) ή θεωρία κέντρου-περιφέρειας, έχει τις ρίζες του στον μαρξισμό και κυρίως στις λενινιστικές θέσεις περί ιμπεριαλισμού και στα παράγωγά τους. Το άλλο σκαλοπάτι αυτής της τάσης, πάλι με μαρξιστικές αποχρώσεις, ήταν η θεωρία της εξάρτησης (*dependencia*). Στις Διεθνείς Σχέσεις άρχισε να κερδίζει έδαφος ως το τρίτο εναλλακτικό θεωρητικό Παράδειγμα από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 έως το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, με τα έργα των Immanuel Wallerstein, André Gunter Frank (1929-2005), Samir Amin, Giovanni Arrighi (1937-2009), Johan Galtung, κ.ά..⁸² Αξίζει να σημειωθεί ότι η αρχική ιδέα γι' αυτή την τάση είχε έρθει από τον Έλληνα οικονομολόγο Αργύρη Εμμανουήλ (1911-2001), με το έργο του *Échange inégal* (άνιση ανταλλαγή) του 1962.

Immanuel Wallerstein

André Gunter Frank

Samir Amin

Giovanni Arrighi

Οι κύριες θέσεις του στρουκτουραλισμού στις Διεθνείς Σχέσεις είναι ότι στη διεθνή

⁸² I. Wallerstein, *The Modern World System* (San Diego: Academic Press, 1974). J. Galtung, *The True Worlds: A Transnational Perspective* (Νέα Υόρκη: The Free Press, 1980). S. Amin, G. Arrighi, A.G. Frank & I. Wallerstein, *Dynamics of Global Crisis* (Λονδίνο: Macmillan, 1982). R. Jenkins, *Exploitation: The World Power Structure and the Inequality of Nations* (Λονδίνο: Paladin, 1971).

πολιτική σκηνή καθοριστικό ρόλο παίζουν οι οικονομικές σχέσεις εξάρτησης μεταξύ του ισχυρού κέντρου (του «Βορρά») και της ανίσχυρης και εξαρτημένης περιφέρειας (του «Νότου»). Πρόκειται για μια παγκόσμια δομή, ένα παγκόσμιο σύστημα αυξανόμενης εκμετάλλευσης, αντίστοιχο με την εσωτερική εκμετάλλευση του προλεταριάτου από την αστική τάξη. Το παγκόσμιο αυτό σύστημα είναι ενιαίο, ένα παγκόσμιο σύστημα καπιταλιστικής παραγωγής και εκμετάλλευσης. Υπάρχει ιεράρχηση και διαστρωμάτωση, από το κέντρο στην περιφέρεια, με τις τοπικές ελίτ στην περιφέρεια να παίζουν τον ρόλο γεφυροποιού με το κέντρο προς όφελος, εννοείται, του δεύτερου.

Η παγκόσμια αυτή δομή έχει μια δική της ανεξάρτητη πορεία, μια λογική και δυναμική που είναι πολύ δύσκολο να αλλάξει. Δεν είναι θέμα προσωπικών ή κρατικών επιλογών και κινήτρων. Η βία και η εκμετάλλευση είναι ενσωματωμένες στην παγκόσμια δομή.

Η παραπάνω δομή εξακολουθεί να ισχύει και σήμερα, στον μεταψυχροπολεμικό κόσμο. Μάλιστα, με την επικράτηση του καπιταλισμού στο κέντρο και την εξ αυτής ενδυνάμωσή του, η εξάρτηση και εκμετάλλευση έχουν αυξηθεί. Επιπλέον, σήμερα, η σχέση κέντρου-περιφέρειας έχει προσλάβει και μια αυξανόμενη πολιτισμική διάσταση, την αντιπαράθεση του δυτικού προτύπου με το Ισλάμ, την πλέον πολιτικοποιημένη και ευρεία πολιτισμική ιδεολογία της περιφέρειας.

Μεταθετικισμός

Οι κύριες τάσεις και τα πεδία ενασχόλησης του μεταθετικισμού ή αναστοχασμού στις Διεθνείς Σχέσεις είναι τα ακόλουθα κατά την ταξινόμηση που έχει προτείνει ο Steve Smith στις αρχές της νέας χιλιετίας:⁸³

(α) Κριτική Θεωρία, με τον μεταγενέστερο Burton, και κυρίως με τους Robert Cox, Andrew Linklater, τον αρχικό Richard K. Ashley, κ.ά..

(β) Μεταμοντερνισμός, με τους James Der Derrian, R.B.J. Walker, Michael Shapiro και τον μεταγενέστερο Ashley, κ.ά..

(γ) Διεθνής κανονιστική θεώρηση ή διεθνής ηθική θεώρηση, με τους Michael Walzer, Charles Beitz, κ.ά..

(δ) Ιστορική κοινωνιολογία, με τους Charles Tilly (1929-2008), Theda Skocpol, Michael Mann, κ.ά., δηλαδή κατά βάση όχι διεθνολόγους.

(ε) Φεμινιστική θεωρία, με τις Cynthia Enloe, Jean Bethke Elshtain, J. Ann Tickner, Spike Peterson, κ.ά..

⁸³ S. Smith, 'Reflectivist and Constructivist Approaches to International Theory', Baylis & Smith (επιμ.), ο.π., 228-42. Βλέπε για λίγο διαφορετική ταξινόμηση Burchill & Linklater (επιμ.), ο.π..

Robert Cox

Richard Ashley

R.B.J. Walker

Charles Tilly

Cynthia Enloe

Στη δεύτερη δεκαετία του νέας χιλιετίας ο μεταμοντερνισμός είναι γνωστότερος ως μεταδομισμός (*post-structuralism*) και έχει προστεθεί και μία ακόμη θεώρηση στις μεταθετικιστικές θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων, η γνωστή ως μετα-αποικιοκρατία (*post-colonialism*).⁸⁴

Οι τάσεις αυτές του μεταθετικισμού διαφωνούν μεταξύ τους σε πολλά σημεία, καμιά φορά και έντονα, οπότε ακριβέστερο είναι να μιλάει κανείς για μεταθετικιστικές θεωρίες και αντικείμενα έρευνας και όχι για μία ξεκάθαρη σχολή ή θεωρητικό Παράδειγμα. Σε αυτό όμως που είναι σύμφωνες όλες οι τάσεις και τα πεδία έρευνας, είναι η απόρριψη των βασικών θετικιστικών επιστημολογικών προτάσεων των άλλων σχολών και ειδικότερα η απόρριψη των θέσεων του ρεαλισμού. Κατακρίνονται επίσης έντονα εκείνες οι μορφές του φιλελευθερισμού (ειδικά ο αμερικανικός θεσμικός νεοφιλελευθερισμός) που αντί να ασκούν κριτική στον ρεαλισμό, τείνουν αντίθετα να τον πλησιάζουν και σχεδόν τον εναγκαλίζονται, με προφανές αποτέλεσμα ο φιλελευθερισμός να αποδυναμώνεται.

Οι μεταθετικιστικές προσεγγίσεις συγκλίνουν λίγο-πολύ σε τέσσερα βασικά

⁸⁴ Βλ. J. Baylis, S. Smith & P. Owens, «Εισαγωγή», Baylis, Smith & Owens (επιμ.), ο.π., 8-9. L. Hansen, «Μεταδομισμός», Baylis, Smith & Owens (επιμ.), ο.π., 233-52. C. Sylvester, «Μετα-αποικιοκρατία», Baylis, Smith & Owens (επιμ.), ο.π., 256-74.

σημεία.⁸⁵

(α) Στην πλήρη επίγνωση των αξιών και άλλων υποκειμενικών στοιχείων που αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της επιστημονικής έρευνας, δηλαδή ότι τα στοιχεία και τα γεγονότα δεν μιλούν από μόνα τους.

(β) Στην αναγνώριση της πολιτικής και κανονιστικής διάστασης που στην ουσία διαθέτουν όλα τα θεωρητικά παραδείγματα στις Διεθνείς Σχέσεις (είτε το αντιλαμβάνονται είτε όχι).

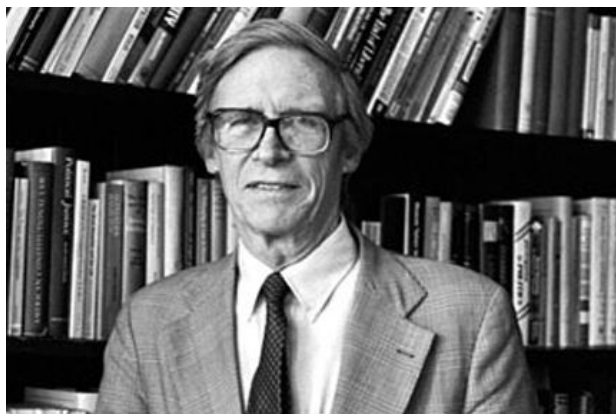
(γ) Ότι παρά τα δύο προηγούμενα σημεία, οι περισσότερες τάσεις στον αναστοχασμό (πλην του μεταμοντερνισμού) δεν αποκλείουν τη δυνατότητα αξιολόγησης των υπέρ και των κατά κάθε θεώρησης και ας είναι μεταξύ τους τυπικά μη συγκρίσιμες.

(δ) Στον προβληματισμό, τον αναστοχασμό και την αποδόμηση της διαδικασίας δημιουργίας των διαφορών θεωριών και της θεωρητικής γνώσης γενικότερα.

Η συμβολή των σχολών που εμπίπτουν στον χώρο του μεταθετικισμού θα μας απασχολήσει σε διάφορα κεφάλαια του βιβλίου αυτού, κυρίως η κριτική που ασκούν σε ορισμένα θέσφατα του ρεαλισμού (π.χ. εξωτερική πολιτική, ισορροπία ισχύος, στρατηγική, γεωπολιτική). Εδώ θα παρουσιάσουμε πολύ συνοπτικά την κανονιστική θεώρηση (που ιστορικά ήταν και η πρώτη σε αυτό τον χώρο), την Κριτική Θεωρία και τον μεταμοντερνισμό ή μεταδομισμό.

Η διεθνής κανονιστική θεώρηση απευθύνεται στην ηθική διάσταση των διεθνών σχέσεων. Οι θεωρητικοί αυτοί που βρίσκονται στο μεταίχμιο μεταξύ Διεθνών Σχέσεων, πολιτικής φιλοσοφίας και διεθνούς δικαίου, διακρίνονται σε δύο σχολές: στους οπαδούς του κοσμοπολιτισμού, όπως ο πολιτικός φιλόσοφος John Rawls (1921-2002), ο Charles Beitz, ο John Vincent, κ.ά., και στους οπαδούς του κοινοτισμού, όπως ο Michael Walzer, ο Jack Donnelly, ο Terry Nardin, ο Melvyn Frost, κ.α.. Οι πρώτοι έχουν ως σημείο αναφοράς τον Καντ και οι δεύτεροι τον Χέγκελ (1870-1831) και τον Mill (1806-1873).

⁸⁵ S. Smith, 'Positivism and Beyond', S. Smith, K. Booth & M. Zalewski (επιμ.), *International Theory: Positivism and Beyond* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 11-44. R.W. Cox, 'Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory', Keohane (επιμ.), ο.π., 204-54. R.K. Ashley, 'The Poverty of Neorealism', στο ίδιο, 255-300. M. Hoffmann, 'Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate', *Millennium: Journal of International Studies*, 16, 2 (1987). J. Lapid, 'The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positive Era', *International Studies Quarterly*, 33, 3 (1989). R. Ashley, 'The Achievements of Post-Structuralism', Smith, Booth & Zalewski (επιμ.), ο.π., 240-53. M. Neufeld, 'Reflexivity and International Relations', *Millennium: Journal of International Studies*, 22, 1 (1993). R. Devetak, 'Critical Theory' και 'Postmodernism', Burchill & Linklater (επιμ.), ο.π., 145-209.

John Rawls

Michael Walzer

Ο κοσμοπολιτισμός στις κανονιστικές Διεθνείς Σχέσεις έχει ως βάση τον ορθολογισμό του ανθρώπου ως αυτόνομου ηθικού δρώντος. Θεωρεί ότι υπάρχουν παγκόσμιες αξίες και αλήθειες οι οποίες, όταν εκπληρώνονται, συμβάλουν στην καλύτερευση της διεθνούς κοινωνίας και στην ειρήνη. Η πηγή των ηθικών αξιών είναι το άτομο ως ο βασικός πυρήνας της ανθρωπότητας και τα σημεία αναφοράς είναι το άτομο και η ανθρωπότητα, όχι το κράτος, το έθνος ή η κοινότητα. Αντίθετα στον κοινοτισμό η βάση των ηθικών αρχών είναι η κοινότητα, το έθνος και το κράτος και μόνο μέσα από τη συμμετοχή σε μία πολιτική κοινότητα μπορεί το άτομο να βρει την ηθική, τα δικαιώματα, τη δικαιοσύνη.⁸⁶

Ακολουθώντας τη διάκριση των Διεθνών Σχέσεων σε τρεις παραδόσεις (τις παραδόσεις του Μακιαβέλι, του Καντ και του Γκρότιους) που είχε κάνει ο Martin Wight,⁸⁷ θα προσθέταμε μια ακόμη σχολή στις διεθνείς κανονιστικές σχέσεις, τον διεθνισμό,⁸⁸ την παράδοση του Γκρότιους, δηλαδή το θεωρητικό παράδειγμα του διεθνούς δικαίου που κατεξοχήν ασχολείται με κανονιστικές αρχές και ηθικές αξίες.

Η κανονιστική θεώρηση των Διεθνών Σχέσεων, γνωστή και ως διεθνής ηθική (*international ethics*) καλύπτει τόσο παραδοσιακά θέματα, όπως η βία, ο πόλεμος (π.χ. «ο δίκαιος» και ο «άδικος» πόλεμος) και η ειρήνη, όσο και άλλα σημαντικά ζητήματα που θέτουν δύσκολα διεθνή ηθικά διλήμματα, όπως η διανεμητική δικαιοσύνη, η ανθρωπιστική επέμβαση, τα ανθρώπινα δικαιώματα, η αυτοδιάθεση των λαών και ο ρόλος των μειονοτήτων, η αυτονομία των κρατών κ.ά..

Σε ότι αφορά την Κριτική Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων, οι κύριες ρίζες της βρίσκονται στη νεομαρξιστικής προέλευσης Κριτική Σχολή της Φρανκφούρτης (Theodor

⁸⁶ M. Hoffman, 'Normative International Theory', A.J.R. Groom & M. Light (επιμ.), *Contemporary International Relations: A Guide to Theory* (Λονδίνο: Pinter, 1994), 29-30. C. Brown, *International Relations Theory: New Normative Approaches* (Νέα Υόρκη: Harvester Wheatsheaf, 1992), 12.

⁸⁷ Βλ. M. Wight, *International Theory: The Three Traditions*, επιμ. G. Wight & B. Porter (Νέα Υόρκη: Holmes and Meier, 1994).

⁸⁸ Κατά τον Jack Donnelly, βλ. J. Donnelly, 'State Sovereignty and International Intervention: The Case of Human Rights', G.M. Lyons & M. Mastanduno (επιμ.), *Beyond Westphalia: State Sovereignty and International Intervention* (Βαλτιμόρη: Johns Hopkins University Press, 1995), 120-1.

Adorno, Walter Benjamin, Max Horkheimer, Herbert Marcuse, Jürgen Habermas, κ.ά.).⁸⁹ Ο προάγγελος της Κριτικής Θεωρίας στις Διεθνείς Σχέσεις μπορεί να θεωρηθεί ο John Burton, αν και ο ίδιος είχε κινηθεί αυτόνομα, χωρίς να έχει επηρεαστεί από τη Σχολή της Φρανκφούρτης.⁹⁰

Θα σταθούμε στις θέσεις του Robert Cox. Ο Cox, ο οποίος έχει επηρεαστεί από τον Αντόνιο Γκράμσι (1891-1937), ξεκινάει από την αρχή ότι δεν υπάρχει θεωρία που να μην είναι για κάποιον και για κάτι. Πάντοτε έχει κάποιο σκοπό και δεν δημιουργείται στο κενό. Θα πρέπει να μην περιορίζεται στη θεώρηση μέσα από το αποκλειστικό πρίσμα μίας θεωρίας αλλά να μελετά σε βάθος την ίδια τη διαδικασία της θεωρητικοποίησης. Έτσι δίδεται η δυνατότητα να επιλέξει κανείς από διαφορετικές οπτικές με στόχο την ανεύρεση μιας εναλλακτικής διεθνούς τάξης.⁹¹

Μία Κριτική Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων κατά Cox συμπεριλαμβάνει τα ακόλουθα σημεία:⁹²

1. Στέκεται κριτικά μπροστά στην κυρίαρχη διεθνή κοινωνία και αναρωτιέται πώς προέκυψε.

2. Μελετά το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο (διεθνές και εσωτερικό) συνολικά και προσπαθεί να κατανοήσει τη διαδικασία της αλλαγής τόσο στο σύνολό της όσο και στα διάφορα επιμέρους μέρη.

3. Δεν δέχεται ότι υπάρχει σαφής διάκριση μεταξύ διεθνούς και εσωτερικής κοινωνίας, κράτους και κοινωνίας πολιτών, με την εξωτερική πολιτική να είναι ο εκφραστής των «γνήσιων κρατικών συμφερόντων». Αντιθέτως θεωρεί ότι υπάρχει έντονη διάδραση και αλληλουχία μεταξύ των δύο σε σημείο, ώστε να είναι σχεδόν αδύνατον να υπάρξει διάκριση μεταξύ τους.

4. Προϋποθέτει μία θεωρία της ιστορίας και αντιλαμβάνεται την ιστορία ως μία διαδικασία συνεχούς αλλαγής και μετατροπής.

5. Αμφισβητεί τις καταβολές και τη νομιμοποίηση των κοινωνικών και πολιτικών θεσμών (εσωτερικών και διεθνών) και στοχεύει στο να καθορίσει ποια στοιχεία είναι παγκόσμια στη διεθνή τάξη και ποια ιστορικά προσδιορισμένα.

6. Υποστηρίζει ότι η θεωρία των Διεθνών Σχέσεων θα πρέπει να αποτελεί βασικό οδηγό

⁸⁹ Hoffmann, 'Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate', ο.π., 232-36.

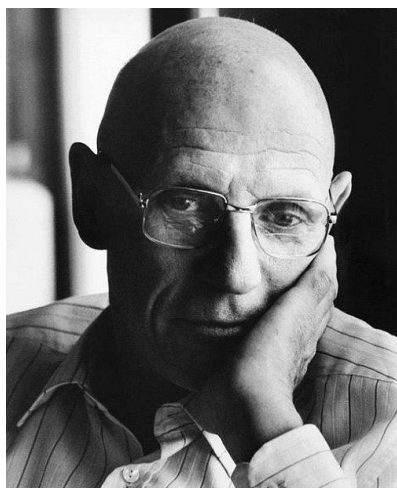
⁹⁰ Βλ. Hoffmann, 'Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate', ο.π. 242-3. Griffiths, ο.π., 109-13. D.J. Dunn, 'Articulating an Alternative: The Contribution of John Burton', *Review of International Studies*, 21 (1995), 197-208.

⁹¹ R. Devetak, 'Critical Theory', Burchill & Linklater (επιμ.), ο.π., 149-60. Smith, 'Reflectivist and Constructivist Approaches to International Theory', ο.π., 233-6.

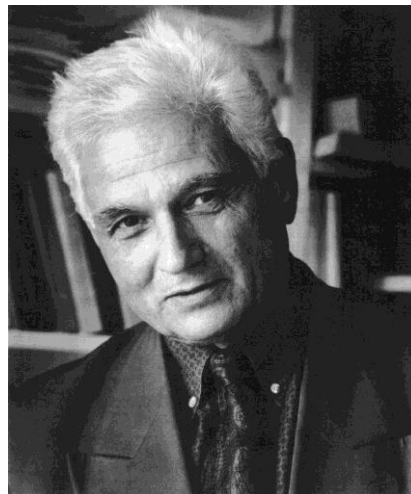
⁹² Βασισμένο στην περίληψη των θέσεων του Cox, στο Hoffmann, 'Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate', ο.π., 237-8. Βλ. επίσης Cox, ο.π., 204-54.

για τη δημιουργία μιας εναλλακτικής διεθνούς κοινωνίας.

Η μεταμοντέρνα ή μεταδομική προσέγγιση εμπνέεται από τα έργα κλασικών μεταμοντέρνων στοχαστών, όπως ο Michel Foucault (1926-1984), ο Jacques Derrida (1930-2004) και ο Jean-François Lyotard (1924-1998).

Michel Foucault

Jacques Derrida

Jean-François Lyotard

Οι μεταμοντέρνοι συγγραφείς των Διεθνών Σχέσεων έχουν μεταξύ τους αρκετές διαφορές, αλλά συμφωνούν με τη γνωστή διατύπωση του Lyotard ότι ο μεταμοντερνισμός είναι η σχολή σκέψης που απορρίπτει κάθε είδους «μετα-αφήγησης». Δηλαδή απορρίπτονται οι θεωρίες που υποστηρίζουν ότι διαθέτουν τα θεμέλια της γνώσης, ότι έχουν ανακαλύψει τις μεγάλες αλήθειες για τον κόσμο, όπως π.χ. ο μαρξισμός, η φροϋδική ψυχανάλυση κ.λπ. Οι μεταμοντέρνοι υποπεύονται ότι η Κριτική Θεωρία είναι και εκείνη εντέλει μία μετα-αφήγηση. Στον Foucault η ισχύς παράγει γνώση και τανάπαλιν και προτείνει μία γενεολογική προσέγγιση της ιστορίας για να αποκαλυφθεί πώς ορισμένα «καθεστώτα αλήθειας», ορισμένοι Λόγοι (*discourses*) κυριάρχησαν επί των άλλων. Στον Derrida ο κόσμος είναι κατασκευασμένος σαν ένα κείμενο (άλλωστε όλες οι θεωρίες εκφράζονται σε κείμενα), υπό

την έννοια ότι η ερμηνεία του κόσμου ανταποκρίνεται στις έννοιες και τις δομές της γλώσσας. Συνεπώς δεν μπορεί να συλλάβει κανείς τον κόσμο με την παραδοσιακή επιστημονική έρευνα, αλλά μόνο να τον ερμηνεύσει. Αναλύει λοιπόν το πώς είναι κατασκευασμένα τα κείμενα, προτείνοντας ως στρατηγικές την αποδόμηση και τη «διπλή ανάγνωση». Η αποδόμηση βασίζεται στην άποψη ότι τα δήθεν σταθερά νοήματα και οι σχέσεις εντός της γλώσσας είναι στην ουσία κατασκευές, συχνά τοποθετημένες σε ιεραρχικά δίπολα (όπου το ένα είναι εξ ορισμού ανώτερο/καλύτερο από το άλλο, π.χ. καλό-κακό, άσπρο-μαύρο, πλούσιο-φτωχό, δίκαιο-άδικο κ.λπ.). Διά της αποδόμησης η κατασκευή αυτή θα έρθει στο φως και θα φανεί πως δεν είναι κάτι το φυσικό, δεδομένο ή αντικειμενικό.⁹³

Με βάση τα παραπάνω, μεταμοντέρνοι θεωρητικοί των Διεθνών Σχέσεων, όπως ο Der Derrian, ο Walker, ο Campbell, ο Ashley, ο Shapiro, κ.ά., αποδομούν, αναγγινώσκουν διπλά και παρουσιάζουν τον Λόγο της ισχύος-γνώσης σε διάφορες θεματικές, όπως η διεθνής αναρχία, η ένοπλη βία, τα σύνορα και η συμβολική σημασία τους, η κυριαρχία, η ατομική και συλλογική ταυτότητα, η ασφάλεια, η διπλωματία, η γεωπολιτική κ.ά. και στοιχειοθετείται το συμπέρασμα ότι συνιστούν κοινωνικές κατασκευές-αφηγήσεις.

Οι διάφορες μεταθετικιστές θεωρίες φιλοδοξούν να αντικαταστήσουν τις θετικιστικές προσεγγίσεις. Παρά τη σημαντική συμβολή τους κατά τα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια (που θα τη διαπιστώσουμε και στα επόμενα κεφάλαια), η επικράτησή τους στο σύνολο των Διεθνών Σχέσεων δεν επιτεύχθηκε. Ένα βασικό μειονέκτημα τους είναι ότι είναι η πληθώρα θεωρήσεων και οι διαφωνίες μεταξύ τους. Επίσης, ειδικά ο μεταμοντερνισμός ή μεταδομισμός παρουσιάζει έλλειμμα ως προς την πρακτική πλευρά, δηλαδή στο «δια ταύτα» στην ενάσκηση της εξωτερικής πολιτικής. Έχει κατηγορηθεί επίσης ότι είναι τόσο θεωρητικός ώστε δεν ανταποκρίνεται στον πραγματικό κόσμο, στον οποίο βέβαια η αναμενόμενη μεταμοντέρνα απάντηση είναι ότι τέτοιος κόσμος, πραγματικός, δεν υφίσταται έξω από τις ερμηνείες μας γι' αυτόν (βλ. και τέλος Κεφαλαίου 1).

Κονστρουκτιβισμός

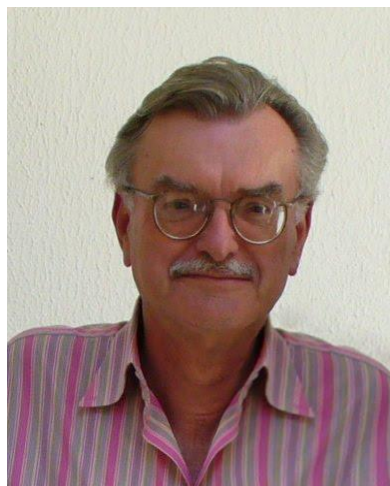
Οι κύριοι εκπρόσωποι του κονστρουκτιβισμού (ή κοινωνικού κονστρουκτιβισμού) είναι ο Alexander Wendt, ο Nicholas Onuf και ο Friedrich Kratochwil.⁹⁴

⁹³ Smith, 'Reflectivist and Constructivist Approaches to International Theory', ο.π., 238-42. R. Devetak, 'Postmodernism', ο.π., 179-209. P. Dews, *The Logics of Disintegration: Post-Structuralist Thought and the Claims of Critical Theory* (Λονδίνο: Verso, 1987). R.B.J. Walker, *Inside/Outside: International Relations as Political Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993). D.T. Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992). J. Der Derrian & M.J. Shapiro (επιμ.), *International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics* (Νέα Υόρκη: Lexington Book, 1989). R. Ashley, 'The Achievements of Post-Structuralism', ο.π., 240-53.

⁹⁴ A. Wendt, 'Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics', *International Organization*, 46, 2 (1992), 391-425. A. Wendt, *Social Theory of International Politics*

Alexander Wendt

Nicholas Onuf

Κατά τον κονστρουκτιβισμό δεν υπάρχει μία εξωτερική αντικειμενική πραγματικότητα, δεν υπάρχει ένας κόσμος εκτός της ανθρώπινης συνείδησης και επίγνωσης των πραγμάτων. Το διεθνές σύστημα δεν υπάρχει από μόνο του ως διεθνής δομή (όπως υποστηρίζουν κυρίως οι ρεαλιστές). Αποτελεί ανθρώπινο δημιούργημα πνευματικής φύσης και όχι υλικό δημιούργημα, ένα πλέγμα από ιδέες, αρχές και νοήματα που έχουν κατασκευάσει συγκεκριμένοι άνθρωποι υπό συγκεκριμένες συνθήκες. Αν η νοηματοδότηση αυτή αλλάξει τότε θα αλλάξει και το διεθνές σύστημα. Υπ' αυτήν την έννοια το περίφημο θέμα της διεθνούς αναρχίας που είχε απασχολήσει τη διανόηση από τον Χομπς μέχρι σήμερα είναι κοινωνική κατασκευή. Όπως τονίζει ο Wendt σε ένα σημαντικό άρθρο του, «η αναρχία προσλαμβάνει το νόημα που του αποδίδουν τα κράτη». Ο κύριος χαρακτήρας των διεθνών σχέσεων είναι διυποκειμενικός (*intersubjective*), εδράζεται σε μία διυποκειμενική αντίληψη-επίγνωση την οποία αποδέχονται οι άνθρωποι ως αληθινή σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον και εκφράζει τα διακριτά τους συμφέροντα και την συλλογική τους ταυτότητα ως έθνος, εθνотική ομάδα ή κράτος, με τις εκάστοτε πολιτισμικές τους ιδιαιτερότητες.⁹⁵

Ωστόσο οι κονστρουκτιβιστές διεθνολόγοι θεωρούν το κράτος κεντρικό πρωταγωνιστή και το διεθνές σύστημα κρατοκεντρικό (όπως ο ρεαλισμός), αλλά δεν θεωρούν τα εθνικά συμφέροντα των κρατών ως δεδομένα όπως οι ρεαλιστές.⁹⁶ Κατά τον Wendt ο κονστρουκτιβισμός (α) δέχεται τα κράτη ως τις κύριες μονάδες ανάλυσης των

(Cambridge: Cambridge University Press, 1999). F. Kratochwil, *Rules, Norms and Decisions* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989). N. Onuf, *A World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations* (Columbia: University of Southern California Press, 1989). Βλ. επίσης M. Wind, 'Nicholas G. Onuf: The Rules of Anarchy', Neumann & Wæver (επιμ.), ο.π., 236-68. E. Ringmar, 'Alexander Wendt: A Social Scientist Struggling with History', Neumann & Wæver (επιμ.), ο.π., 269-89. Griffith, ο.π., 199-204.

⁹⁵ Smith, 'Reflectivist and Constructivist Approaches to International Theory', ο.π., 244-6. Jackson & Sørensen, 370-5. A. Heywood, *Διεθνείς Σχέσεις και πολιτική στην παγκοσμιοποίηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2013) [αρχική έκδοση *Global Politics* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011)], 143-4.

⁹⁶ Smith, 'Reflectivist and Constructivist Approaches to International Theory', ο.π., 245. Griffith, ο.π., 201.

Διεθνών Σχέσεων, (β) οι βασικές δομές του συστήματος των κρατών είναι διωποκειμενικές και όχι υλικές και (γ) οι ταυτότητες των κρατών και τα συμφέροντα τους κατασκευάζονται και δεν αποτελούν προϊόν του συστήματος, της φύσης του ανθρώπου ή της εσωτερικής πολιτικής.⁹⁷

Μία από τις επιδιώξεις του κονστρουκτιβισμού ήταν να οδηγήσει σε ένα νέο κυρίαρχο θεωρητικό Παράδειγμα το οποίο θα συνδύαζε τις δύο παραδοσιακές θετικιστικές θεωρήσεις (ρεαλισμό και φιλελευθερισμό) με τις μεταθετικιστικές θεωρήσεις. Όμως αυτό δεν το έχει επιτύχει μέχρι σήμερα, ούτε έχει επιτύχει το έλασσον, να καταστήσει τις μεταθετικιστικές θεωρήσεις πιο κατανοητές και αποδεκτές από τις πιο παραδοσιακές. Έτσι η κατάληξη είναι να υπάρχει, από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου μέχρι σήμερα, μία ακόμη ανταγωνιστική σχολή (θεωρητικό Παράδειγμα) στον κλάδο των Διεθνών Σχέσεων που θεωρητικά και επιστημολογικά βρίσκεται μεταξύ θετικισμού και μεταθετικισμού, χωρίς ωστόσο να κερδίσει την αποδοχή ούτε των διαφόρων μεταθετικιστικών τάσεων αλλά ούτε του φιλελευθερισμού και σίγουρα όχι του ρεαλισμού.⁹⁸

⁹⁷ A. Wendt, 'Collective Identity Formation and the International State', *American Political Science Review*, 88 (1994), 385.

⁹⁸ Smith, 'Reflectivist and Constructivist Approaches to International Theory', ο.π., 242-3.

3. Η εξωτερική πολιτική

Η εξωτερική πολιτική είναι η επίσημη διεθνής συμπεριφορά των κρατών, η πολιτική τους στη διεθνή σκηνή, οι πράξεις, οι αντιδράσεις, η στάση και οι στόχοι ενός κράτους σε σχέση με άλλα κράτη και διεθνή ζητήματα. Είναι «η προσπάθεια των κυβερνήσεων να επηρεάσουν ή να διαχειριστούν γεγονότα και εξελίξεις που διαδραματίζονται εκτός συνόρων, συνήθως, αλλά όχι αποκλειστικά, μέσα από τις σχέσεις που αναπτύσσουν με κυβερνήσεις άλλων κρατών».⁹⁹ Ο τελικός στόχος της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους είναι, όπως είχε υποστηρίξει ο Morgenthau (βλ. Κεφάλαιο 1), η προαγωγή του εθνικού συμφέροντος μίας χώρας (κατ' αυτόν με όρους ισχύος),¹⁰⁰ όπως αυτό ορίζεται από την κυβέρνηση της σε μία δεδομένη ιστορική στιγμή με στόχο τη μεγιστοποίηση των κερδών και την ελαχιστοποίηση των ζημιών.¹⁰¹

Το εθνικό συμφέρον είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τους κύριους στόχους, τις επιδιώξεις και τις προτεραιότητες της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους. Αφορά κατά πρώτο λόγο τα ζωτικής σημασίας θέματα σε σχέση με άλλα κράτη και διεθνή ή παγκόσμια ζητήματα, που συνδέονται με την επιβίωση της χώρας, την άμυνά της, την ασφάλεια και την εδαφική της ακεραιότητα. Ο όρος εθνικό συμφέρον αντικατέστησε τον παλαιότερο όρο που χρησιμοποιούταν στη διπλωματία που ήταν το *raison d'état*, κάτι που συνέβη σταδιακά κατά τον 19^ο αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα με την ανάπτυξη της έννοιας του έθνους-κράτους και με τη διάδοση του εθνικισμού. Τα ζητήματα που άπτονται των ζωτικών εθνικών συμφερόντων και κατά πρώτο λόγο η εξωτερική κυριαρχία (ανεξαρτησία), η επιβίωση και η ασφάλεια μίας χώρας εμπίπτουν σε αυτό που λέγεται «υψηλή πολιτική» (*high politics*), σε αντίθεση τη «χαμηλή πολιτική» (*low politics*), που αφορά οικονομικά και άλλα ζητήματα μικρότερης σημασίας μεταξύ των κρατών που είναι πιο εύκολα στο χειρισμό τους και οδηγούν ευκολότερα σε αμοιβαία συμφέροντες λύσης «θετικού αθροίσματος» απ' ό,τι τα ζητήματα υψηλής πολιτικής. Σήμερα με την αυξανόμενη παγκοσμιοποίηση και τη μεγάλη σημασία των οικονομικών παραμέτρων στη διεθνή - αλλά και εσωτερική ζωή των κρατών - η

⁹⁹ A. Heywood, *Διεθνείς Σχέσεις και πολιτική στην παγκοσμιοποίηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2013) [αρχική έκδοση *Global Politics* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011)], 231.

¹⁰⁰ H. Morgenthau, *In Defence of National Interest: A Critical Examination of American Foreign Policy* (Νέα Υόρκη: Knopf, 1951).

¹⁰¹ J.N. Rosenau, 'The National Interest', J.N. Rosenau, *The Scientific Study of Foreign Policy* (Νέα Υόρκη: The Free Press, 1971), 239-49. J. Frankel, *National Interest* (Λονδίνο: Pall Mall, 1970).

διάκριση υψηλής-χαμηλής πολιτικής είναι πιο δυσδιάκριτη καθώς επίσης και η κλασική διάκριση του ρεαλισμού μεταξύ εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής.¹⁰²

Η λήψη αποφάσεων «είναι κεντρικής σημασίας στην πολιτική διαδικασία»,¹⁰³ εννοείται τόσο στην εσωτερική, όσο και στην εξωτερική πολιτική. Ο επιστημονικός χώρος της ανάλυσης εξωτερικής πολιτικής (*FPA: foreign policy analysis*) είναι η μελέτη της εξωτερικής πολιτικής των κρατών, δηλαδή του πώς λαμβάνονται και γιατί οι συγκεκριμένες αποφάσεις και πρωτοβουλίες στη διεθνή ζωή από τα κράτη γενικά ή από συγκεκριμένα κράτη σε συγκεκριμένες καταστάσεις που αναφύονται. Το κύριο μέσο και όργανο της εξωτερικής πολιτικής είναι η διπλωματία (βλέπε Κεφάλαιο 3B).

Η ανάλυση εξωτερικής πολιτικής: η κλασική περίοδος (1958-1978)

Η χρυσή εποχή για την ανάλυση εξωτερικής πολιτικής ήταν από το τέλος της δεκαετίας του 1950 μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970,¹⁰⁴ ξεκινώντας από τα έργα του ζεύγους Sprout, του Glenn Snyder (1924-2013) και των συνεργατών τους και το συλλογικό έργο υπό την επιμέλεια του Herbert Kelman¹⁰⁵ και καταλήγοντας με τα έργα του James Rosenau (1924-2011), του Graham Allison και του Robert Jervis στη δεκαετία του 1970.¹⁰⁶ Από τότε λίγα έχουν προστεθεί στη γνώση μας για την εξωτερική πολιτική και πώς λαμβάνονται οι αποφάσεις στα διεθνή ζητήματα,¹⁰⁷ με κύρια εξαίρεση καίριες συμβολές που έχουν έρθει από την ανάλυση συγκρούσεων και πιο τις τελευταίες δεκαετίες από το μεταθετικισμό και τον κονστρουκτιβισμό.

Η αρχική θεώρηση της ανάλυσης εξωτερικής πολιτικής συμβάδιζε με τη σχολή του ρεαλισμού στην παραδοσιακή του εκδοχή, όπως εμφανίζεται από τον Morgenthau και τους οπαδούς του, με την έμφαση στο μοντέλο του ορθολογικού δρώντος (*rational actor model*),¹⁰⁸ όπως το απεκάλεσε ο Allison, που έχει ως γνώμονα το εθνικό συμφέρον (βλ.

¹⁰² G. Evans & J. Newnham, *The Dictionary of World Politics* (Νέα Υόρκη: Harvester Wheatsheaf, 1990), 123, 258-9. F.S. Northedge, 'The Nature of Foreign Policy', F.S. Northedge (επιμ.), *The Foreign Policy of the Powers* (Λονδίνο: Faber and Faber, 1974), 11-19. P.A. Reynolds, *Introduction to International Relations* (Λονδίνο: Longmans, 1971, 31-50. Heywood, ο.π., 229-31, 233.

¹⁰³ Στο ίδιο, 231.

¹⁰⁴ C. Hill & M. Light, 'Foreign Policy Analysis', A.J.R. Groom & C.R. Mitchell (επιμ.), *International Relations Theory: A Bibliography* (Λονδίνο: Frances Pinter, 1978), 153.

¹⁰⁵ H. & M. Sprout, *The Ecological Perspective in Human Affairs* (Princeton: Princeton University Press, 1965). R.C. Snyder κ.ά., *Foreign Policy Decision-Making* (Νέα Υόρκη: The Free Press, 1962). H.C. Kelman (επιμ.), *International Behavior: A Social-Psychological Analysis* (Νέα Υόρκη: Holt, Rinehart & Winston, 1965).

¹⁰⁶ Rosenau, *The Scientific Study of Foreign Policy*, ο.π.. G.T. Allison, *The Essence of Decision* (Βοστώνη: Little, Brown and Co, 1971). R. Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1976).

¹⁰⁷ C. Hill & M. Light, 'Foreign Policy Analysis', M. Light & A.J.R. Groom (επιμ.), *International Relations: A Handbook of Current Theory* (Λονδίνο: Frances Pinter, 1985), 156.

¹⁰⁸ Allison, ο.π., 3-4, 13-16.

Κεφάλαιο 2). Κατά βάση πρόκειται για ένα μοντέλο λήψης αποφάσεων που συνάδει με τον «οικονομικό άνθρωπο» (*homo economicus*) που κινείται στο φάσμα κόστους-οφέλους. Στη βάση αυτή εντοπίζεται η φύση του προβλήματος, τίθεται ένας εφικτός αντικειμενικός στόχος με βάση την ιεράρχηση των προτιμήσεων, αξιολογείται η αποτελεσματικότητα, η αξιοπιστία, το κόστος, τα διαθέσιμα μέσα και λαμβάνονται οι αποφάσεις που είναι πιθανότερο να έχουν επιτυχή έκβαση.¹⁰⁹

Πρόκειται για μία θεώρηση που μοιάζει με την οπτική της μπιχεβιοριστικής ψυχολογίας (B.F. Skinner κ.ά.) που ασχολείται αποκλειστικά με το ερέθισμα (*stimulus*) και την αντίδραση (*response*) σε αυτό, και πώς, μέσω του κατάλληλου ερεθίσματος, θα επιτευχθεί το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα (αντίδραση), με το άτομο (τον δρώντα οργανισμό) να τίθεται σε ένα «μαύρο κουτί», εν προκειμένω το κράτος που λαμβάνει αποφάσεις στην εξωτερική πολιτική. Κατά το μοντέλο του ορθολογικού δρώντος οι κυβερνητικές αποφάσεις, πρωτοβουλίες και στάσεις στην εξωτερική πολιτική συνιστούν προσεκτικές και με σύνεση στρατηγικές αυτών που λαμβάνουν αποφάσεις. Προέρχονται από μία συνεκτική μονάδα (μία ενωμένη ομάδα) που στοχεύει στην αύξηση της ισχύος, των κερδών και της εθνικής ασφάλειας και που έχει πλήρη επίγνωση των μέσων και μοχλών πίεσης που διαθέτει και των εξωτερικών πολιτικών και τάσεων στα άλλα κράτη. Αυτό το υπόδειγμα λήψης αποφάσεων δεν αφήνει περιθώρια για να εντοπίσει ο μελετητής στρεβλές αντιλήψεις ή ανταγωνιστικές εσωτερικές πιέσεις ή διαφορετικές εκτιμήσεις.¹¹⁰

Η πιο γνωστή εκδοχή του υποδείγματος αυτού για την ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής είναι του George Modelski (1926-2014), με την εξωτερική πολιτική να αποτελείται από εισροές ισχύος (επιδράσεις του διεθνούς συστήματος και των εσωτερικών παραγόντων ισχύος των κρατών) και εκροές ισχύος (τις αποφάσεις που αποσκοπούν στη μεγιστοποίηση της ισχύος), με την πραγματική διαδικασία λήψης αποφάσεων να μην εξετάζεται και να μη ενδιαφέρει την έρευνα.¹¹¹ Όμως το υπόδειγμα αυτό δεν μας λέει γιατί και πώς λαμβάνονται οι αποφάσεις, αλλά πώς ιδανικά θα έπρεπε να ληφθούν για τη μεγιστοποίηση του εθνικού συμφέροντος.

Επίσης στον κλασικό ρεαλισμό και ακόμη περισσότερο στο νεορεαλισμό (δομικό ρεαλισμό) η εξωτερική πολιτική καθορίζεται από τη δομή του διεθνούς συστήματος. Αν το διεθνές σύστημα είναι διπολικό, τριπολικό ή ισορροπίας ισχύος με πέντε ή έξι κράτη, αντίστοιχη θα είναι και η εξωτερική πολιτική των μεγάλων, μεσαίων ή μικρών κρατών. Η εξωτερική πολιτική σε αυτή τη λογική, όπως υποστηρίζει ο Kenneth Waltz και οι νεορεαλιστές οπαδοί του (βλ. Κεφάλαιο 2), είναι μηχανιστική, σχεδόν κενή περιεχομένου με πολύ περιορισμένα περιθώρια δράσης για τους υπουργούς εξωτερικών και ανώτατους

¹⁰⁹ Heywood, ο.π., 232.

¹¹⁰ Hill & Light, 'Foreign Policy Analysis', Groom & Mitchell (επιμ.), ο.π., 154-5.

¹¹¹ G. Modelski, *A Theory of Foreign Policy* (Νέα Υόρκη: Praeger, 1962), ο.π..

διπλωμάτες που λαμβάνουν αποφάσεις.¹¹² Η λήψη της απόφασης είναι εν πολλοίς εκτός ερμηνείας, με τα κράτη να εκλαμβάνονται ως ενιαίες μονάδες, με το διεθνές σύστημα και την ισορροπία ισχύος που ισχύει να καθορίζουν τη συμπεριφορά τους σαν σε αυτόματο πιλότο.¹¹³

Όμως όταν οι διεθνολόγοι είχαν να κάνουν με συγκεκριμένες αποφάσεις και αντιδράσεις των κρατών στην εξωτερική τους πολιτική γρήγορα διαπίστωσαν ότι το υπόδειγμα αυτό του ρεαλισμού δεν τους βοηθούσε στο να αντιληφθούν, εξηγήσουν ή προβλέψουν την πραγματική εξωτερική πολιτική των κρατών. Διάφορες αποφάσεις και αντιδράσεις στην εξωτερική πολιτική των κυβερνήσεων φαινότανσαν κάθε άλλο παρά ορθολογικές. Μία ερμηνεία γι' αυτό ήταν η διαπίστωση ότι η έλλειψη ορθολογισμού οφείλεται στο γεγονός ότι εξ ορισμού η πληροφόρηση που έχουν αυτοί που λαμβάνουν αποφάσεις στο χώρο της εξωτερικής πολιτικής είναι αναγκαστικά ελλιπής, ανεπαρκής και ενίοτε και ανακριβής. Έγινε λόγος συνεπώς για «περιορισμένο ορθολογισμό» (Herbert Simon), κατά την οποία η λήψη αποφάσεων αποτελεί «μία συμβιβαστική πράξη ανάμεσα σε αποτελέσματα που φέρουν διαφορετική αξία και δεν μπορούν να υπολογιστούν με ακρίβεια, καθώς δεν είναι δυνατόν να αναλυθούν και να επιλεγούν όλα τα σενάρια».¹¹⁴

Το κλειδί όμως στο γρίφο βρισκόταν αλλού, όπως και με τα αεροπορικά δυστυχήματα, στο άνοιγμα του μαύρου κουτιού. Με το άνοιγμα του μαύρου κουτιού, δηλαδή του πώς και γιατί λήφθηκε η συγκεκριμένη απόφαση στην εξωτερική πολιτική, διαπιστώθηκε ότι πολλοί άλλοι παράγοντες υπεισέρχονται και αν δεν τους εντοπίσουμε και κατανοήσουμε κατά περίπτωση, τότε η λήψη αποφάσεων στην εξωτερική πολιτική συχνά φαίνεται ακατανόητη, προδήλως εσφαλμένη, παράλογη ακόμη και αυτοκαταστροφική. Ας δούμε λοιπόν εν συντομία και χρονολογικά τα κύρια ψηφία του οικοδομήματος της ανάλυσης εξωτερικής πολιτικής από τη χρυσή της εποχή το 1960-1978 που εμπλούτισε τις γνώσεις μας και βοήθησε στην πληρέστερη περιγραφή, ερμηνεία και εξήγηση των αποφάσεων της εξωτερικής πολιτικής των κυβερνήσεων. Σημειωτέον ότι πολλές από τις τάσεις και ερμηνείες της συμβαδίζουν με την αντίστοιχη έρευνα που έχει γίνει στη λήψη αποφάσεων σε άλλες κοινωνικές επιστήμες και κυρίως στην κοινωνική ψυχολογία, στην πολιτική επιστήμη και στη διοίκηση επιχειρήσεων.

Στην ανάλυση εξωτερικής πολιτικής η πρώτη συμβολή ήρθε με τη διάκριση μεταξύ του «επιχειρησιακού» (*operational*) και του «ψυχολογικού περιβάλλοντος» ή άλλως των εξωτερικών αντικειμενικών παραγόντων και των υποκειμενικών παραγόντων, με κύριους εισηγητές τον Harold και την Margaret Sprout.¹¹⁵ Την ίδια εποχή πιο διεισδυτική και πιο συνολική ήταν η συμβολή του Glen Snyder και των συνεργατών του (η οποία είχε ήδη

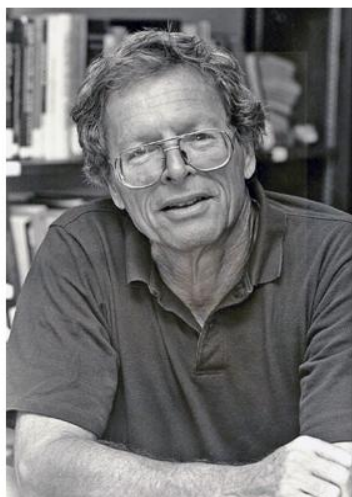
¹¹² Heywood, ο.π., 229-30,

¹¹³ S. Smith, 'Theories of Foreign Policy: An Historical Overview', *Review of International Studies*, 12 (1986), 16-17.

¹¹⁴ Heywood, ο.π., 233.

¹¹⁵ H. & M. Sprout, ο.π., 118-28.

ξεκινήσει από τη δεκαετία του 1950) με την έμφαση που έδινε στη δράση στην εξωτερική πολιτική που προέρχεται και βασίζεται κατά κύριο λόγο στις επικρατούσες αντιλήψεις, δηλαδή κατά κύριο λόγο στο ορισμό μίας κατάστασης. Οι βασικοί δομικοί παράγοντες στην λήψη αποφάσεων, με τις αντιλήψεις να διαπερνούν όλες, είναι κατά τον Snyder τέσσερις μέχρι την λήψη της απόφασης: (1) το εσωτερικό πλαίσιο αυτών που λαμβάνονται αποφάσεις, (2) το εξωτερικό πλαίσιο γι' αυτούς που λαμβάνουν τις αποφάσεις, (3) η γενικότερα κοινωνική δομή και συμπεριφορά του εν λόγω κράτους και (4) η διαδικασία λήψης αποφάσεων και πως λαμβάνει χώρα κατά περίπτωση.¹¹⁶

James Rosenau

Graham Allison

Στη συνέχεια η έρευνα έδειξε ότι συχνά οι αποφάσεις δεν είναι άλλο από μια μέση συμβιβαστική λύση που ικανοποιεί τους περισσότερους συντελεστές, προϊόν ακούσιο ή εκούσιο της διελκυστίνδας μεταξύ διαφόρων διαμορφωτών της εξωτερικής πολιτικής, δηλαδή των ατόμων ή κρατικών υπηρεσιών με διαφορετικές απόψεις και διαφορετικά έννομα συμφέροντα (*vested interests*), όπως έχει δείξει ο Graham Allison, με το μοντέλο «οργανωσιακής διαδικασίας» (*organizational process model*) λήψης απόφασης, όπως το είχε αποκαλέσει.¹¹⁷ Ρόλο στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής παίζει και η αντιπολίτευση, ειδικά αν είναι ισχυρή και κυρίως σε δικομματικά συστήματα, που μπορεί να περιορίζει τις εναλλακτικές, καθώς επίσης και σημαντικοί εξωκυβερνητικοί παράγοντες, όπως πανίσχυροι οικονομικοί δρώντες, ομάδες πίεσης αλλά και η κοινή γνώμη που μπορεί σε μία συγκεκριμένη περίπτωση να πιέζει αφόρητα τους διαμορφωτές της εξωτερικής πολιτικής. Ένα άλλο στοιχείο είναι και ρόλος που μπορεί να παίζει ο μεγάλος φόβος του πολιτικού κόστους για τις κυβερνήσεις.

¹¹⁶ Snyder κ.ά., ο.π., 60-85.

¹¹⁷ Allison, ο.π., 67-96.

Η εξωτερική πολιτική σε ένα συγκεκριμένο θέμα εξαρτάται από τη θεματική του (*issue area* όπως επισήμανε ο Rosenau)¹¹⁸ και μπορεί σε μία συγκεκριμένη στιγμή να είναι κατά βάση απλώς προσθετική, συσσωρευτική (*incremental*), δηλαδή να προχωράει με ασύνδετα ή αποσπασματικά βήματα σχεδόν κατά λάθος, όπως έχει δείξει ο David Braybrooke και ο Charles Lindblom,¹¹⁹ γνωστό και ως *muddling through* (κουτσοκαταφέρνω, τα καταφέρνω τσαλαβουτώντας) με οριακή επίτευξη των στόχων που έχουν τεθεί.¹²⁰ Συναφής είναι και ο γνωστός ως «γραφειοκρατικός παράγοντας» (οι αποφάσεις με βάση τυποποιημένες διαδικασίες), όπως τον παρουσιάζει ο Allison,¹²¹ ή ο John Steinbruner με το κυβερνητικό μοντέλο (*cybernetic model*) (το μοντέλο αυτό το είχε συλλάβει πρώτος στην πολιτική επιστήμη και στη διεθνή πολιτική ο Karl Deutsch με το βιβλίο του *The Nerves of Government*) με αυτοματοποιημένες διαδικασίες που λαμβάνονται σχεδόν ενστικτωδώς προκειμένου να αντιδράσει κανείς στην υπερπληθώρα εισερχομένων μηνυμάτων.¹²²

Σημαντικός είναι και ο ρόλος της γνωστής ως «ομαδοποιημένης σκέψης» (*groupthink*), όρος που εισήγαγε ο Irving Janis (1918-1990), δηλαδή η διαδικασία που οδηγεί σε εσφαλμένες, ακόμη και ολέθριες αποφάσεις, λόγω της ομαδικής δυναμικής, εν προκειμένω της πίεσης για ομοφωνία σε ομάδες λήψης αποφάσεων, χωρίς περιθώρια για αποκλίνουσες απόψεις (ή για εισροή αντίθετων πληροφοριών) ιδιαίτερα σε περιπτώσεις κρίσεων.¹²³ Επίσης υπάρχει και ο παράγοντας προσωπικότητα του ηγέτη, τα πιστεύω του και οι αγκυλώσεις του, όπως μας δείχνει ο Ole Holsti, που επίσης μπορεί να οδηγήσουν σε στρεβλές αντιλήψεις και ατυχείς αποφάσεις.¹²⁴ Γενικότερα ο ψυχολογικός παράγοντας, δηλαδή κατά κύριο λόγο οι αντιλήψεις-εικόνες-στερεότυπα για τον «Άλλο» είναι καθοριστικές στη λήψη αποφάσεων ειδικά σε διεθνείς συγκρούσεις.¹²⁵

¹¹⁸ Rosenau, 'Foreign Policy as an Issue Area', *The Scientific of Foreign Policy*, ο.π., 404-34.

¹¹⁹ D. Braybrooke & C. Lindblom, *A Strategy of Decision: Policy Evaluation as a Political Process* (Νέα Υόρκη: Collier Macmillan 1963). C. Lindblom, *The Policy-Making Process* (Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1968).

¹²⁰ C. Lindblom, 'The Science of "Muddling Through"', *Public Administration Review*, 19, 2 (1959), 79-89.

¹²¹ Allison, ο.π., 162-9. G.T. Allison & M.H. Halperin, 'Bureaucratic Politics: A Paradigm and Some Policy Implications', R. Tanter & R.H. Ullmann (επιμ.), *Theory and Policy in International Relations* (Princeton: Princeton University Press, 1972), 40-79.

¹²² J.D. Steinbruner, *The Cybernetic Theory of Decision* (Princeton: Princeton University Press, 1974).

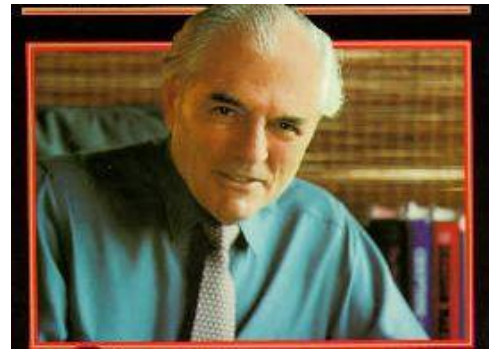
¹²³ I. Janis, *Victims of Groupthink* (Βοστώνη: Houghton Mifflin, 1972).

¹²⁴ O. Holsti, 'Individual Differences in "Definition of the Situation"', *Journal of Conflict Resolution* (1970), 304-10, O. Holsti, 'Foreign Policy Formation Viewed Cognitively', R. Axelrod (επιμ.), *Structure of Decision: The Cognitive Maps of Political Elites* (Princeton: Princeton University Press, 1976), 18-54.

¹²⁵ J.D. Frank, *Sanity and Survival: Psychological Aspects of War and Peace* (Νέα Υόρκη: Random House, 1967). Kelman (επιμ.), ο.π.. J. de Rivera, *The Psychological Dimension of Foreign Policy* (Columbus: Charles E. Merrill, 1968). Jervis, ο.π.

Charles Lindblom

Irving Janis

Μία ιδιαίτερη υποκατηγορία της μελέτης της λήψης αποφάσεων που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι οι διεθνείς κρίσεις, που λόγω της κρισιμότητας της κατάστασης πιέζει για όσο γίνεται πιο άμεση, νηφάλια και ορθολογική λήψη αποφάσεων. Εδώ αυτό που παρατηρείται είναι η ανάγκη λήψης αποφάσεων το γρηγορότερο, υπό έντονη πίεση και ανασφάλεια, με μία δυναμική που οδηγεί στην ομοφωνία αλλά και σε δυνατότητες απόκλισης ειδικά γι' αυτούς που καλούνται να εκτελέσουν αποφάσεις με τις οποίες διαφωνούν. Στο τομέα των διεθνών κρίσεων και της λήψης αποφάσεων σημαντική είναι η συμβολή του Charles Hermann,¹²⁶ του Oran Young για το ρόλο των μεσολαβητών στην αποκλιμάκωση των διεθνών κρίσεων,¹²⁷ του Thomas Schelling για τη κατάλληλη στρατηγική στις διεθνείς κρίσεις,¹²⁸ καθώς και η συλλογική μελέτη υπό τον Ole Holsti για τη διεθνή κρίση που οδήγησε, χωρίς καμία μεγάλη δύναμη να το επιζητεί στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο).¹²⁹

Σε γενικές γραμμές, οι αποφάσεις στην εξωτερική πολιτική σπανίως ακολουθούν ή έχουν την πολυτέλεια να ακολουθήσουν μία αυστηρή καρτεσιανή λογική, αλλά αντιθέτως ακολουθούν, θέλοντας και μη, μια «ψυχολογική λογική», με βάση κανόνες ψυχολογικούς ή με βάση τη συγκυρία και τις περιστάσεις. Η εικόνα της πραγματικότητας, δηλαδή η αντίληψη και γνώση της πραγματικότητας που οδηγεί σε αποφάσεις, είναι σε μεγάλο βαθμό αυθαίρετη. Στηρίζεται σε στρεβλές γενικεύσεις που προέρχονται και από τραυματικές εμπειρίες της χώρας και του λαού της, με αποτέλεσμα να είναι μεγάλο το φάσμα των δυνητικά λανθασμένων εκτιμήσεων και ατυχών αποφάσεων στα διεθνή τεκταινόμενα, ειδικά όταν αφορούν ένα αντίπαλο ή ιστορικό εχθρό, όπως δείχνουν πειστικά δύο σημαντικοί τόμοι, το εκτενές βιβλίο του Robert Jervis *Perception and Misperception in International Politics* και ο συλλογικός τόμος *Structure of Decision: The Cognitive Maps of Political Elites*, με κεφάλαια

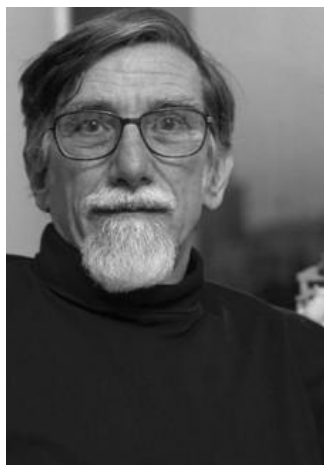
¹²⁶ C.F. Hermann (επιμ.), *International Crises: Insights from Behavioral Research* (Νέα Υόρκη: The Free Press, 1972).

¹²⁷ O.R. Young, *The Intermediaries: Third Parties in International Crises* (Princeton: Princeton University Press, 1967).

¹²⁸ T.C. Schelling, *The Strategy of Conflict* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1963).

¹²⁹ O.R. Holsti, *Crisis, Escalation, War* (Μόντρεαλ: McGill University Press, 1972).

από τον Robert Axelrod, τον Ole Holsti και άλλους, με τα οποία τελειώνει η χρυσή εποχή της κλασικής ανάλυσης εξωτερικής πολιτικής που άκμασε κυρίως στις ΗΠΑ.¹³⁰

Robert Jervis

Το ενδιαφέρον και η ειρωνεία είναι οι διάφορες παρατηρήσεις για τη μη ορθολογική λήψη αποφάσεων ήρθαν από την μελέτη της εξωτερικής πολιτικής κατά κύριο λόγο των ΗΠΑ κατά τον Ψυχρό Πόλεμο, δηλαδή της υπερδύναμης που όλοι οι άλλοι, και κυρίως η Σοβιετική Ένωση και το κομμουνιστικό μπλοκ, ο Τρίτος Κόσμος και ακόμη και πολλά κράτη του τότε Πρώτου Κόσμου, όπως η Ελλάδα ή η Τουρκία, θεωρούσαν κατεξοχήν ορθολογική με την πλέον περίτεχνο (*sophisticated*), ικανό, συγκεντρωτικό και πανούργο μηχανισμό λήψης αποφάσεων στην εξωτερική πολιτική με στόχο την αποτελεσματική χειραγώγηση όλων των άλλων κρατών και την παγκόσμια ηγεμονία.

Η σύγχρονη ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής: η εθνική ταυτότητα

Οι σύγχρονες τοποθετήσεις στον χώρο της ευρύτερης εξωτερικής συμπεριφοράς των κρατών δεν είναι μόνο προϊόν της τέταρτης μεγάλης συζήτησης (βλ. Κεφάλαιο 1) όπως πολλοί πιστεύουν, δηλαδή η συμβολή του μεταθετικισμού και του κονστρουκτιβισμού στις Διεθνείς Σχέσεις, με έμφαση στο δίπτυχο «εμείς και οι άλλοι», δηλαδή στην εθνική ταυτότητα και την ετερότητα. Έχει μακρά ιστορία στη μελέτη των Διεθνών Σχέσεων και ξεκινάει κυρίως από το έργο του Kenneth Boulding (1910-1993) για την καθοριστική σημασία των «εικόνων» στα τέλη της δεκαετίας του 1950.¹³¹ Ωστόσο η συμβολή αυτή δεν είχε ενσωματωθεί τότε όσο χρειαζόταν στην ανάλυση εξωτερικής πολιτικής γιατί καταγινόταν κυρίως με μία άλλη θεματική, τις συγκρούσεις και την επίλυσή τους.

Το πρώτο κύμα έρευνας που ξεκίνησε στο τέλος της δεκαετίας του 1950 συνεχίστηκε στις επόμενες δύο δεκαετίες σε σχέση κυρίως με διεθνείς κρίσεις και συγκρούσεις. Το θεωρητικό οπλοστάσιο που χρησιμοποιήθηκε ήταν αυτό της κοινωνικής

¹³⁰ Jervis, ο.π., Axelrod (επιμ.), ο.π..

¹³¹ K.E. Boulding, *The Image: Knowledge of Life and Society* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1956).

ψυχολογίας, με την ενσωμάτωση εννοιών και θεωριών όπως ο εθνοκεντρισμός, οι εικόνες-στερεότυπα, οι αντιλήψεις, οι προκαταλήψεις, η ανάγκη για γνωστική συνέπεια-ισορροπία, η ομαδική κοινωνική δυναμική, η διαδικασία μάθησης και η πολιτική κοινωνικοποίηση.

Το δεύτερο κύμα της συναφούς έρευνας ήρθε στη δεκαετία του 1980 όταν άρχισε να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη, και στις Διεθνείς Σχέσεις, η μελέτη του εθνικισμού και των εθνοτικών σχέσεων που καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα πειθαρχιών, αρχικά την κοινωνική ανθρωπολογία και στη συνέχεια την πολιτική κοινωνιολογία, τη συγκριτική πολιτική επιστήμη και άλλους κλάδους.

Το τρίτο και πιο πρόσφατο κύμα εμφανίστηκε από το 1990 και μετά και προέρχεται και αυτό από ένα ευρύ φάσμα των κοινωνικών επιστημών και κινείται κυρίως στο χώρο των αναστοχαστικών προσεγγίσεων και του κονστρουκτιβισμού, που τονίζουν ακόμη περισσότερο τον εσωτερικό παράγοντα στη λήψη αποφάσεων και κυρίως το ρόλο του εθνικισμού και της εθνικής ταυτότητας, με γνώμονα την «κατασκευή» του εθνικού συμφέροντος και της ανασφάλειας και την κατασκευή και ανάγκη του «Άλλου» ως απειλή και ως εχθρό.¹³²

Η διεθνής συμπεριφορά των κρατών - η εξωτερική τους πολιτική - δεν καθορίζεται από την αντικειμενική εξωτερική πραγματικότητα, από το «τι είναι» αλλά από το «τι νομίζουμε ότι είναι», από το νόημα που προσδίδουμε σ' αυτήν. Κατά τη ρήση του Αμερικανού κοινωνιολόγου William Isaac Thomas (1863-1947) «αν οι άνθρωποι ορίσουν μία κατάσταση ως πραγματική είναι πραγματική στις συνέπειές της», αφού οδηγεί σε αντίστοιχη συμπεριφορά που προκαλεί ανάλογη αντίδραση από την άλλη πλευρά. Τα κράτη είναι δημιουργοί της διεθνούς πραγματικότητας με τις αντιλήψεις τους για το διεθνές γίνεσθαι και με τις πράξεις τους που βασίζονται στις αντιλήψεις αυτές. Δηλαδή μία χώρα μπορεί να διαμορφώσει μια πιο συμφέρουσα γι' αυτήν πραγματικότητα ή το αντίθετο, να επιφέρει μία δυσμενή αυτοεκπληρούμενη προφητεία.¹³³

¹³² W. Bloom, *Personal Identity, National Identity and International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990). W.E. Connolly, *Identity/Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox* (Ithaca: Cornell University press, 1991). A. Wendt, 'Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics', *International Organization*, 46, 2 (1992), 420-1. I. Prizel, *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998). J. Welds, *Constructing National Identity: The United States and the Cuban Missile Crisis* (Minneapolis: Minnesota University Press, 1999). P.J. Katzenstein (επιμ.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics* (Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 1996).

¹³³ R.K. Merton, 'The Self-Fulfilling Prophecy', E.P. Hollander & R.G. Hunt (επιμ.), *Classic Contributions to Social Psychology* (Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1972) [1948]. K.E. Boulding, 'National Images and International Systems', *Journal of Conflict Resolution*, 3, 2 (1959). 1967. K.E. Boulding, 'The Learning and Reality-testing Process in the International System', J.C. Farrell & A.P. Smith (επιμ.), *Image and Reality in World Politics* (Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 1967). O. Holsti, 'Cognitive Dynamics and Images of the Enemy', Farrell & Smith (επιμ.), ο.π. Kelman, ο.π. Jervis, ο.π. Janis, ο.π. Axelrod ο.π. Βλέπε επίσης για ελληνική περίπτωση Α. Heraclides,

William Isaac Thomas

Kenneth Boulding

Αναλυτικά οι εικόνες, αναπαραστάσεις ή στερεότυπα διακρίνονται στο γνωστικό στοιχείο (το τι γνωρίζουμε διανοητικά γι' αυτό), το αξιοκρατικό και το συναισθηματικό στοιχείο (τι αξία δίδεται και τα αντίστοιχα συναισθήματα που προκαλεί) και στο πρακτικό ή συμπεριφορικό, τι αναμένεται ως στάση με βάση τα δύο προηγούμενα διακρίσεις.¹³⁴ Οι εθνικές εικόνες, δηλαδή οι εικόνες του εθνικού εαυτού, και οι διεθνείς εικόνες, το πώς γίνονται αντιληπτοί και αξιολογούνται οι «άλλοι», σπάνια είναι ουδέτερες. Η γνωστική πτυχή, το σύνολο των χαρακτηριστικών που διακρίνει κανείς όταν σκέπτεται «εμάς» ή τους «άλλους», χρωματίζεται με αξιολόγηση (βάσει του αξιολογικού κώδικα του καθενός) και από συναισθήματα. Χαρακτηρίζονται από εθνοκεντρισμό, βλέπουν δηλαδή τον κόσμο σταθερά από μία και μόνο οπτική γωνία, με ιδιαίτερα θετική την άποψη και εκτίμησή μας για τον εθνικό εαυτό και αρνητική των εθνικών «άλλων».¹³⁵ Το αποτέλεσμα είναι τα αντιθετικά δίπολα ζεύγη τα οποία είναι και τα πιο σταθερά γιατί ψυχολογικά δεν επιφέρουν γνωστική ανισορροπία που επιζητεί εναρμόνιση μεταξύ πιστεύω (γνώσεων), αξιολόγηση-συναισθημάτων και αναμενομένη συμπεριφορά.¹³⁶

‘Socialization to Conflict: A Case Study of the National Historical Ingroup-Outgroup Images in the Educational System of Greece’, *The Greek Review of Social Research*, 38 (1980), 16-42.

¹³⁴ W.A. Scott. ‘Rationality and Non-Rationality in International Attitudes’, *Journal of Conflict Resolution*, 2, 1 (1958), 8. Kelman, ο.π. M. Rokeach, *Beliefs, Attitudes and Values* (Άγιος Φραγκίσκος: Jossey-Bass, 1975), 112-15.

¹³⁵ R.A. Le Vine & D.T. Campbell, *Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes and Group Behavior* (Νέα Υόρκη: Wiley & Sons, 1972).

¹³⁶ L. Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance* (Stanford: Stanford University Press, 1957). 1957. R.P. Abelson. ‘Modes of Resolution of Belief Dilemmas’, *Journal of Conflict Resolution*, 3, 4 (1959). R.P. Abelson & M.J. Rosenberg. ‘Symbolic Psycho-Logic: A Model of Attitudinal Cognition’, *Behavioral Science*, 3 (1958). E. Aronson. ‘Dissonance Theory: Progress and Problems’, R.P. Abelson, κ.ά. (επιμ.), *Theories of Cognitive Dissonance: A Sourcebook* (Σικάγο: Rand McNally, 1968). Holsti, ‘Cognitive Dynamics and Images of the Enemy’, ο.π. D.T. Campbell, ‘Stereotypes and the Perception of Group Differences’, E.P. Hollander & R.G. Hunt (επιμ.), *Current Perspectives on Social Psychology* (Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1976).

Σε αυτή τη βάση προβλέπεται και αναμένεται μία συγκεκριμένη συμπεριφορά. Καταγράφεται και αξιολογείται μόνο ό,τι ενισχύει το αρχικό σχήμα. Όποια πληροφορία το θέτει σε αμφιβολία παραλλάσσεται ή απορρίπτεται ως εκ του πονηρού¹³⁷ δεν θεωρείται έγκυρη πληροφορία. Οι εθνικές και διεθνείς εικόνες πολύ δύσκολα αλλάζουν γιατί αποτελούν τον απαραίτητο «γνωστικό χάρτη», τον μπούσουλα για να κατανοηθεί η περίπλοκη, αντιφατική και ασαφής διεθνής πραγματικότητα, ειδικά όταν αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της θετικής εθνικής ταυτότητας.¹³⁷ Οι γνωστές ως «εικόνες του εχθρού» και η δαιμονοποίηση του άλλου (βλέπε επίσης Κεφάλαιο 6) διαθέτουν συνήθως τα εξής στοιχεία: (α) παντελή έλλειψη εμπιστοσύνης στον εχθρό, ο οποίος θεωρείται εντελώς αναξιόπιστος και εγγενώς επιθετικός εναντίον μας, (β) ο ένοχος είναι ο εχθρός, για όλα φταίει εκείνος, σε αυτόν αποκλειστικά οφείλεται η ένταση και η μη ειρηνική επίλυση της σύγκρουσης, (γ) ταύτιση του εχθρού με ό,τι το χειρότερο υπάρχει, δηλαδή το ακριβώς αντίθετο από εμάς που έχουμε τις καλύτερες των προθέσεων, (δ) η λογική του μηδενικού αθροίσματος, δηλαδή ό,τι βλάπτει τον εχθρό ευνοεί εμάς και το αντίθετο, (ε) απόρριψη οποιασδήποτε ταύτισης ή ομοιότητας με τον αντίπαλο ο οποίος κρίνεται απάνθρωπος και ο χειρότερος δυνατός εχθρός σε σύγκριση με άλλους αντιπάλους σε αντίπαλες δυνάδες ανά τον κόσμο.¹³⁸

Σε μία διένεξη η εικόνα του εχθρού είναι αμοιβαία. Υπάρχει με μικρές παραλλαγές «αντικατοπτρισμός» (*mirror image*).¹³⁹ Οι διπολικές αυτές εικόνες-στερεότυπα που είναι προϊόν της δυναμικής της διαμάχης, ενισχύονται και από τους εγγενείς φραγμούς της ανθρώπινης φύσης, και συγκεκριμένα τους έμφυτους περιορισμούς στην ικανότητα αντίληψης που έχουν όλοι ανεξαιρέτως οι άνθρωποι, την περιορισμένη γνωστική ικανότητα, την αδυσώπητη πίεση της ομαδικής δυναμικής των κοινωνικών ομάδων (κομορμισμός) προκειμένου να γίνουμε αποδεκτοί από την ομάδα στην οποία ανήκουμε και για να μην υποστούμε δυσάρεστες συνέπειες και εξοστρακισμό.¹⁴⁰

Ο ανθρώπινος νους έχει έμφυτη την τάση να μην ανέχεται την πολυπλοκότητα και τις πολλαπλές και αντιφατικές ερμηνείες και αφηγήσεις. Θέλει να καταλήγει σε διπολικά στερεότυπα (ισχυρό-άνισχυρο, μαύρο-άσπρο, καλό-κακό). Αντιλαμβάνεται τα απλά και γνώριμα μηνύματα πολύ περισσότερο από ό,τι τα καινοφανή και τα δυσνόητα. Ενστικτωδώς απορρίπτει ή έχει μεγάλη δυσκολία να αποδεχθεί την αμφισημία, το ασαφές, το

¹³⁷ Βλέπε τέσσερις προηγούμενες σημειώσεις και επίσης D. Katz, 'Nationalism and Strategies of International Conflict Resolution', Kelman (επιμ.), ο.π. J.G. Rubin, D.G. Pruitt & S.H. Kim, *Social Conflict: Escalation, Stalemate, and Settlement* (Νέα Υόρκη: McGraw Hill, 1994).

¹³⁸ Προσαρμοσμένο από τη λίστα στο K.R. Spillmann & K. Spillmann, 'On Enemy Images and Conflict Escalation', *International Social Science Journal*, 127 (1991), 57-8.

¹³⁹ U. Bronfenbrenner. 'The Mirror Image in Soviet-American Relations', *Journal of Social Issues*, 17 (1960). R. White, 'Images in the Context of International Conflict: Soviet Perceptions of the US and the USSR', Kelman (επιμ.), ο.π., 254-70.

¹⁴⁰ Βλέπε για σχετική βιβλιογραφία Heraclides, ο.π., 34-5.

διφορούμενο.¹⁴¹ Το αποτέλεσμα είναι ότι, όπως είχε πει αποφθεγματικά ο Karl Deutsch στο *Nerves of Government*, «κανένα αντικείμενο που γνωρίζουμε να μην είναι εντελώς μοναδικό: αν ήταν ριζοσπαστικά μοναδικό ούτε θα μπορούσε να παρατηρηθεί, ούτε να καταγραφεί, ούτε να γίνει πότε γνωστό».¹⁴²

Με αυτή τη διαδικασία μπορεί και βάζει κανείς τάξη στο χάος των σύνθετων εισερχομένων μηνυμάτων που λαμβάνει. Επιπλέον κάθε μορφή γνώσης που είναι σημαντική έχει και συναισθηματική διάσταση. Ακόμη και η ίδια η ευφυΐα για να τεθεί σε ενέργεια και να λειτουργήσει, χρειάζεται συναισθηματική ώθηση όπως υποστηρίζει η φροϋδική ψυχολογία και η αναπτυξιακή ψυχολογία του Jean Piaget. Η δυναμική της εκάστοτε κοινωνικής ομάδας - σ' αυτή την περίπτωση του έθνους ή της στενής ομάδας των ιθυνόντων - τείνει προς την ομοφωνία, ειδικά όταν πρόκειται για ζωτικά ζητήματα στα οποία διακυβεύεται η βιωσιμότητα της ομάδας, της κοινωνίας, του έθνους, η φυσική ή η πολιτισμική της ύπαρξη.

Οι διπολικές εθνοκεντρικές εικόνες και στρεβλές αντιλήψεις είναι ειλικρινείς αντιλήψεις της πλειοψηφίας σε μία χώρα. Αποκτώνται στο στάδιο της πολιτικής κοινωνικοποίησης, ειδικά στα σχολεία, στα οποία ειδικά το μάθημα της ιστορίας (και όχι μόνο) στοχεύει όχι στη μάθηση της επιστημονικής ιστορίας αλλά στο πώς θα δημιουργήσει ένθερμους πατριώτες έτοιμους εν ανάγκη και να θυσιάσουν για την πατρίδα. Μετά το σχολείο λίγοι θέτουν - ή τολμούν να θέσουν - σε αμφισβήτηση τα «θέσφατα» αυτά, ακόμη και αν είναι κοινωνικοί επιστήμονες, πολιτικοί ή διπλωμάτες μια και δεν έχουν την πολυτέλεια και το χρόνο για επιστημονική επαλήθευση. Άλλωστε, πρόκειται για ψυχολογικά ιδιαίτερα ικανοποιητικές αναπαραστάσεις που μας κάνουν να αισθανόμαστε πολύ υπερήφανοι που είμαστε Έλληνες, Γάλλοι, Τούρκοι, Σέρβοι, Αμερικάνοι, Ρώσοι, Ιρανοί ή Κινέζοι. Γιατί λοιπόν να τις αλλάξουμε; Η κατάληξη είναι οι αντιλήψεις αυτών που λαμβάνουν αποφάσεις να αποτελούν, όπως είχε παρατηρήσει ο Boulding, «ένα μείγμα αφηγηματικής ιστορίας, μνήμες περασμένων γεγονότων, ιστορίες και συζητήσεις» που τυχαίνει να τους έχουν εντυπωθεί με τη προσθήκη ενός τεράστιου όγκου από άσχετες μεταξύ τους πληροφορίες που έχουν συλλεχθεί αυθαίρετα.¹⁴³ Αν σε όλα αυτά προσθέσουμε ότι το διεθνές σύστημα, και ειδικά οι διεθνείς διενέξεις, παράγουν στους χειριστές της εξωτερικής πολιτικής έντονα συναισθήματα και φόρτιση, «θα ήταν έκπληξη», όπως λέει ο

¹⁴¹ E. Frenkel-Brunswik, 'Intolerance of Ambiguity as an Emotional and Perceptual Variable', J.S. Bruner & D. Krech (επιμ.), *Perception and Personality* (Durham: Duke University Press, 1950). J.S. Bruner & L. Postman, 'On the Perception of Incongruity', στο Bruner & D. Krech (επιμ.), ο.π..

¹⁴² K.W. Deutsch, *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control* (Νέα Υόρκη: The Free Press, 1966), [1963], 14.

¹⁴³ Boulding, 'The Learning and Reality-Testing Process in the International System', ο.π., 9.

Boulding «αν βρίσκόντουσαν κάποιες [διεθνείς] εικόνες που να έμοιαζαν έστω και οριακά με τον πλέον ελαστικό δυνατό καθορισμό της πραγματικότητας».¹⁴⁴

Η συλλογική ταυτότητα επηρεάζει τη λήψη αποφάσεων. Η εθνική ταυτότητα, δηλαδή ο αυτο-ορισμός ενός λαού ή έθνους, η αφήγηση του «εθνικού εαυτού», αποτελεί (αντίθετα απ' ό,τι πιστεύει ο ρεαλισμός στις Διεθνείς Σχέσεις) σημαντικό στοιχείο της εξωτερικής πολιτικής των κρατών. Αποτελεί πλέον βασική διαπίστωση στη μελέτη των Διεθνών Σχέσεων (πλην του χώρου του μηχανιστικού νεορεαλισμού) ότι οι εθνικές ταυτότητες των κρατών και η κυρίαρχη εθνική (κρατική) ιδεολογία παίζουν πολύ πιο καίριο ρόλο απ' ό,τι θεωρείτο παλαιότερα, στην εξωτερική τους συμπεριφορά, σε σημείο μάλιστα ώστε συχνά μία διένεξη ή μια ένταση διακρατική να κρύβει στην ουσία πάνω απ' όλα μία σύγκρουση εθνικών ταυτοτήτων και αντιτιθέμενων αυτο-εικόνων. Π.χ. σε σύγχρονες μελέτες για την απαρχή του Ψυχρού Πολέμου, ένα από τα πιο ενδιαφέροντα συμπεράσματα για την αντισοβιετική υστερία των ΗΠΑ στη δεκαετία του 1950, που επιδείνωσε τον Ψυχρό Πόλεμο, δεν ήταν η πραγματική σοβιετική στρατιωτική απειλή στην ασφάλεια των ΗΠΑ και της Δύσης ή μία έστω παρανοϊκή αίσθηση της απειλής. Ήταν η σοσιαλιστική πρόκληση-απειλή στον αμερικανικό μύθο του διεθνούς προτύπου και της παγκόσμιας αποστολής· η Σοβιετική Ένωση και οι ιδέες της απειλούσαν να αντικαταστήσουν τις ΗΠΑ στην εμπροσθοφυλακή της ιστορίας. Δηλαδή δεν επρόκειτο για στοιχειώδη ορθολογική αντίδραση επιβίωσης έναντι μίας πραγματικής στρατιωτικής απειλής (η γνωστή ρεαλιστική θέση) αλλά για κατασκευασμένο κίνδυνο (συνειδητό ή όχι) που είχε σχέση με την αυτο-ταυτότητα, με τους «εθνικούς γεωπολιτικούς μύθους» και την αίσθηση απειλής τους.¹⁴⁵

Η εθνική ταυτότητα δεν συνέχει μόνο το άτομο με την κοινωνία του, αλλά και την κοινωνία (κράτος) με τον κόσμο. Η αίσθηση του έθνους και της εθνικής ταυτότητας παίζει ζωτικό ρόλο στην αντίληψη μίας κοινωνίας για το διεθνές περιβάλλον της. Είναι καθοριστική στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής υπό την έννοια ότι καθορίζει τις παραμέτρους μέσα στις οποίες λειτουργεί η εξωτερική πολιτική· ορίζει ποια είναι τα εθνικά συμφέροντα εντός και εκτός της χώρας.¹⁴⁶

Το ζήτημα της συλλογικής ταυτότητας και της διαδικασίας ταύτισης σε σχέση με τον Άλλο είναι καθοριστικά. Για να μπορέσει μία πληθυσμιακή ομάδα να καταστήσει εαυτόν διακριτό και ικανό να εμπνεύσει ένα μαζικό κίνημα εθνικισμού και εθνικής ταυτότητας θα πρέπει να έχει καταφέρει να εγείρει ένα συλλογικό ψυχολογικό όριο, «εθνοτικά σύνορα» μεταξύ του εαυτού της και της ετερότητας. Αυτό πολλές φορές είναι ετεροκαθορισμένο, ξεκινάει από έξω, δηλαδή από το πώς μας αντιλαμβάνεται/ορίζει ο

¹⁴⁴ Στο ίδιο, 9.

¹⁴⁵ Prizel, ο.π. Bloom, ο.π. Connolly, ο.π. G. Dijkstra, *National Identity and Geopolitical Visions: Maps of Pride and Pain* (Λονδίνο: Routledge, 1996).

¹⁴⁶ Βλέπε προηγούμενη σημείωση.

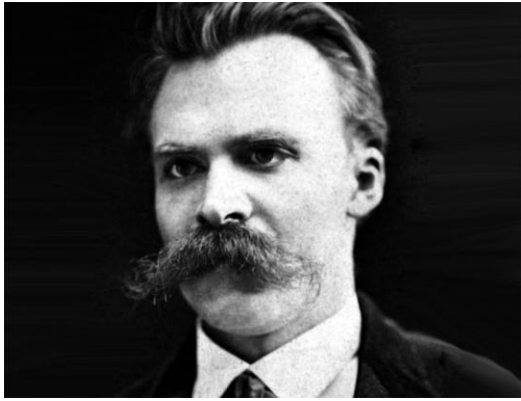
σημαντικός Άλλος, στη συγκεκριμένη κατάσταση και στον χώρο, καθορισμός που μπορεί να γίνει αποδεκτός ή όχι, στην προσπάθεια ανεύρεσης/σύνθεσης/ορισμού του συλλογικού εαυτού. Ο καθορισμός αυτός σε κάποια ιστορική στιγμή καθίσταται η κύρια μορφή διάκρισης και συλλογικής ταυτότητας που οδηγεί σε πολιτική κινητοποίηση εναντίον του απειλητικού Άλλου. Η εξωτερική απειλή ενισχύει την εσωτερική αυτο-ταυτότητα και συνοχή. Δεν υπάρχουν παγκόσμια σταθερά κριτήρια για τη διχοτόμηση αυτή. Μπορεί τα σύμβολα που καθορίζουν την ομαδική ταυτότητα σε σχέση με την ετερότητα να είναι αρκετά ευδιάκριτα. Αυτό όμως δεν είναι απαραίτητο ούτε η πολιτισμική απόσταση ενισχύει την αντιπαλότητα και τη μονιμότητα των εθνικών συνόρων. Τα «εθνικά σύνορα» αλλάζουν ανάλογα με το ποιος είναι ο Άλλος. Μπορεί να μεταλλαχθούν, από γλωσσικά να γίνουν κυρίως θρησκευτικά, ή να τονισθούν άλλα στοιχεία στη γλώσσα (π.χ. άλλη γραφή, άλλη διάλεκτος ή νέα διάλεκτος).¹⁴⁷

Ας δούμε ένα παράδειγμα μεταλλαγής των εθνοτικών συνόρων. Η κροατική εθνική ταυτότητα όπως είχε διαμορφωθεί στην Αυστρο-Ουγγαρία κατά τον 19^ο αιώνα με κυρία απειλητική ετερότητα τους Ούγγρους, τόνιζε τη νοτιοσλαβική πολιτισμική και γλωσσική της ιδιαιτερότητα και υποστήριζε την ένωση των νοτιοσλαβικών λαών σε ένα έθνος, γι' αυτό μάλιστα επέλεξε ως κροατικά τη διάλεκτο εκείνη των κροατικών που ήταν περίπου ταυτίσιμη με τη γλώσσα των Σέρβων όπως είχε διαμορφωθεί από το Σέρβο γλωσσολόγο Vuk Karasic. Στη συνέχεια, στο Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων (μετέπειτα Γιουγκοσλαβία) στη οποία επεκράτησαν οι Σέρβοι - δηλαδή με τους Σέρβους ως τον κατ' εξοχήν Άλλο - άρχισαν οι Κροάτες να τονίζουν τον καθολικισμό ως ειδοποιό στοιχείο της κροατικής ταυτότητας. Κατόπιν επί Τίτο (ο οποίος ήταν Κροάτης), τόνισαν και πάλι τους κοινούς νοτιοσλαβικούς δεσμούς και την κοινή γλώσσα με τους Σέρβους (σερβο-κροατικά). Σήμερα, ο κροατικός εθνικισμός επιχειρεί να αποκαθάρει τη γλώσσα του από τη σερβική επιρροή και κλίνει προς κροατικές διαλέκτους που διαφέρουν από τα καθιερωμένα σεβροκροατικά.

Η έντονη και στενή επαφή με μια δυναμική κουλτούρα που διαθέτει μεγάλη αίγλη στη εποχή της, μπορεί να επιφέρει το, κατά Φρίντριχ Νίτσε (Friedrich Nietzsche 1844-1900) *ressentiment*, δηλαδή φθόνο και μνησικακία, μία αίσθηση υπαρξιακού φθόνου και μίσους για τον εμφανιζόμενο ή φερόμενο ως πολιτιστικά-διανοητικά ανώτερο.¹⁴⁸

¹⁴⁷ F. Barth (επιμ.), *Ethnic Groups and Boundaries* (Βοστώνη: Little, Brown & Co, 1970). H. Tajfel, 'Social Categorization, Social Identity and Social Comparison', H. Tajfel (επιμ.), *Differentiation between Social Groups* (Λονδίνο: Academic Press, 1978), 61-76; J. Turner and R. Brown, 'Social Status, Cognitive Alternatives and Intergroup Relations', στο ίδιο, 203-7; H. Tajfel, 'The Social Psychology of Minorities', *Minority Rights Group, Report 38* (1978). T.H. Erikson, *Ethnicity and Nationalism* (Λονδίνο: Pluto Press, 1993). I.R. Newmann, 'Self and Other in International Relations', *European Journal of International Relations*, 2, 2 (1996).

¹⁴⁸ L. Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992). Newmann, ο.π., 148.

Φρίντριχ Νίτσε

Τα συναισθήματα αυτά δημιουργούνται επειδή δεν μπορούμε να δεχθούμε ότι είμαστε υποδεέστεροι και απαιτούμε ισότητα και σεβασμό από τον «Άλλο». Η υπαρξιακή αυτή απειλή μπορεί να οδηγήσει στη δημιουργία/επινόηση/κατασκευή μίας νέας εθνικής ταυτότητας στα πλαίσια της αναζήτησης/εδραίωσης συλλογικής αξιοπρέπειας και αυτοεκτίμησης, δηλαδή μίας άξιας συλλογικής ταυτότητας. Ή αλλιώς μπορεί να οδηγήσει σε ενσωμάτωση στο κυρίαρχο πολιτισμό. Μία τρίτη επιλογή είναι ενδιάμεσες στρατηγικές μερικής ενσωμάτωσης, όπως αυτή των Ουκρανών και Λευκορώσων επί Ρωσικής Αυτοκρατορίας κατά τον 19^ο αιώνα. Έτσι φαίνεται ότι δημιουργήθηκε λίγο-πολύ η ολλανδική συλλογική (μετέπειτα εθνική) ταυτότητα, από την ισπανική, η γαλλική από την αγγλική, η γερμανική από τη γαλλική, η τουρκική από την ελληνική, περσική και αραβική, η ρωσική από τη γερμανική και πολωνική και ούτω καθ' εξής.

Τα παραπάνω φωτίζονται και από ένα άλλο συναφές μονοπάτι, από τη συμβολή του Henri Tajfel και των συνεργατών του.

Henri Tajfel

Ο Tajfel αντλώντας από τη θεωρία της κοινωνικής σύγκρισης και κατηγοριοποίησης του Leon Festinger, θεωρεί ότι η αυτο-ταυτότητα μίας πολιτισμικής ομάδας αποκρυσταλλώνεται με βάση την κοινωνική κατηγοριοποίηση, την κοινωνική σύγκριση και την ψυχολογική αίσθηση της ομαδικής διαφορετικότητας. Το τελικό αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι ένας θετικός ή ένας αρνητικός ορισμός της ταυτότητας ως μέλους μιας

ξεχωριστής ομάδας. Ο αρνητικός κοινωνικός ορισμός προκαλεί έντονη εσωτερική ψυχολογική σύγκρουση γιατί, όπως σημειώνει ο Tajfel οι άνθρωποι είναι πλασμένοι για να έχουν μια θετική εικόνα του εαυτού τους και της ομάδας στην οποία ανήκουν. Ο αρνητικός ορισμός δύναται να καταστεί θετικός με διάφορες επιλογές κατά τον Tajfel.¹⁴⁹

Μία επιλογή είναι το ατομικό πέρασμα στην κυρίαρχη ομάδα που διαθέτει θετική αυτο-ταυτότητα (π.χ. Κούρδοι της Τουρκίας που έγιναν Τούρκοι έως τη δεκαετία του 1960, ή Τάταροι ή Ουκρανοί που έγιναν Ρώσοι στην Ρωσική Αυτοκρατορία), με άλλα λόγια η ατομική ενσωμάτωση, με παράλληλη απόρριψη της ξεχωριστής πολιτισμικής ταυτότητας της μειοψηφίας. Μια δεύτερη είναι η ομαδική αυτο-εξαφάνιση (και μη δημιουργία ξεχωριστής συλλογικής οντότητας), με το ομαδικό «πέρασμα» στην κυρίαρχη ομάδα με παράλληλη εξαφάνιση της ομαδικής ταυτότητας ως εθνοτικής (π.χ. ενσωμάτωση Βλάχων και Αρβανιτών στην Ελλάδα κατά τον 19ο και 20ο αιώνα). Μια τρίτη επιλογή είναι η ενίσχυση της θέσης της κοινότητάς τους σε σχέση με τον «Άλλο» με τα κριτήρια αξιολόγησης του Άλλου, ώστε να μπορεί να υπάρξει έτσι, αν είναι δυνατό, ισότητα και αλληλοσεβασμός (π.χ. Γαλλοκαναδοί, Φλαμανδοί Βελγίου, Σκωτσέζοι, Βάσκοι ή οι Αφροαμερικάνοι σήμερα που ακολουθούν το πρότυπο του Προέδρου Μπαράκ Ομπάμα). Τέλος, μια τέταρτη στρατηγική είναι η ανάπτυξη μιας θετικής αυτο-ταυτότητας, με την απόρριψη της εγκυρότητας της αρνητικής σύγκρισης, με την αναγωγή σε άλλες αξίες και ιδιαιτερότητες (π.χ. οι Μαύροι – και όχι πια Νέγροι – των Μαύρων Πανθήρων του Malcolm X στις ΗΠΑ).

Στο χώρο των διακρατικών σχέσεων μία ενδιαφέρουσα συναφής περίπτωση που μπορεί να εξεταστεί από την οπτική του νιτσεϊκού *ressentiment* της θεωρητικής ερμηνείας του Tajfel, είναι η αντίδραση των κρατών και λαών που θεωρήθηκαν «απολίτιστα» κατά τον Ευρωπαϊκό 19ο αιώνα, στη βάση του τότε γνωστού ως «στάνταρντ του πολιτισμένου».

Στην περίπτωση του 19^{ου} αιώνα μπορεί κανείς να διακρίνει τρεις βασικές στρατηγικές. Πρώτον, την απόρριψη της δυτικής άποψης περί απολίτιστου και του ισχυρισμού ότι οι απολίτιστοι είναι οι Ευρωπαίοι, στάση που άλλωστε προϋπήρχε στην Κίνα (όλοι οι μη Κινέζοι θεωρούνταν «βάρβαροι», όπως οι Ιάπωνες, οι Κορεάτες, οι Βιετναμέζοι, οι Τουρκομάνοι και οι Μογγόλοι, και μετά οι Ευρωπαίοι και Αμερικάνοι όταν ήρθαν σε επαφή με το Μεσαίο Βασίλειο της Κίνας)¹⁵⁰ στάση που επικράτησε στην Κίνα μέχρι σχεδόν το τέλος του 19^{ου} αιώνα.¹⁵¹ Δεύτερον, την ενσωμάτωση ευρωπαϊκών προτύπων αλλά όχι

¹⁴⁹ Tajfel, 'The Social Psychology of Minorities', ο.π.

¹⁵⁰ J.K. Fairbank & E.O. Reischauer, *China: Tradition and Transformation* (Βοστώνη: Houghton Mifflin, 1973), 195, 258, 271. J. K. Fairbank, 'Introduction: The Old Order', *The Cambridge History of China, Volume 10, Late Ch'ing 1800-1911, Part I*, J.K. Fairbank (επιμ.) (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), 2-6, 12.

¹⁵¹ I.C.Y. Hsü, *China's Entrance into the Family of Nations: The Diplomatic Phase, 1858-1880* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1960). G.W. Gong, 'China's Entry into International Society', H. Bull & A. Watson (επιμ.), *The Expansion of International Society* (Οξφόρδη: Clarendon

συνολικά, ούτε την πλήρη τους εφαρμογή, όπως στην περίπτωση του Τανζιμάτ (Μεταρρυθμίσεις) στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (1839-1878) και την ισχυροποίηση του στρατού κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα.¹⁵² Τρίτον, το μιμητισμό, ακολουθώντας το «στάνταρντ», όπως έκανε η Ιαπωνία μετά το πρώτο σοκ που υπέστη στα μέσα του 19^{ου} αιώνα με την επαφή της με τις ΗΠΑ και τα ευρωπαϊκά κράτη¹⁵³ ακολουθώντας πάνω από όλα το δίκαιο του πολέμου (τον πολιτισμένο τρόπο διεξαγωγής του πολέμου), αν και τόνισε ότι προσαρμόστηκε σε μία νομική επινότηση (στο «στάνταρντ») και όχι στον πολιτισμό καθεαυτό, μια και οι Ιάπωνες είχαν ήδη το δικό του πολιτισμό και κράτος δικαίου.¹⁵⁴

Press, 1984), 172–6. R. Svarverud, *International Law as World Order in Late Imperial China: Translation, Reception and Discourse, 1847–1911* (Leiden: Brill, 2007).

¹⁵² R. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856–76* (Princeton: Princeton University Press, 1963). B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (Λονδίνο: Oxford University Press, 1968) [1961], 105–28. E.J. Zürcher, *Turkey: A Modern History* (Λονδίνο: I.B.Tauris, 1993), 52–69. M.Ş. Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton: Princeton University Press, 2008), 72–102.

¹⁵³ H. Suganami, 'Japan's Entry into International Society', Bull & Watson (επιμ.), ο.π., 185–91. R.P. Anand, 'Family of "Civilized" States and Japan: A Story of Humiliation, Assimilation, Defiance and Confrontation', *Journal of the History of International Law*, 5 (2003), 12–16; Susumu Y. 'Civilization and International Law in Japan during the Meiji Era (1868–1912)', *Hitotsubashi Journal of Law and Politics*, 24 (1996). D. Howland, 'Japan's Civilized War: International Law as Diplomacy in the Sino-Japanese War (1894–1895)', *Journal of the History of International Law*, 9 (2007).

¹⁵⁴ Βλέπε K. Kaneko, 'Les institutions judiciaires du Japon', *Revue de droit international et de législation comparée*, 25 (1893), 338–9, 356.

4. Ισορροπία ισχύος, στρατηγική και ασφάλεια

Ισχύς, ισορροπία ισχύος, εξοπλισμοί

Ισχύς

Η έννοια της ισχύος (*power*) είναι από τις κεντρικές, πλέον πολυσυζητημένες έννοιες των Διεθνών Σχέσεων και κατά κύριο λόγο του σκληρού της πυρήνα, της διεθνούς πολιτικής. Όπως είδαμε (Κεφάλαιο 1) κατά τον ρεαλισμό (Morgenthau, Waltz, κ.ά.) η ενδυνάμωση της συγκριτικής θέσης ισχύος αποτελεί τον πρωταρχικό στόχο ενός κράτους για να κινηθεί με μεγαλύτερη ευχέρεια, μεγαλύτερη επιρροή, περισσότερες δυνατότητες και λιγότερους κινδύνους στη διεθνή σκηνή, και να επιβιώσει αλώβητο.

Η ισχύς χρησιμοποιείται στη διεθνή πολιτική και στη διπλωματία με πέντε βασικά νοήματα και τα πέντε σε σχέση με τα κράτη: (1) η ισχύς ως στόχος των κρατών και των ιθυνόντων στο διεθνές στερέωμα, (2) η ισχύς ως το μέτρο για να υπολογιστεί η επιρροή ή ο έλεγχος πάνω σε άλλους διεθνείς δρώντες, σε γεγονότα και θεματικές, (3) η ισχύς ως νίκη σε μία σύγκρουση και εξασφάλιση της ασφάλειας, (4) η ισχύς ως έλεγχος πάνω σε πηγές και δυνατότητες και (5) ισχύς ως ένα στάτους που ορισμένα κράτη διαθέτουν και άλλα όχι. Η ισχύς ενός κράτους υπολογίζεται κυρίως με έμφαση στη στρατιωτική και οικονομική της ισχύ. Τα κράτη με αξιοσημείωτη ισχύ στο διεθνές σύστημα είναι γνωστά ως μεσαίες δυνάμεις, περιφερειακές δυνάμεις, μεγάλες δυνάμεις και υπερδυνάμεις ή ηγεμόνες (*hegemons*).¹⁵⁵

Οι πλέον διαδεδομένες και επεξεργασμένες έννοιες της ισχύος στην πολιτική επιστήμη και τις Διεθνείς Σχέσεις είναι δύο. Η μία έννοια της ισχύος συνίσταται στην πολιτική, οικονομική, στρατιωτική και άλλη ικανότητα (*capability*) ενός κράτους και αποτιμάται με όρους όπως η κατάσταση της οικονομίας, ο πληθυσμός, οι στρατιωτικές δυνάμεις, οι εξοπλισμοί και τα οπλικά συστήματα, η ικανότητα της ηγεσίας, η δεξιοτεχνία της διπλωματίας κ.ά.. Η άλλη έννοια της ισχύος ορίζεται στην κλασική Πολιτική Επιστήμη (Harold Lasswell, Robert Dahl, κ.ά.) ως μία ιδιαίτερη μορφή επιρροής: η ικανότητα να επιφέρει κανείς το αποτέλεσμα που θέλει αντιστρέφοντας την αρχική στάση του άλλου μέρους που ήταν διαφορετική, η δε μη αντιστροφή να έχει για το άλλο μέρος μεγάλο κόστος.¹⁵⁶

Τις τελευταίες δεκαετίες γίνει συχνά διάκριση μεταξύ «σκληρής ισχύος» (*hard power*) και «ήπιας ισχύος» (*soft power*), με την πρώτη να είναι καταναγκαστική και τα δεύτερη να είναι ελκυστική. Ο Joseph Nye είναι που καθιέρωσε την έννοια του *soft power*,

¹⁵⁵ Power in international relations, Wikipedia.

¹⁵⁶ H.D. Lasswell & A. Kaplan, *Power and Society* (New Haven: Yale University Press, 1950), 76.

δηλαδή τη μη εξαναγκαστική πιεστική ισχύ, την ισχύ/επιρροή που δεν στηρίζεται σε στρατιωτικά ή οικονομικά μέσα ή σε αντίστοιχες απειλές ή προσπάθειες εξαγοράς, αλλά θεμελιώνεται στη πειθώ, η οποία με τη σειρά της βασίζεται στην ελκυστικότητα πολιτικών και πολιτιστικών αξιών που οι άλλοι αποδέχονται και θέλουν να μιμηθούν. Ωστόσο σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως παρατηρεί ο Nye, χρειάζεται ένας συνδυασμός σκληρής και ήπιας ισχύος για να υπάρχει το αναμενόμενο αποτέλεσμα, συνδυασμός ο οποίος έχει ονομαστεί «ευφυής ισχύς» (*smart power*).¹⁵⁷ Κατά τον Chester Crocker, η ευφυής ισχύς «συνίσταται στη στρατηγική χρήση της διπλωματίας, στη πειθώ, στην ανάπτυξη ικανοτήτων και τη προβολή ισχύος και επιρροής με τέτοιο τρόπο ώστε να αποδοτική και να διαθέτει πολιτική και κοινωνική νομιμοποίηση».¹⁵⁸

Ισορροπία ισχύος

Η ισορροπία ισχύος (*balance of power*) ή ισορροπία δυνάμεων όπως είναι γνωστή στα ελληνικά στη διπλωματική ιστορία, αποτελεί θεμελιακή έννοια και θεωρία με την οποία γίνεται αντιληπτό το διεθνές σύστημα στα πλαίσια της αναρχίας. Αναλυτικά εμφανίζεται ως αξίωμα της διεθνούς ζωής, ως πολιτική επιδίωξη των κρατών, ως ισότητα ισχύος και ως υπεροχή ισχύος. Κατά πολλούς ρεαλιστές διεθνολόγους θεωρείται η πλέον σαφής θεωρία της διεθνούς πολιτικής και των Διεθνών Σχέσεων.¹⁵⁹

Η συμβατική άποψη του ρεαλισμού είναι ότι η ιδέα εμφανίζεται στον Θουκυδίδη ως προς τα αίτια του Πελοποννησιακού Πολέμου, αν και ο ίδιος δεν χρησιμοποίησε τον όρο αυτό ή κάτι αντίστοιχο. Πρόκειται για την κλασική διατύπωση ότι η τελική αιτία του πολέμου ήταν «η αύξηση της δύναμης των Αθηναίων και ο φόβος που προκαλούσε το γεγονός αυτό στη Σπάρτη».¹⁶⁰ Το πρώτο εργαστήριο στο οποίο εφαρμόστηκε στην πράξη συνειδητά η πολιτική της ισορροπίας ισχύος ήταν οι ιταλικές πόλεις-κράτη της Αναγέννησης.¹⁶¹ Εκεί γεννήθηκε και ως έννοια η ισορροπία ισχύος όχι από τον Μακιαβέλι, αλλά από τον σύγχρονό του ιστορικό, πολιτικό και φίλο του, Francesco Guicciardini (1483-1540).¹⁶²

¹⁵⁷ J.S. Nye Jr., *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power* (Νέα Υόρκη: Basic Books, 1990). J.S. Nye Jr., *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (Νέα Υόρκη: Public Affairs, 2004) [ελληνική έκδοση *Ήπια ισχύς. Το μέσο επιτυχίας στην παγκόσμια πολιτική* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2005). J.S. Nye Jr., *Ηγεσίες που πρωτοπορούν* (Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2009) [αρχική έκδοση *The Powers to Lead* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 2008)], 71-112.

¹⁵⁸ C.A. Crocker, F.O. Hampson, P. Aall, *Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World* (Ουάσιγκτον: United States Institute of Peace Press, 2007), 13.

¹⁵⁹ G. Evans & J. Newnham, *A Dictionary of World Politics* (Νέα Υόρκη: Harvester Wheatsheaf, 1990), 30.

¹⁶⁰ Για ανασκευή της θέσης αυτής σε σχέση με τον Θουκυδίδη, βλέπε R.N. Lebow, 'Play it Again Pericles: Agents, Structure and the Peloponnesian War', *European Journal of International Relations*, 2, 2 (1996), 231-58.

¹⁶¹ G. Schwarzenberger, *Power Politics* (Λονδίνο: Jonathan Cape, 1941), 118.

¹⁶² Evans & Newnham, ο.π., 31.

— Francesco Guicciardini

Ο Emer de Vattel (1714-1767) ορίζει την ισορροπία ισχύος «ως μία κατάσταση όπου καμία δύναμη [κράτος] δεν βρίσκεται σε προεξέχουσα θέση ώστε να μπορεί να επιβάλλει τον νόμο στους άλλους».¹⁶³

Emer de Vattel

Σε επίπεδο διεθνούς συμβατικού κειμένου διατυπώθηκε ρητά για πρώτη φορά στη Συνθήκη της Ουτρέχτης (1713) ως αρχή που συμβάλει στην ειρήνη στην Ευρώπη.¹⁶⁴ Η χρυσή εποχή της ισορροπίας ισχύος θεωρείται η περίοδος 1815-1914, σε ό,τι αφορά τις γνωστές τότε ως μεγάλες δυνάμεις (αρχικά πέντε και μετά έξι μεγάλες δυνάμεις), με πρωταγωνιστή τη Βρετανική Αυτοκρατορία που συνήθως κατάφερνε να βρίσκεται με τον νικητή συνασπισμό όταν θεωρείτο ότι απειλείτο η ισορροπία ισχύος (π.χ. Κριμαϊκός Πόλεμος, 1853-1856). Η ισορροπία ισχύος εμφανίζεται και στη διπολική εποχή του Ψυχρού Πολέμου, η οποία λόγω «αμοιβαίας πυρηνικής αποτροπής» («ισορροπίας τρόμου») ήταν πιο προβλέψιμη και συνέβαλε περισσότερο στην διεθνή σταθερότητα και διακρατική ειρήνη, απ' ό,τι η ισορροπία

¹⁶³ Στο H. Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 1977), 101.

¹⁶⁴ Schwarzenberger, ο.π., 120.

ισχύος με πέντε ή έξι πρωταγωνιστές.¹⁶⁵

Ωστόσο η ισορροπία ισχύος παραμένει αμφιλεγόμενη έννοια. Όπως επισημαίνουν ο Martin Wight (1913-1972) και ο Inis L. Claude (1922-2013), η ισορροπία ισχύος έχει εμφανισθεί με διαφορετική έννοια από διεθνολόγους και διπλωμάτες από τον 18ο αιώνα μέχρι σήμερα ακόμη και στα έργα των κλασικών ρεαλιστών. Υπάρχουν εννέα (Wight)¹⁶⁶ έως δεκατρία (Claude) νοήματα¹⁶⁷ με την οποία έχει χρησιμοποιηθεί ο όρος ισορροπία ισχύος από κράτη (πολιτικούς, διπλωμάτες) και από αναλυτές: (1) ως η ίση κατανομή ισχύος, (2) η υπάρχουσα κατανομή ισχύος, (3) οποιαδήποτε κατανομή ισχύος, (4) η διαδικασία και προσπάθεια εξισορρόπησης της ισχύος, (5) η διαδικασία και προσπάθεια δημιουργίας ανισορροπίας ισχύος, (6) η ηγεμονία ή επιδίωξη ηγεμονίας, (7) η υπεροχή ισχύος ενός κράτους, (8) η πολιτική της ισχύος γενικά, (9) η ανισορροπία ισχύος που μπορεί να οδηγήσει σε αστάθεια και πόλεμο, (10) η αρχή της υπεροχής ισχύος ώστε να αποφευχθεί ο κίνδυνος υπεροχής από άλλο κράτος, (11) μία εγγενής τάση ή νόμος της διεθνούς πολιτικής που τείνει προς την εξισορρόπηση της ισχύος, (12) η διεθνής σταθερότητα και αρμονία με βάση την ισχύ, ή (13) η μεγαλοπρεπής ουδετερότητα.

Martin Wight

Ακόμη και ο Morgenthau που θεωρούσε την ισορροπία ισχύος ως ένα οικουμενικό όργανο της πολιτικής, το οποίο εφαρμόζουν τα κράτη με τελικό στόχο την ειρήνη και ασφάλεια, κατέληξε με το να ανατρέπει το σκεπτικό της, υποστηρίζοντας ότι τα κράτη αγωνίζονται όχι τόσο για την επίτευξη ή διατήρηση της ισορροπίας αλλά περισσότερο για την ανισορροπία υπέρ αυτών, την ανωτερότητά τους σε ισχύ σε σχέση με τους άλλους. Ο ίδιος μάλιστα χρησιμοποιεί αυτή την τόσο σημαντική κατ' αυτόν θεωρία με τέσσερα διαφορετικά νοήματα: ως πολιτική που στοχεύει σε ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα, ως μία κατάσταση, ως ισορροπία στη διανομή της ισχύος και ως οποιαδήποτε διανομή ισχύος.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Bull, ο.π., 117-26. M.A. Kaplan, *System and Process in International Politics* (Νέα Υόρκη: Wiley, 1957). R. Rosecrance, 'Bipolarity, Multipolarity and the Future', *Journal of Conflict Resolution*, 25, 1 (1966).

¹⁶⁶ M. Wight, *Power Politics* (Λονδίνο: Royal Institute of International Affairs, 1946), 43-8.

¹⁶⁷ I.L. Claude, *Power and International Relations* (Νέα Υόρκη: Random House, 1962).

¹⁶⁸ Στο ίδιο, 25, 31.

Σε γενικές γραμμές πάντως η ισορροπία ισχύος κατανοείται κυρίως: (α) ως μία διεθνής κατάσταση ισορροπίας, ανισορροπίας ή κατανομής ισχύος, (β) ως μία συνειδητή πολιτική στα πλαίσια της εξωτερικής πολιτικής με την οποία επιδιώκεται η ισορροπία με κριτήριο τις δυνατότητες ισχύος, ή η ισχυροποίηση ενός κράτους ώστε να βελτιωθεί η θέση του στην ιεραρχία με βάση την ισχύ και (γ) ως ένα διεθνές σύστημα στο οποίο λειτουργούν οι σχέσεις μεταξύ των κρατών στη βάση της ισορροπίας ισχύος.

Κατά τους θιασώτες της ισορροπίας ισχύος, το σύστημα αυτό εμποδίζει την επιβολή και ηγεμονία ενός κράτους επί των άλλων, εξασφαλίζει αποτελεσματικότερα την ασφάλεια, σταθερότητα και ειρήνη, προστατεύει τα κράτη και αποτελεί μια συνετή πολιτική για την επιβίωση των κρατών και του υπάρχοντος διεθνούς συστήματος.

Η ισορροπία ισχύος, όπως υποστηρίζει ο Hedley Bull, έχει παρουσιάσει ιστορικά τρεις βασικές θετικές λειτουργίες κατά τους τελευταίους αιώνες. Πρώτον, έχει αποτρέψει τη δημιουργία μίας παγκόσμιας αυτοκρατορίας διά των κατακτήσεων και έτσι έχει συμβάλει στη διατήρηση του διακρατικού διεθνούς συστήματος. Δεύτερον έχει συμβάλει στην ανεξαρτησία και επιβίωση μικρών κρατών, μη επιτρέποντας την ενσωμάτωσή τους σε γειτονικά ισχυρότερα κράτη. Εδώ θα προσθέταμε ότι έχει συμβάλει ακόμη και στην ανεξαρτησία και επέκταση αδύναμων κρατών, όπως η Ελλάδα ή το Βέλγιο κατά τον 19ο αιώνα. Τρίτον, έχει βοηθήσει στο να δημιουργηθεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο μπόρεσαν και αναπτύχθηκαν οι θεσμοί της παγκόσμιας τάξης, όπως η διπλωματία, το διεθνές δίκαιο, οι διεθνείς οργανισμοί, η διευθέτηση των διαφορών και τα πλαίσια μέσα στα οποία επιτρέπεται να κινείται ο πόλεμος και οι συγκρούσεις.¹⁶⁹

Ωστόσο μπορεί να αποφεύχθηκε η εδραίωση μίας παγκόσμιας αυτοκρατορίας ή κάτι αντίστοιχο με τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (ή την Κινέζικη Αυτοκρατορία στην Ανατολική Ασία), πλην όμως ο ευρωπαϊκός ιμπεριαλισμός και η αποικιοκρατία έλαβαν χώρα ακριβώς κατά την εποχή που η ισορροπία ισχύος αποτελούσε το επίσημο δόγμα των μεγάλων δυνάμεων. Οι μεγάλες δυνάμεις τη χρησιμοποιούσαν όχι τόσο για αυτοσυγκράτηση αλλά για επέκταση της δύναμής τους σε βάρος των μικρότερων κρατών.¹⁷⁰

Μπορεί ορισμένα κράτη, όπως η Ελλάδα, η Ρουμανία ή το Βέλγιο, να δημιουργήθηκαν, να επέζησαν και ακόμη και να επεκτάθηκαν (το Βέλγιο στο τεράστιο Κονγκό ή Ελλάδα στη Θεσσαλία), εν πολλοίς και λόγω της ισχύουσας, σε μία συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, ισορροπίας των μεγάλων δυνάμεων που επέτρεπε τέτοιες εξελίξεις. Άλλοι όμως λαοί κατακτήθηκαν και απώλεσαν την ανεξαρτησία τους με τη συνεχή επέκταση των ευρωπαϊκών χωρών στην Ευρώπη, ή στην Ασία και την Αφρική (ιμπεριαλισμός, αποικιοκρατία) ή δεν την απέκτησαν γιατί δεν εξυπηρετούσε την τρέχουσα ισορροπία ισχύος των μεγάλων δυνάμεων (π.χ. Τσέχοι, Κροάτες, Σλοβένοι, Αρμένιοι). Η πιο χαρακτηριστική

¹⁶⁹ Bull, ο.π., 106-12.

¹⁷⁰ Evans & Newnham, ο.π., 31.

περίπτωση στην Ευρώπη είναι βέβαια η Πολωνία που στα πλαίσια της ευρωπαϊκής ισορροπίας ισχύος, διαμελίστηκε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα από τη Ρωσία, την Αυστρία και την Πρωσία, και παρέμεινε διηρημένη υπό ξένη κυριαρχία μέχρι το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ανακτώντας την ανεξαρτησία της μόλις το 1918. Επίσης η Βουλγαρία της Συνθήκης του Βερολίνου (1878) άφηνε, λόγω ισορροπίας ισχύος μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων, βουλγαρόφωνες περιοχές εκτός της αυτόνομης Βουλγαρίας για να μην ισχυροποιηθεί υπερβολικά η Ρωσία στα Βαλκάνια, όπως προέβλεπε η προηγηθείσα Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1878), με τη δημιουργία μίας αυτόνομης αλλά μεγάλης Βουλγαρίας.

Όσο για την αναρχία της διεθνούς κοινωνίας μπορεί να περιορίζεται μέσω του συστήματος της ισορροπίας ισχύος, ωστόσο ο πόλεμος δεν εξαφανίζεται με αυτήν. Έχει χρησιμοποιηθεί και για να επαναφέρει την ισορροπία ισχύος που υποτίθεται ότι απειλείται ή για να την αλλάξει διά της ένοπλης βίας. Με άλλα λόγια έχουμε πολέμους ακριβώς για λόγους ισορροπίας ισχύος αντί για λόγους αμυντικούς, ακόμη και στον 19^ο αιώνα (τον κατεξοχήν αιώνα της ισορροπίας ισχύος) και ακόμη και μεταξύ μεγάλων δυνάμεων (Κριμαϊκός πόλεμος, πόλεμος Γαλλίας-Αυστροουγγαρίας στη διαδικασία ιταλικής ενοποίησης, Πρώσο-Αυστριακός πόλεμος, Γάλλο-Γερμανικός πόλεμος).

Γενικότερα, η κατάληξη της ιστορικής έρευνας, για το αν ισχύει ή όχι η ισορροπία ισχύος κατά των 18^ο και 19^ο αιώνα, είναι ότι υπήρξε περισσότερο αρχή που διατυμπανιζόταν από κυβερνήσεις και διπλωμάτες της εποχής εκείνης ως κάτι το ευκαίριο, παρά σιδηρούς κανόνας που εφαρμόζοταν τις περισσότερες φορές και συνέβαλε στην ειρήνη.¹⁷¹

Εξισορρόπηση ισχύος

Στη συναφή έννοια της εξισορρόπησης ισχύος το ζητούμενο είναι η εξισορρόπηση ισχύος με τον ισχυρότερο (π.χ. Πακιστάν έναντι Ινδιών, Συρία έναντι Ισραήλ, Ελλάδα σε σχέση με την Τουρκία): η επίτευξη δηλαδή ισορροπίας ισχύος (κυρίως στρατιωτικής) που επιδιώκει να δημιουργήσει μια κατάσταση αμοιβαίας αποτροπής που περιορίζει δραστικά την πιθανότητα πολέμου. Υπάρχουν κατά βάση δύο είδη εξισορρόπησης ισχύος η «εσωτερική εξισορρόπηση», δηλαδή από την πλευρά του ιδίου του κράτους που ισχυροποιείται στρατιωτικά, οικονομικά κλπ., όπως είχε κάνει η Γερμανία πριν από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και η Ελλάδα πριν από τους Βαλκανικούς Πολέμους, και η «εξωτερική εξισορρόπηση» δηλαδή η ανεύρεση ισχυρών συμμάχων ή συμμετοχή σε αμυντική συμμαχία ή συνασπισμό. Εξυπακούεται ότι το ένα δεν αποκλείει το άλλο και μπορεί να συνδυαστούν.¹⁷²

¹⁷¹ P. Schroeder, 'Historical Reality vs Neo-Realist Theory', *International Security*, 19, 1 (1994).

¹⁷² K.N. Waltz, *Theory of International Politics* (Νέα Υόρκη: McGraw-Hill, 1979), 168.

Η στρατηγική αυτή θεωρείται η πιο αποτελεσματική συνταγή για την επίτευξη της ειρήνης. Όπως είναι φανερό, πρόκειται για μία ιδιαίτερα απαισιόδοξη σύλληψη της διεθνούς ζωής που επιδιώκει το έλασσον, το «μη πόλεμο», γιατί θεωρεί μόνο αυτή την επιδίωξη δυνατή στο υπάρχον διεθνές σύστημα, όπου επικρατούν τα συμφέροντα των κρατών και η επιθετικότητα (εννοείται κατά τη ρεαλιστική σχολή σκέψης). Η λογική της εξισορρόπησης πηγάζει από την πεποίθηση ότι εφόσον δύο δυνάμεις είναι λίγο-πολύ ίσες μεταξύ τους από πλευράς ισχύος, δεν θα διακινδυνεύσουν πόλεμο γιατί οι ένοπλες συγκρούσεις μεταξύ ίσων είναι σφοδρότερες και πιο πολύνεκρες, με βαριές καταστροφές και για τα δύο μέρη και το ζητούμενο, τη στρατιωτική νίκη, πολύ δύσκολη και αμφίβολη. Το σκεπτικό αυτό το βρίσκουμε στον αρχαίο Κινέζο στρατηγό Sun Tzu και στο στρατηγό και θεωρητικό Καρλ φον Κλάουζεβιτς (1780-1831).

Sun Tzu

Η αντίθετη άποψη συμφωνεί με την προηγούμενη μόνο σε ένα σημείο: στο ότι η ένοπλη σύγκρουση μεταξύ στρατιωτικά ισοδύναμων είναι όντως σφοδρότερη και το αποτέλεσμά της πολύ αμφίβολο. Ωστόσο υποστηρίζει ότι όταν υπάρχει διαφορά ισχύος ο αδύναμος δεν επιτίθεται γιατί αυτό θα ήταν σκέτη παραφροσύνη. Ο δε ισχυρότερος δεν χρειάζεται καν να χρησιμοποιήσει απειλές και ένοπλη βία. Με την ισχύ του και μόνο μπορεί να επιτύχει, σε συνδυασμό με κατάλληλη διπλωματία, τις θέσεις του και τα εθνικά του συμφέροντα. Αν αντίθετα αισθανθεί ότι ο πιο ανίσχυρος τον φθάνει στρατιωτικά, τότε μπορεί να γίνει απειλητικός προκειμένου να αποσοβήσει αυτό τον κίνδυνο, κάτι που επίσης παραπέμπει στην ερμηνεία του Θουκυδίδη για το ξέσπασμα του Πελοποννησιακού Πολέμου (ο φόβος της αύξησης της ισχύος της Αθήνας οδήγησε την Σπάρτη στην επίθεση). Κατά τους επικριτές της ισορροπίας ή εξισορρόπησης ισχύος, τα κράτη στην πράξη δεν ενδιαφέρονται τόσο για την ισορροπία δυνάμεων, αλλά για την ισορροπία ισχύος που τα ευνοεί ατομικά,

όπως φάνηκε στην περίπτωση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας κατά τον 19ο αιώνα.¹⁷³

Επίσης η τάση για ισορροπία δυνάμεων παγιώνει τις ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ κρατών, την υπερίσχυση των ισχυρότερων κρατών, δίνει λαβή για πολιτική της ισχύος σε βάρος των πιο μικρών και αδύναμων κρατών και δικαιολογεί ακόμη και τον πόλεμο προκειμένου να διατηρηθεί ή επιτευχθεί η επιθυμητή ισορροπία ή ανισορροπία.

Για να δούμε όμως πού καταλήγει η εκτενής έρευνα μισού και πλέον αιώνα στο θέμα αυτό. Το συμπέρασμα είναι σχεδόν αδιάσειστο: ότι στη διεθνή πολιτική των τελευταίων αιώνων δεν επαληθεύεται η πρώτη θέση αλλά η δεύτερη. Η πιθανότητα πολέμου και άλλων μορφών ένοπλης βίας για την επίλυση των διαφορών μεταξύ κρατών είναι πιο πιθανή όταν τα δύο μέρη είναι στρατιωτικά ίσα ή υπάρχει μικρή διαφορά στρατιωτικής ισχύος μεταξύ τους. Δηλαδή η ισορροπία ισχύος ή εξισορρόπηση ισχύος δεν οδηγεί στην ειρήνη και τη σταθερότητα αλλά πιο συχνά στο αντίθετο, στη ένοπλη σύγκρουση. Μάλιστα όταν δύο κράτη είναι ίσης ισχύος, οι απειλές αντιμετωπίζονται με αντίστοιχες απειλές, η δύναμη με δύναμη, με αποτέλεσμα οι πιθανότητες πολέμου να αυξάνονται. Η πιθανότητα πολέμου αυξάνεται και αν μία αναθεωρητική δύναμη πλησιάζει σε ισχύ τον ισχυρότερο αντίπαλο. Επίσης ένας πόλεμος, μπορεί να ξεκινήσει και από τον λιγότερο ισχυρό αιφνιδιασμό (στη στρατιωτική στρατηγική ο επιτιθέμενος έχει στρατιωτικό πλεονέκτημα έναντι του αμυνόμενου), όπως η χιτλερική Γερμανία το 1939 εναντίον της στρατιωτικά ισχυρότερης Γαλλίας.¹⁷⁴

Στρατικοποίηση, εξοπλισμοί

Η αύξηση των εξοπλισμών, οι στρατιωτικές δαπάνες και γενικά η προτεραιότητα ενός κράτους στη στρατιωτική-αμυντική του θωράκιση (στρατικοποίηση) βρίσκονται στην καρδιά της *Realpolitik* υπό τη στενή έννοια, δηλαδή της πολιτικής της ισχύος. Η βάση του σκεπτικού αυτού βρίσκεται στο ρωμαϊκό απόφθεγμα του Ρωμαίου συγγραφέα του 4^{ου} αιώνα μ.Χ., Publius Flavius Vegetius, ότι «όποιος θέλει ειρήνη πρέπει να προετοιμάζεται για πόλεμο» (*quid desiderat pacem preparet bellum* ή *si vis pacem para bellum*),¹⁷⁵ δηλαδή η αποτρεπτική υπόθεση ότι η στρατιωτική ενδυνάμωση μίας χώρας είναι το κύριο εχέγγυο κατά του πολέμου.¹⁷⁶

¹⁷³ A.F.K. Organski, *World Politics* (Νέα Υόρκη: Knopf, 1958). J.A. Vasquez, *The War Puzzle* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 185-6.

¹⁷⁴ Organski, ο.π., 292-3. R.J. Leng, 'When Will they Ever Learn? Coercive Bargaining in Recurring Crisis' *Journal of Conflict Resolution*, 27 (1983). M.P. Sullivan, *Power in Contemporary International Politics* (Columbia: University of Southern California Press, 1990), 129. S.A. Bremer, 'Dangerous Dyads: Conditions Affecting the Likelihood of Interstate War, 1916-1965', J.A. Vasquez (επιμ.), *Classics of International Relations* (Upper Saddle River: Prentice-Hall, 1996) [1992] 235-6. Vasquez, *The War Puzzle*, ο.π., 185-6.

¹⁷⁵ E.N. Luttwak, 'The Traditional Approaches to Peace', W. Scott Thomson, κ.ά. (επιμ.), *Approaches to Peace: An Intellectual Map* (Ουάσινγκτον: United States Institute of Peace, 1991), 3, 5.

¹⁷⁶ Vasquez, *The War Puzzle*, ο.π., 182.

Η θέση αυτή της άμυνας διά της επιθετικής τοποθέτησης, αποτελεί προσφιλή άποψη των γερακιών σε όλες τις εποχές. Η αντίθετη θέση υποστηρίζει ότι το «κράτος-οχυρό» ή «σκαντζόχοιρος» ως στρατηγική επιλογή είναι αυτοκαταδικασμένη και αντιτάσσει δύο άλλα αποφθέγματα: «όποιος παίζει με τη φωτιά από αυτήν θα καεί» και «όποιος ζει με το σπαθί από αυτό θα φονευθεί». Δηλαδή όποιος προετοιμάζεται για πόλεμο είναι πιθανότερο να τον προκαλέσει και να ζημιωθεί απ' αυτόν.¹⁷⁷

Η σχολή του ρεαλισμού, ειδικά του άκαμπτου, τάσσεται αναφανδόν υπέρ των εξοπλισμών και της στρατικοποίησης για αποτρεπτικούς και αμυντικούς λόγους. Όπως είχε υποστηρίξει ο Morgenthau «οι άνθρωποι δεν πολεμούν επειδή έχουν όπλα. Έχουν όπλα επειδή τα θεωρούν απαραίτητα για να πολεμήσουν».¹⁷⁸ Οι εξοπλισμοί δεν οδηγούν σε πόλεμο.¹⁷⁹

Όμως όπως και στην περίπτωση της εξισορρόπησης ισχύος αλλά και των αμυντικών συνασπισμών, η εμπειρική έρευνα διαψεύδει τις προσδοκίες του ρεαλισμού. Οι εξοπλισμοί έχουν σε αρκετές περιπτώσεις προηγηθεί πολέμων και θερμών επεισοδίων μεταξύ κρατών, αν και βέβαια οι εξοπλισμοί από μόνοι τους δεν αποτελούν την κύρια ή τη μόνη αιτία ή αφορμή πολέμου.¹⁸⁰

Οι εξοπλισμοί ενισχύουν την ένταση και την αίσθηση απειλής στην άλλη πλευρά, δίνουν την εντύπωση ότι ο αντίπαλος δεν επιδιώκει αποτροπή, αλλά επιβολή διά της στρατηγικής της στρατιωτικής ισχύος. Από την άλλη, η χώρα που προβαίνει σε εξοπλισμούς αδυνατεί να αντιληφθεί πόσο απειλητική φαντάζει στην άλλη πλευρά (βλ. παρακάτω το δίλημμα ασφάλειας).

Ο εξοπλισμός του ενός οδηγεί συνήθως σε ανταγωνιστικό εξοπλισμό από τον αντίπαλο, με βάση τη δράση-αντίδραση. Από ένα σημείο και έπειτα η «κούρσα των εξοπλισμών» (*arms race*), μέσω της θετικής ανάδρασης, επιφέρει έναν φαύλο κύκλο ανεξέλεγκτο, που διαθέτει δική του δυναμική, η οποία μπορεί να οδηγήσει ακόμη και σε πόλεμο και όχι στην εδραίωση της καλής γειτονίας. Ο φαύλος αυτός κύκλος ανατρέπεται πολύ δύσκολα με μία πρωτοβουλία σταδιακής και αμοιβαίας μείωσης των εξοπλισμών και της έντασης αν βρίσκει ανταπόκριση από την άλλη πλευρά.¹⁸¹

Γενικότερα, η έμφαση στους εξοπλισμούς επιφέρει την ενδυνάμωση και εδραίωση εθνικιστών και αδιάλλακτων ηγετών. Δημιουργείται ένα ισχυρό «στρατιωτικό-βιομηχανικό κατεστημένο» (έκφραση του Προέδρου των ΗΠΑ Ντουάιτ Αϊζενχάουερ), πολιτικά κόμματα ή ηγέτες που κυριολεκτικά «ζουν» από τους εξοπλισμούς και τη λογική τους, τη συνεχή

¹⁷⁷ Bremer, ο.π., 238.

¹⁷⁸ Στο J. Dougherty & R.L. Pfaltzgraff Jr., *Ανταγωνιστικές θεωρίες των διεθνών σχέσεων: μία συνολική αποτίμηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1992) [αρχική έκδοση *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey* (Νέα Υόρκη: Harper & Row, 1990)], τόμος Β, 48.

¹⁷⁹ Στο ίδιο, 48.

¹⁸⁰ Vasquez, *The War Puzzle*, ο.π., 183-4. Bremer, ο.π., 238, 244-5. Luttwak, ο.π., 5.

¹⁸¹ Vasquez, *The War Puzzle*, ο.π., 155, 173-7. Bremer, ο.π. 244-5.

αντιπαράθεση. Εύλογα κάνουν το παν για να μεγαλοποιήσουν τον δήθεν κίνδυνο, ειδικά όταν καταρτίζεται ο κρατικός προϋπολογισμός (χαρακτηριστική η περίπτωση των ΗΠΑ στον Ψυχρό Πόλεμο). Έτσι όμως μία χώρα μπορεί να εγκλωβιστεί στην απειλή να βλέπει τις απειλές αλλά ακόμη τη ένοπλης βίας ως αποδεκτή διάσταση της εξωτερικής πολιτικής και μέσο για την επίλυσης διακρατικών διενέξεων.¹⁸²

Επιπλέον και από την καθαρά στρατιωτική πλευρά των πραγμάτων, οι εξοπλισμοί έχουν εμφανή μειονεκτήματα που δύσκολα αντιμετωπίζονται, πέρα βέβαια από το τεράστιο οικονομικό κόστος τους που κυριολεκτικά γονατίζει μία χώρα (χαρακτηριστική η περίπτωση της Ελλάδας που έφτασε να δαπανά για τους εξοπλισμούς και τις ένοπλες δυνάμεις το 4% του ΑΕΠ, ενώ κίνδυνος επίθεσης από άλλο κράτος δεν υφίσταται εδώ και πολλές δεκαετίες). Καταρχήν τα οπλικά συστήματα μέχρι να φθάσουν στον προορισμό τους, είναι συνήθως απηρχαιωμένα λόγω της αλματώδους εξέλιξης της στρατιωτικής τεχνολογίας. Αν οι εξοπλισμοί σε ένα είδος, π.χ. πολεμικά αεροσκάφη, πύραυλοι ή τανκς, βασίζονται σε μία πηγή, υπάρχει εξάρτηση από τον προμηθευτή. Όμως η ανεξάρτηση από έναν προμηθευτή δότη, με την εξασφάλιση πλειόνων προμηθευτών, δημιουργεί τεχνικά προβλήματα (διαφορετικά ανταλλακτικά, βλήματα, κλπ.) και σαφώς πολύ μεγαλύτερη οικονομική επιβάρυνση. Γενικά οι εξοπλισμοί υποθηκεύουν το μέλλον στο σήμερα, κατά τους ειδικούς για τουλάχιστον δέκα χρόνια. Μέχρι να αποκτηθούν, η κατάσταση μπορεί να έχει αλλάξει άρδην. Να είναι άλλη η απειλή, άλλος ο εχθρός ή να μην υπάρχει εχθρός. Όμως με την υποθήκευση αυτή του μέλλοντος διαιωνίζεται μία υπάρχουσα διακρατική σύγκρουση, μια και οποιαδήποτε προσέγγιση και ειρηνική επίλυση των διαφορών θα αντέβαινε προς τους δαπανηρούς εξοπλισμούς και το σκεπτικό τους.

Στρατηγική

Στρατηγική είναι ο τρόπος με τον οποίο τα κράτη χρησιμοποιούν τη στρατιωτική τους ισχύ για να επιτύχουν πολιτικούς στόχους.¹⁸³ Στρατηγικές σπουδές είναι η αναζήτηση των αιτιών, διαδικασιών και αποτελεσμάτων της πολιτικής της ισχύος και ειδικά των απειλών, της αποτροπής και του εξαναγκασμού με βάση τη στρατιωτική ισχύ και την απειλή του πολέμου.¹⁸⁴

Η σύγχρονη στρατηγική έχει τις ρίζες της κυρίως στις επισημάνσεις του Πρώσου στρατηγού Καρλ φον Κλάουζεβιτς (Carl von Clausewitz, 1780-1831) για τον πόλεμο και για το πώς διεξάγεται αποτελεσματικά.

¹⁸² J.D. Frank, *Sanity and Survival in the Nuclear Age: Psychological Aspects of War and Peace* (Νέα Υόρκη: Random House, 1967).

¹⁸³ A.J.R. Groom, 'Strategy', M. Light & A.J.R. Groom (επιμ.), *International Relations: A Handbook of Current Theory* (Λονδίνο: Frances Pinter, 1985), 141.

¹⁸⁴ J.A. Vasquez, *The Power of Power Politics: A Critique* (Λονδίνο: Frances Pinter, 1983), 216.

Η πιο στενή στρατιωτική στρατηγική (*military strategy*) είναι με ποιά στρατηγική και ποιες εναλλακτικές μπορεί να χρησιμοποιηθούν για να νικήσει κανείς σε ένα πόλεμο ή μία σε μάχη. Οι πατέρες της στρατιωτικής στρατηγικής είναι ο Κλάουζεβιτς και ο Ελβετός Antoine-Henri Jomini (1779-1869), στρατηγός αρχικά του Ναπολέοντα και στη συνέχεια του μετά του Τσάρου Αλέξανδρου Α.

Καρλ φον Κλάουζεβιτς

Antoine-Henri Jomini

Η κλασική εποχή της μελέτης της στρατηγικής στις Διεθνείς Σχέσεις θεωρείται η περίοδος 1950-1970. Η παραδοσιακή μορφή της στρατηγικής ακολουθεί κατά βάση εθνοκεντρική λογική, δηλαδή τη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής υπό την οπτική ενός κράτους σε βάρος άλλων κρατών.

Το δίλημμα ασφάλειας

Στη στρατηγική ενυπάρχει ένα δίλημμα ή παράδοξο, το γνωστό «δίλημμα της ασφάλειας», που έγινε αντιληπτό στις στρατηγικές σπουδές ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 με τα έργα του Γερμανοαμερικανού διεθνολόγου John H. Herz (1908-2005) και του Βρετανού ιστορικού Herbert Butterfield (1900-1979). Το δίλημμα σαν σύλληψη βρίσκεται στο σκεπτικό του Χομπς κατά τον 17^ο αιώνα (βλ. Κεφάλαιο 1).

Το δίλημμα ασφάλειας συνίσταται στο γεγονός ότι μία προσπάθεια αυτοπροστασίας ενός κράτους με εξοπλισμούς, με στόχο την ασφάλειά του, έχει το ανεπιθύμητο αποτέλεσμα να αυξάνει την ανασφάλεια του αντιπάλου που θεωρεί την πράξη αυτή απειλητική με αποτέλεσμα να αντιδρά ανάλογα. Πρόκειται για συνηθισμένο φαινόμενο σε εχθρικές δυνάμεις: Γάλλοι-Γερμανοί (1800-1945), ΗΠΑ-Σοβιετική Ένωση (1948-1989), Ινδίες-Πακιστάν (1947-σήμερα), Ισραήλ-Αίγυπτος (1948- 1977), Ελλάδα-Τουρκία, Κίνα-Ιαπωνία ή Ιράν-Ιράκ. Η κάθε πλευρά θεωρεί την αυτοπροστασία της με αμυντική θωράκιση, συμμαχίες και αμυντικά δόγματα, καθαρά αμυντική και αποτρεπτική. Συνεπώς θεωρεί ότι δεν απειλεί κανένα και

πάντως όχι τον αντίπαλο. Από την άλλη δεν θεωρεί την αντίδραση του αντιπάλου που προβαίνει και εκείνος σε εξοπλισμούς ως αμυντική, αλλά απειλητική και προκλητική. Ο αντίπαλος σε μία κατάσταση αντιπαράθεσης, όπως π.χ. η αμερικανοσοβιετική, η αραβοϊσραηλινή ή η ελληνοτουρκική, δεν μπορεί βέβαια να μπει στη θέση του άλλου. Όσο και να το επιχειρήσει νοερά (π.χ. σε μία διαδικασία προσομοίωσης), δεν μπορεί να είναι ποτέ απόλυτα βέβαιος ότι ο άλλος δεν θα τον βλάψει αν του δοθεί η ευκαιρία. Υπό τις συνθήκες αυτές δεν μπορεί να διακινδυνεύσει να φανεί πιο διαλλακτικός οπότε κινείται με όρους χειρότερου δυνατού σεναρίου.¹⁸⁵

Το αποτέλεσμα αυτής της δράσης-αντίδρασης είναι η μεγαλύτερη αίσθηση ανασφάλειας και για τις δύο πλευρές σε μία διένεξη, που με τη σειρά της επιφέρει μεγαλύτερο κίνδυνο για παρερμηνείες, παρεξηγήσεις και κρίσεις. Πάντως και μόνο το γεγονός ότι το δίλημμα γίνεται αντιληπτό σε δύο αντίπαλα μέρη (πράγμα όχι εύκολο σε μία αντιπαράθεση) αποτελεί ένα πρώτο βήμα για μία μελλοντική προσπάθεια απεμπλοκής από τον φαύλο κύκλο που προκαλείται προκειμένου να ανοίξει η οδός της ύφεσης στις σχέσεις δύο αντιπάλων.

Η στρατηγική της αποτροπής με την απειλή αρνητικών κυρώσεων

Στις Διεθνείς Σχέσεις και κυρίως στη διεθνή πολιτική, η στρατηγική της αποτροπής είναι συνυφασμένη με την πολιτική της ισχύος και την ισορροπία ισχύος. Ένας από τους πλέον γνωστούς ειδικούς στην χρήση της αποτροπής στα πλαίσια της στρατηγικής είναι ο Thomas Schelling.¹⁸⁶

Thomas Schelling

¹⁸⁵ R. Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1976), 66. R. Jervis, 'Cooperation under the Security Dilemma', *World Politics*, 30, 2 (1978), 167-214. A. Collins, 'The Security Dilemma', M.J. Davis (επιμ.), *Security Issues in the Post-Cold War World* (Cheltenham: Edward Elgar, 1996), 181-95. J. Baylis, 'International Security in the Post-Cold War Era', J. Baylis & S. Smith (επιμ.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 1997), 197.

¹⁸⁶ T.C. Schelling, *The Strategy of Conflict* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1963).

Η αποτροπή εμφανίστηκε στον κλάδο στη δεκαετία του 1950 κυρίως στις ΗΠΑ, για να προσδώσει θεωρητικό υπόβαθρο και στρατιωτικό δόγμα στην «ανάσχεση» του «σοβιετικού επεκτατισμού» (βλ. Κεφάλαιο 1). Μάλιστα επί τρεις δεκαετίες η αποτροπή θεωρήθηκε ίσως η πιο σημαντική σχολή σκέψης από άποψη επιρροής στις αμερικανικές μελέτες των Διεθνών Σχέσεων» στα πλαίσια του ρεαλισμού και ταίριαζε με την πολιτική των ΗΠΑ ως υπερδύναμη κατά τον Ψυχρό Πόλεμο.¹⁸⁷

Η αποτροπή στην πιο γενική της μορφή ορίζεται όπως η ισχύς, δηλαδή ως η επιτυχής αλλαγή πλεύσης του αντιπάλου λόγω της στάσης μας η οποία εν προκειμένω είναι απειλητική. Πιο συγκεκριμένα, η στρατηγική της αποτροπής ορίζεται ως η απειλή «αρνητικών κυρώσεων» - και όχι «θετικών κυρώσεων», δηλαδή κινήτρων ή επιβράβευσης) ή αλλιώς ως δέσμευση ότι θα υπάρχουν επώδυνα αντίποινα σε περίπτωση μη συμμόρφωσης με τις θέσεις και με τα συμφέροντα αυτού που επισείει την απειλή.¹⁸⁸ Η αποτροπή είναι επιτυχής αν ο εκφοβισμός και μόνο με την απειλή φέρει το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Δηλαδή με τη δαμόκλειο σπάθη της απειλής ο αντίπαλος πείθεται ή εξαναγκάζεται (παρά, εννοείται, την αρχική του θέληση) να αλλάξει την πολιτική του. Έτσι δεν θα χρειασθεί να πραγματοποιηθεί η «τιμωρία». Το αντίθετο βέβαια συμβαίνει με τις επιβραβεύσεις («θετικές κυρώσεις»), όπου η επιτυχία σημαίνει πληρωμή του τιμήματος, αμοιβή για τη συμμόρφωση.¹⁸⁹

Η αποτροπή είναι έννοια κοινωνιοψυχολογική που εδράζεται στην αξιοπιστία.¹⁹⁰ Αν όμως η απειλή αποτύχει και δεν πραγματοποιηθεί αυτό που είχε απειληθεί, τότε ο απειλών καθίσταται εντελώς αναξιόπιστος και η φήμη του αναξιόπιστου θα τον ακολουθεί για πολύ καιρό. Ο Henry Kissinger είχε πει το προφανές: μία μπλόφα που εκλαμβάνεται ως πραγματική απειλή είναι προτιμότερη από μία γνήσια απειλή που όμως θεωρείται μπλόφα.¹⁹¹

Για να έχει σοβαρές πιθανότητες αξιοπιστίας μία απειλή, θα πρέπει:¹⁹²

- Η απειλή που επικρέμεται να έχει καταστεί ολοφάνερη στον αντίπαλο.
- Οι προθέσεις αυτού που επισείει την απειλή να φαίνονται σοβαρές και ειλικρινείς (όχι μπλόφα ή για το θεαθήναι).
- Να αφορά ζητήματα που «πονάνε» τον αντίπαλο, να θέτει δηλαδή σε κίνδυνο αξίες που γι' αυτόν είναι πάρα πολύ σημαντικές.

¹⁸⁷ R. Jervis, 'Deterrence Theory Revisited', *World Politics*, 31, 2 (1979), 289.

¹⁸⁸ T.C. Schelling, *Arms and Influence* (New Haven: Yale University Press, 1966). Schelling, *The Strategy of Conflict*, ο.π.. J.C. Garnett (επιμ.), *Theories of Peace and Security* (Λονδίνο: Macmillan, 1970). G. Snyder, *Deterrence and Defense* (Princeton: Princeton University Press, 1961). B. Russett, 'The Calculus of Deterrence', *Journal of Conflict Resolution*, 7 (1963). A.L. George & R. Smoke, *Deterrence in American Foreign Policy* (Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 1974). Jervis, 'Deterrence Theory Revisited', ο.π..

¹⁸⁹ D.A. Baldwin, 'The Power of Positive Sanctions', *World Politics*, 24 (1971), 28. Groom, ο.π., 143. Evans & Newnham, ο.π., 86.

¹⁹⁰ Snyder, ο.π., 4-5.

¹⁹¹ H.A. Kissinger, *Nuclear Weapons and Foreign Policy* (Νέα Υόρκη: Harper and Row, 1957, 12.

¹⁹² George & Smoke, ο.π., 504-5. Jervis, 'Deterrence Theory Revisited', ο.π.. Schelling, *The Strategy of Conflict*, ο.π.. Schelling, *Arms and Influence*, ο.π..

- Να υπάρχει η στρατιωτική, οικονομική ή άλλη ικανότητα εφαρμογής της απειλούμενης αρνητικής κύρωσης (εννοείται σε σχέση με αυτό που απειλείται).

Ωστόσο, άλλο η αποτροπή όπως τη συλλαμβάνει η θεωρία της στρατηγικής και άλλο όπως εφαρμόζεται στην πράξη, από τα κράτη ή άλλους διεθνείς δρώντες. Το γενικό συμπέρασμα της σχετικής έρευνας είναι ότι επιτυγχάνεται δύσκολα και σε σχετικά λίγες περιπτώσεις, ακόμη και αν εφαρμόζεται από ένα στρατιωτικά ή οικονομικά ισχυρότερο μέρος έναντι ενός ασθενέστερου. Δηλαδή το μάθημα της ιστορικής εμπειρίας είναι ότι πρόκειται για άκρως επισφαλή στρατηγική επιλογή, κάτι που επισημαίνουν οι ειδικοί στα στρατηγικά. Επιπλέον είναι πολύ πιθανό να οδηγήσει σε όξυνση της κατάστασης αντί σε σταθερότητα και μόνιμη ανάσχεση.¹⁹³

Ας δούμε λοιπόν πότε δεν επιτυγχάνει η εκτόξευση απειλών. Μία συνήθης αιτία είναι να μη γίνει καν αντιληπτή και κατανοητή από τον αντίπαλο. Να περάσει δηλαδή απαρατήρητη επειδή διατυπώθηκε καλυμμένα και διπλωματικά.

Μπορεί επίσης να μη θεωρηθεί αξιόπιστη η απειλή, είτε γιατί επικρατεί η άποψη ότι ο απειλών δεν διαθέτει την απαραίτητη στρατιωτική ή άλλη ικανότητα (ανάλογα με το τι απειλείται) για να την πραγματοποιήσει, είτε γιατί του λείπει η θέληση ή γιατί μπλοφάρει. Αυτή ήταν η επικρατούσα άποψη στην Αθήνα και τη Λευκωσία (Ελληνοκύπριοι) σχετικά με τον κίνδυνο τουρκικής απόβασης και εισβολής από το 1964 έως και το 1974 (με εξαίρεση τον Νοέμβριο του 1967, όπου προ της αξιόπιστης τουρκικής απειλής ανακλήθηκε η ελληνική μεραρχία που είχε σταλεί κρυφά το 1964). Μία παρεμφερής περίπτωση είναι ότι «δεν θα τολμήσει» γιατί, ακόμη και αν έχει τη διάθεση και την πρόθεση να επιτεθεί, «δεν θα τον αφήσουν οι μεγάλοι», κάτι που επίσης ίσχυε ειδικά στο ελληνοκυπριακό σκεπτικό (Μακάριος) σε σχέση με την Τουρκία, ότι τυχόν εισβολή στην Κύπρο δεν θα επιτρεπόταν από την Ουάσινγκτον που θα παρενέβαινε αποφασιστικά, όπως είχε κάνει τον Ιούνιο του 1964 ο Πρόεδρος Τζόνσον με τη «σκληρή επιστολή» του προς τον Τούρκο πρωθυπουργό Ίνονου.

Ένας άλλος λόγος που η αποτροπή δύναται να αποτύχει είναι όταν η απειλή που εκτοξεύεται εκλαμβάνεται ως τόσο ακραία και υπερβολική, ώστε να μη λογίζεται ως πραγματική απειλή ή άξια λόγου, αλλά περισσότερο ως έκφραση οργής, ύφους και στιλ του συγκεκριμένου ηγέτη ή ρητορικό σχήμα.

Άλλος λόγος που η απειλή μπορεί να μην επιτύχει είναι τα οφέλη από τη μη συμμόρφωση να θεωρούνται υπέρτερα των πιθανολογούμενων ζημιών από την εφαρμογή της απειλής από τον αντίπαλο. Στο μέτρο που μία απειλή για συμμόρφωση αφορά ζωτικά συμφέροντα, δεν επιτρέπονται συμβιβασμοί, πρόκειται για ζητήματα αδιαπραγμάτευτα. Εδώ

¹⁹³ Jervis, 'Deterrence Theory Revisited', ο.π., Russett, ο.π..

τοποθετείται η ινδική απειλή επέμβασης στο Ανατολικό Πακιστάν τον χειμώνα του 1971. Το Πακιστάν θεωρούσε (ορθώς) ότι διακυβευόταν η εδαφική του ακεραιότητα. Η στάση του ηγέτη της Σερβίας Μιλόσεβιτς τον Φεβρουάριο του 1999 είναι μία ακόμη τέτοια περίπτωση. Αν και δεν αμφέβαλλε ότι τελικά η επίθεση του ΝΑΤΟ θα λάμβανε χώρα, θεωρούσε ότι θα επιβίωνε της επίθεσης και ότι οι νατοϊκοί βομβαρδισμοί θα συσπείρωναν τον σερβικό λαό από πίσω του στον κοινό «αντιιμπεριαλιστικό αγώνα» της πατρίδας.

Άλλος συναφής λόγος για να μην επιτύχει μία απειλή, είναι να θεωρείται απαράδεκτη για λόγους αρχής, ειδικά αν εκλαμβάνεται ως ανεπίτρεπτη μορφή τιμωρίας που προσβάλλει νομιμοποιημένα δικαιώματα. Οι συγκεκριμένες απειλές μπορεί να θεωρούνται προσβλητικές για την αξιοπρέπεια και την τιμή της χώρας.

Μία άλλη χαρακτηριστική περίπτωση αποτυχίας της απειλής είναι να μπορεί ο αντίπαλος να προβάλλει από την πλευρά του εξίσου αξιόπιστες απειλές. Στη λογική αυτή κινήθηκε, ως γνωστόν, το αμερικανικό (και δυτικό) δόγμα της ανάσχεσης του «σοβιετικού κινδύνου» (άσχετα αν ο κίνδυνος αυτός δεν ευσταθούσε ειδικά στο στρατιωτικό επίπεδο μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960, όπως δείχνει η σύγχρονη έρευνα¹⁹⁴). Έτσι προέκυψε και η γνωστή «αμοιβαία πυρηνική αποτροπή» και «ισορροπία του τρόμου» λόγω της βεβαιότητας της αμοιβαίας καταστροφής όσο μαζικό και να ήταν ένα πρώτο, αιφνιδιαστικό πυρηνικό πλήγμα.

Επιπλέον μπορεί να αρνηθεί ο εχθρός να ενδώσει, ακόμη και αν η απειλή είναι αξιόπιστη και να αντιδράσει ηρωικά («Θερμοπύλες»), παράλογα ή συνειδητά αυτοκαταστροφικά. Μία εκδοχή της στρατηγικής αυτής είναι η απειλή της «καμένης γης» (θα τη λέγαμε το σύνδρομο του Σαμψών ή του Ολοκαυτώματος στο Αρκάδι): «θα αυτοκαταστραφώ αλλά μαζί θα καταστρέψω και σένα», όπως είχε απειλήσει η αποσχιστική Κατάνγκα (στο Κονγκό) την πανίσχυρη βελγική εταιρεία εξόρυξης χαλκού στην περιοχή αυτή, την Union Minière de Haut Katanga, όταν η εταιρεία από κύριος σύμμαχος της Κατάνγκας, άρχισε το 1962 να παίρνει αποστάσεις από την αποσχιστική κυβέρνηση.

Τέλος, μπορεί η απειλή να επιτύχει στο συγκεκριμένο σημείο, αλλά να υπάρξει κλιμάκωση αλλού από την πλευρά του αντιπάλου.

Καταλήγοντας, η στρατηγική αποτελεί ένα πολύ αμβλύ εργαλείο που προσιδιάζει σε καταστάσεις αντιπαλότητας και όχι σε ομαλές σχέσεις. Κατά βάση προσπαθεί να αποτρέψει τον αντίπαλο, δεν στοχεύει στην επίλυση της διένεξης και στην ομαλοποίηση των σχέσεων. Διατηρείται έτσι μία εύφλεκτη κατάσταση. Οι απειλές μπορούν τελικά να φέρουν το ακριβώς αντίθετο αποτέλεσμα από το επιδιωκόμενο: αντί της αποτροπής και της ανάσχεσης, να οδηγούν σε θερμό επεισόδιο ή και την εκτεταμένη σύρραξη με καταστροφικά αποτελέσματα.

¹⁹⁴ Βλ. D.T. Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992).

Από τη στρατηγική στην ασφάλεια

Στρατηγική: κριτική εκ των έσω

Η στρατηγική και οι στρατηγικές σπουδές υπέστησαν έντονη κριτική από αντιπάλους του ρεαλισμού και ειδικά από τους διεπιστημονικούς υποκλάδους της έρευνας ειρήνης και της επίλυσης συγκρούσεων. Η αμφισβήτηση αυτή έγινε ακόμη πιο αποτελεσματική όταν ήρθε από τον ίδιο τον υποκλάδο των στρατηγικών σπουδών, καταδεικνύοντας τις αντιφάσεις και τα αδιέξοδα στα οποία οδηγεί, τόσο επιστημονικά όσο και πρακτικά, ως γνώμονας στην ανάλυση και άσκηση της εξωτερικής πολιτικής. Κύριοι εκπρόσωποι της κριτικής αυτής είναι οι Βρετανοί Ken Booth και Barry Buzan.

Ken Booth

Barry Buzan

Από το χώρο των στρατηγικών σπουδών μία πρώτη κριτική είναι ότι η παραδοσιακή στρατηγική είναι σαφώς εθνοκεντρική, υπό την έννοια ότι ερευνά και βλέπει την πραγματικότητα με στενές παρωπίδες του «εμείς» έναντι του εχθρικού και απειλητικού «Άλλου», στάση που διαστρεβλώνει την πραγματικότητα και δεν αρμόζει σε επιστημονικό Λόγο.¹⁹⁵

Μία άλλη κριτική είναι ότι αποβαίνει στρατιωτικός αναγωγισμός, με το να θέτει την όλη συζήτηση των διακρατικών σχέσεων και αντιπαραθέσεων σε επίπεδο μέτρησης, καταγραφής και αξιολόγησης των στρατιωτικών συστημάτων και εξοπλισμών και να θεωρεί αυτή την οπτική ως την αντικειμενική πραγματικότητα. Έτσι παρουσιάζει μία εμμονή στη στρατιωτική ισορροπία, στην ποσοτική και ποιοτική αναβάθμιση των εξοπλισμών, τις στρατιωτικές τεχνολογίες αιχμής, στα «παράθυρα τρωτότητας» (*windows of vulnerability*), στην διάταξη των οπλικών συστημάτων, των μεραρχιών, των πολεμικών πλοίων και των πολεμικών αεροσκαφών. Οποιαδήποτε, έστω και περιορισμένη αλλαγή στα μεγέθη αυτά έχει για την οπτική αυτή τεράστια σημασία και καίριες συνέπειες. Σε συνδυασμό και με διάφορα

¹⁹⁵ K. Booth, *Strategy and Ethnocentrism* (Λονδίνο: Croom Helm, 1979). K. Booth, 'New Challenges and Old-Mind Sets: Ten Rules for Empirical Realists', C.G. Jacobson (επιμ.), *The Uncertain Course: New Weapon Strategies and Mind-Sets* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 1987).

απλοϊκά αποφθέγματα περί πολέμου και στρατηγικής από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, καταντάει ένα παιχνίδι αριθμών (π.χ. σαν ένα ηλεκτρονικό παιχνίδι τύπου *stratego* για εφήβους) που βέβαια μπορεί να το παίζουν εξίσου καλά, και μάλλον καλύτερα, οι ειδήμονες του αντιπάλου, ειδικά αν είναι ισχυρότερος. Έτσι η διεθνής πολιτική εμφανίζεται σαν μία χονδροειδής μηχανιστική διαδικασία πολιτικής της ισχύος. Κατά συνέπεια, όπως παρατηρεί ο Ken Booth, ένας από τους κύριους εκπροσώπους της «νέας στρατηγικής» (των «κριτικών σπουδών ασφάλειας» όπως ονομάστηκαν στη συνέχεια), έχουμε στην ουσία όχι «νεο-Κλαουζεβικούς», όπως αυτοαποκαλούνται οι ειδικοί στα στρατηγικά, αλλά «αντι-Κλαουζεβικούς». Και αυτό γιατί δεν κρίνεται ο αντίπαλος ως προς την πολιτική του, τις αντιλήψεις του, τα προβλήματα που αντιμετωπίζει και τους στόχους του (όπως υποστήριζε ο Κλάουζεβιτς), αλλά μόνο ως στρατός και ως τεχνολογία.¹⁹⁶

Από την πλευρά του ρεαλισμού έχουν πηγάζει και άλλες κριτικές. Υποστηρίζεται ότι να μην υπάρχει το θέμα της ανασφάλειας που απορρέει από τη διεθνή αναρχία και από τον φόβο των προθέσεων του αντιπάλου (που μπορεί να εκμεταλλευθεί μία χειρονομία καλής θέλησης προς ίδιον όφελος), αλλά από την άλλη δεν είναι όλα τα κράτη καταδικασμένα για πάντα σε ανταγωνισμό και αντιπαλότητα. Με ή χωρίς την πιθανότητα πολέμου, η αντιπαράθεση έχει μεγάλο κόστος. Οι ήπιοι ρεαλιστές σημειώνουν ότι υπάρχουν ολοφάνερα οφέλη από τη συνεννόηση που περιορίζει την πιθανότητα ένοπλης σύγκρουσης και κρίσεων. Στις συμφωνίες ειρήνης ή περιορισμού των εξοπλισμών υπάρχει βέβαια ο κίνδυνος εξαπάτησης και παρασπονδίας από τον αντίπαλο. Πρόκειται όμως για «προβλεπόμενο ρίσκο» (*calculated risk*) σε αυτές τις περιπτώσεις. Υπάρχουν, από την άλλη, σήμερα, όλο και πιο αποτελεσματικές μορφές επαλήθευσης π.χ. με MOE (μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης) σε διμερές και πολυμερές επίπεδο, καθώς και η υιοθέτηση από μια χώρα μιας στάσης εμφανώς «μη προκλητικής άμυνας», π.χ. με προμήθεια σαφώς αμυντικών οπλικών συστημάτων. Ο κίνδυνος της επιθετικότητας και του πολέμου μπορεί να μην εκλείψει τελείως, αλλά πάντως θα είναι μικρότερος από τους κινδύνους και το κόστος του ανταγωνισμού των εξοπλισμών και των μεγάλων στρατιωτικών δαπανών.¹⁹⁷

Ένα από τα πιο απτά αποτελέσματα αυτής της κριτικής από την ίδια τη στρατηγική ανάλυση και από τον ευρύτερο χώρο στον οποίο ανήκει, τον ρεαλισμό, είναι να μη χρησιμοποιείται πια ο όρος στρατηγικές σπουδές και στρατηγική, αλλά «σπουδές ασφάλειας» και «ασφάλεια», με τη στρατηγική υποκατηγορία για τη στρατιωτική τεχνική πλευρά της ασφάλειας. Η υποτιθέμενη αιτία ύπαρξης της στρατηγικής, η ασφάλεια, έγινε το γένος και η στρατηγική περιήλθε σε δευτερεύουσα μοίρα. Έτσι αναδείχθηκε μία πιο διευρυμένη έννοια

¹⁹⁶ Booth, 'New Challenges and Old-Mind Sets, 43-4.

¹⁹⁷ B. Buzan, 'New Patterns of Global Security in Jervis, 'Deterrence Theory Revisited', ο.π.. B. Buzan, 'New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century', *International Affairs*, 67, 3 (1991). B. Buzan, 'Security, the State, the "New World Order" and Beyond', R.D. Lipschutz (επιμ.), *On Security* (Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 1995). Baylis, ο.π., 199.

της ασφάλειας, λιγότερο στρατοκεντρική και εθνοκεντρική, που λαμβάνει υπόψη την ασφάλεια δύο ή περισσότερων κρατών, την «κοινή ασφάλειά» τους όπως πλέον λέγεται, και όχι την ασφάλεια του ενός και μόνο σε βάρος του άλλου.

Γενικά έχει ωριμάσει η άποψη ότι η ασφάλεια είναι έννοια πολύ ευρύτερη από τη στρατιωτική ασφάλεια. Το πλέγμα ασφάλεια-ανασφάλεια είναι και πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό, περιβαλλοντικό και ανθρώπινο («ανθρώπινη ασφάλεια»)¹⁹⁸ και θα προσθέταμε, ακολουθώντας τον κονστρουκτιβισμό και το μεταθετικισμό, και πολιτισμικό και συλλογικής (εθνικής-εθνοτικής) ταυτότητας. Επιπλέον, στο σημερινό μεταδιπολικό κόσμο της αλληλεξάρτησης και της «ώριμης αναρχίας» (κατά τον Barry Buzan)¹⁹⁹ η ασφάλεια είναι περισσότερο διεθνής παρά αποκλειστικά εθνική. Δεν αφορά μόνο ένα κράτος και την ασφάλειά του. Η ασφάλεια δημιουργεί ένα «σύμπλεγμα ασφάλειας» μεταξύ δύο ή περισσότερων κρατών, «μία αλληλεξάρτηση ασφάλειας» που δεν επιτρέπει τη μεμονωμένη επιδίωξη ασφάλειας χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι φόβοι και η ανασφάλεια των άλλων κρατών και ειδικά των γειτονικών. Η μονομερής επιδίωξη της ασφάλειας αυξάνει την ανασφάλεια. Σε τελική ανάλυση, η επίτευξη της ασφάλειας ως εξοφάνιση του «υπαρξιακού φόβου» από τον Άλλο βασίζεται κυρίως στην υποκειμενική αίσθηση ανασφάλειας.²⁰⁰

Στρατηγική: η κριτική από τον φιλελευθερισμό

Από τον χώρο της πλουραλιστικής-φιλελεύθερης παράδοσης των Διεθνών Σχέσεων υπάρχουν πολλές προσεγγίσεις στο θέμα της ασφάλειας που θέτουν σε αμφισβήτηση την παραδοσιακή στρατηγική.

Πρώτα απ' όλα υπάρχει η παλαιότερη ιδέα περί συλλογικής ασφάλειας. Η συλλογική ασφάλεια υποστηρίζει ότι το πρόβλημα της ασφάλειας των κρατών μπορεί καλύτερα να επιλυθεί όχι μονομερώς από κάθε κράτος αλλά μέσω της συλλογικής δέσμευσης συνδρομής σε οποιοδήποτε κράτος του αμυντικού συμφώνου απειλείται από κάποιο άλλο. Κεντρικό σημείο της συλλογιστικής αυτής είναι η αποτροπή και η τιμωρία του επιτιθέμενου. Η πλέον ιδεαλιστική της σύλληψη βρίσκεται στην αναζήτηση της ασφάλειας σε παγκόσμιο επίπεδο. Βασίζεται στην αρχή ότι ο επιτιθέμενος εναντίον οποιουδήποτε κράτους-μέλους του ΟΗΕ θα τιμωρείται και η επίθεσή του θα αποτυγχάνει. Στην πράξη αυτό σημαίνει εμπλοκή του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, στα πλαίσια της «επιβολής ειρήνης» εν ανάγκη και διά της ένοπλης βίας.

¹⁹⁸ B. Buzan, O. Wæver & J. de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis* (Boulder: Lynne Rienner, 1998).

¹⁹⁹ Buzan, 'New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century', ο.π..

²⁰⁰ B. Buzan, *People, States and Fear* (Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1991). Buzan 'Security, the State, the "New World Order" and Beyond', ο.π.. Buzan, Wæver & de Wilde, ο.π.. 1998. O. Wæver, 'Securitization and Desecuritization', Lipschutz (επιμ.), ο.π..

Μπροστά σε αυτή την κατάσταση, η πλέον ρεαλιστική περίπτωση εφαρμογής της συλλογικής άμυνας θεωρείται όχι η παγκόσμια αλλά η περιφερειακή αμυντική συμμαχία ή συνασπισμός, όπως το NATO και οι διμερείς ή πολυμερείς συμφωνίες. Στο πλαίσιο αυτό τα κράτη-μέρη απορρίπτουν τη χρήση βίας στις μεταξύ τους σχέσεις και μαθαίνουν να εμπιστεύονται το ένα τον άλλο, περιορίζοντας έτσι τους κινδύνους της διεθνούς αναρχίας στη γεωγραφική τους περιοχή. Το μειονέκτημα εδώ είναι ότι όσοι βρίσκονται εκτός της εν λόγω συμμαχίας μπορεί να αισθάνονται απειλούμενοι από αυτήν, όσο και αν διακηρύσσει ότι είναι καθαρά αμυντική (π.χ. η σημερινή Ρωσία αισθάνεται απειλούμενη από την πραγματοποιηθείσα επέκταση του NATO προς ανατολάς με νέα μέλη).

Από πλευράς θεσμικού νεοφιλελευθερισμού στις Διεθνείς Σχέσεις, τονίζεται η αυξανόμενη σημασία των διεθνών θεσμών στην πρόληψη, αποσόβηση ή ειρηνική επίλυση των συγκρούσεων. Υπάρχει βέβαια επίγνωση ότι οι διεθνείς οργανισμοί και τα όργανά τους δεν αποτελούν πανάκεια, αλλά ότι συμβάλλουν στη μείωση της έντασης, στην ανταλλαγή απόψεων, την επαλήθευση και εφαρμογή των ανειλημμένων υποχρεώσεων, τον συντονισμό σε θέματα κοινού ενδιαφέροντος, τον τονισμό των οφελών από τη συνεργασία αντί της αντιπαράθεσης. Δημιουργείται έτσι το πλαίσιο για διάλογο και ειρηνική διάδραση που μειώνει την ανασφάλεια μεταξύ των κρατών και συμβάλλει στη διεθνή σταθερότητα.²⁰¹

Συναφής είναι και η συζήτηση για τα γνωστά ως «διεθνή καθεστώτα».²⁰² Τα διεθνή καθεστώτα είναι ένα πλέγμα αρχών, κανόνων, προσδοκιών και διαδικασιών λήψης αποφάσεων στο οποίο συγκλίνουν οι διεθνείς δρώντες σε ό,τι αφορά σ' ένα ζήτημα που τους απασχολεί. Τα διεθνή καθεστώτα είναι προϊόντα της αυξανόμενης αλληλεξάρτησης και ανάγκης συνεργασίας και περιορίζουν την επιρροή των ισχυρών κρατών και, γενικότερα, τη διεθνή αναρχία. Έχουν εφαρμογή σε οριοθετημένους τομείς και βασίζονται στην αρχή της αμοιβαιότητας, η δε συμμετοχή είναι οικειοθελής και ανοικτή σε άλλους. Τα καθεστώτα έχουν περίπου τις ίδιες λειτουργίες όπως και οι θεσμοί (άλλωστε ορισμένα καθεστώτα γίνονται θεσμοί ή δημιουργούν θεσμούς ή όργανα, όπως το καθεστώς της διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (βλ. Κεφάλαιο 6) ή των ειρηνευτικών δυνάμεων και ειρηνευτικών επιχειρήσεων).²⁰³

Υπάρχει επίσης η θέση περί της ειρήνης και ασφάλειας μέσω της δημοκρατικής διακυβέρνησης, η «δημοκρατική ειρήνη» (βλέπε Κεφάλαιο 2), Καντιανής προέλευσης, που υποστηρίζει ότι τα κράτη που είναι δημοκρατικά είναι πιο φιλειρηνικά από τα απολυταρχικά καθεστώτα. Σ' ένα δημοκρατικό πλαίσιο, και σε σχέσεις μεταξύ πλουραλιστικών δημοκρατικών κρατών, σπάνια οι κρίσεις κορυφώνονται σε τέτοιο σημείο ώστε να

²⁰¹ R.O. Keohane & J.Nye, *Power and Interdependence* (Βοστώνη: Little, Brown & Co, 1977).

²⁰² S.D. Krasner (επιμ.), *International Regimes* (Ithaca: Cornell University Press, 1983).

²⁰³ P.J. Katzenstein, 'Introduction: Alternative Perspectives on National Security', P.J. Katzenstein (επιμ.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics* (Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 1996), 19. Keohane & Nye, ο.π..

οδηγήσουν σε πόλεμο. Υπό αυτή την έννοια η δημοκρατική διακυβέρνηση συμβάλλει στην αύξηση της περιφερειακής ασφάλειας καθώς οι περιοχές όπου υπάρχουν δημοκρατίες αποτελούν «ζώνες ειρήνης». Στην εποχή μας οι ζώνες αυτές καλύπτουν τη δυτική Ευρώπη, τη Βόρεια Αμερική, τη Λατινική Αμερική και άλλες περιοχές.²⁰⁴

Παρεμφερείς είναι και δύο άλλες συζητήσεις στα πλαίσια του φιλελευθερισμού-διεθνισμού. Η μία στηρίζεται στο γεγονός της καταφανούς μείωσης των διακρατικών πολέμων από το 1945 μέχρι σήμερα σε σύγκριση με προηγούμενες περιόδους. Παρατηρείται ότι οι διακρατικοί πόλεμοι είναι ξεπερασμένοι (κάτι που είχε υποστηρίξει πριν εκατό χρόνια κυρίως ο Angell, βλ. Κεφάλαιο 1) όπως ξεπερασμένες έγιναν γύρω στο 1800 οι μονομαχίες στην Ευρώπη.²⁰⁵ Μία άλλη συζήτηση είναι το αυξανόμενο σημερινό ενδιαφέρον για την έννοια της «κοινότητας ασφαλείας» (*security community*) που είχε εισαγάγει πριν εξήντα χρόνια ο Karl Deutsch.²⁰⁶ Με τον όρο αυτό εννοούσε μία περιοχή της υφηγίου που έχει τόσο ολοκληρωθεί ώστε έχει δημιουργηθεί μία αίσθηση κοινότητας που δεν επιτρέπει τη βίαιη σύγκρουση. Θεωρείται απλούστατα αδιανόητη. Οι διαφορές μεταξύ κρατών φυσικά δεν θα εκλείψουν, αλλά η μόνη αποδεκτή οδός αντιμετώπισης της διένεξης είναι ο διάλογος και η ειρηνική επίλυση των διενέξεων. Υπάρχει δηλαδή κάτι περισσότερο και από ένα καθεστώς ασφάλειας. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η Βόρεια Αμερική και η περιοχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης ανταποκρίνονται σε αυτή την έννοια της κοινότητας ασφαλείας.²⁰⁷

Μία άλλη προσέγγιση που επίσης βρίσκει τις ρίζες της στον Καντ είναι ο διεθνισμός. Στην αρχική πιο ουτοπική περίοδο στις Διεθνείς Σχέσεις, κατά τον Μεσοπόλεμο, υποστήριζε την αυστηρή εφαρμογή του διεθνούς δικαίου, συμπεριλαμβανομένης της ειρηνικής επίλυσης των διεθνών διαφορών, με τη διεθνή δικαστική οδό, διμερώς ή πολυμερώς (στην Κοινωνία των Εθνών). Σήμερα παρουσιάζει τουλάχιστον τρεις τάσεις στα θέματα ασφάλειας. Μία είναι η σχολή της ειρήνης διά της εφαρμογής του διεθνούς δικαίου.²⁰⁸ Μία δεύτερη είναι η σχολή των διεθνών κανονιστικών σχέσεων που υποστηρίζει την ανάδειξη μίας διεθνώς αποδεκτής ηθικής στη διεθνή πολιτική. Μία τρίτη τάση θεωρεί την ασφάλεια ως ένα «παγκόσμιο αγαθό» στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, που από την πλευρά της εγκυμονεί νέες απειλές για την

²⁰⁴ M.W. Doyle, 'Liberalism and World Politics Revisited', C.W. Kegley (επιμ.), *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge* (Νέα Υόρκη: St. Martin's Press, 1995), 83-106. M.W. Doyle, 'Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs', M.E. Brown, κ.ά. (επιμ.), *Debating the Democratic Peace* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1996), 58-81. B. Russett, *Grasping the Democratic Peace* (Princeton: Princeton University Press, 1993). B. Russett & J. Oneal, *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence and International Organizations* (Νέα Υόρκη: Norton Series in World Politics, 2011).

²⁰⁵ J.E. Mueller, *Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War* (Νέα Υόρκη: Basic Books, 1989). K.J. Holsti, *The State, War, and the State of War* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

²⁰⁶ K.W. Deutsch κ.ά. *Political Community and the North Atlantic Area* (Princeton: Princeton University Press, 1957).

²⁰⁷ E. Adler & M. Barnett (επιμ.), *Security Communities* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998).

²⁰⁸ R.Falk, *The Promise of World Order* (Brighton: Wheatsheaf, 1987).

ασφάλεια πλειόνων χωρών και λαών. Υποστηρίζεται ότι σήμερα δεν μπορεί η ασφάλεια να μείνει στα στενά πλαίσια της εθνικής ασφάλειας. Η αναδυόμενη «παγκόσμια κοινωνία πολιτών» έχει επωμισθεί παγκόσμια ευθύνη σε θέματα που θίγουν την ασφάλεια του ατόμου, τις μειονότητες, θέματα ανισοτήτων, περιβαλλοντικές καταστροφές, κ.λπ..²⁰⁹

Μία συνολική κριτική στην παραδοσιακή έννοια της ασφάλειας και της στρατηγικής καθώς και στην πολιτική της ισχύος είχε έρθει αρχικά από τον χώρο της έρευνας ειρήνης και επίλυσης συγκρούσεων.²¹⁰ Πιο πρόσφατα οι γνωστές ως «κριτικές σπουδές ασφάλειας», παίρνοντας το νήμα από την έρευνα ειρήνης και την επίλυση συγκρούσεων και από ορισμένες επισημάνσεις του φιλελευθερισμού, έχουν ανοίξει νέους ορίζοντες τόσο στην επιστημονική συζήτηση του χώρου όσο και στην πρακτική πλευρά, την αναζήτηση μίας πιο συνολικής και αποτελεσματικής ειρήνης και ασφάλειας.

Οι κριτικές σπουδές ασφάλειας

Κατά τις κριτικές σπουδές ασφάλειας η παραδοσιακή στρατηγική ακολουθεί τα πρότυπα του Ψυχρού Πολέμου, είναι στενή και άκαμπτη και δεν ανοίγει τον οδό για την πραγματική ειρήνη και ασφάλεια. Η παραδοσιακή στρατηγική έχοντας στρατικοποιήσει πλήρως τη μελέτη της ασφάλειας, δεν είναι σε θέση να εμπλουτιστεί από την πλούσια παράδοση που υπάρχει σε παραπλήσιους κλάδους των Διεθνών Σχέσεων, όπως η έρευνα των αιτίων, της πρόληψης και της αντιμετώπισης των συγκρούσεων και των πολέμων, διεθνών και εσωτερικών. Εγκλωβισμένη καθώς είναι στη στρατιωτική λογική της αποτροπής δεν έχει αντιληφθεί ότι έχει μειωθεί κατά πολύ ο ρόλος της στρατιωτικής ικανότητας ως παράγοντος ισχύος και ασφάλειας των κρατών. Επιπλέον διαπλέκεται με τις κυβερνήσεις και είναι υπερβολικά συνδεδεμένη με αυτές στην προαγωγή του εκάστοτε εθνικού (ακριβέστερα κυβερνητικού) αφηγήματος ώστε δεν διαθέτει τα εχέγγυα της επιστημονικής ανεξαρτησίας. Σήμερα, μάλιστα, καθώς εμμένει στον ψυχροπολεμικό τρόπο σκέψης, καταλήγει στην ουσία να υπεραμύνεται του ιεραρχικού διεθνούς συστήματος, όπου οι μεγάλες δυνάμεις, σε ένα διευθυντήριο, με προεξέχοντα τον ρόλο των ΗΠΑ, θα δρουν ως οι «παγκόσμιοι αστυνόμοι». Υποστηρίζει δηλαδή στην ουσία τον ηγεμονισμό μίας Pax Americana όπου οι ΗΠΑ (με ή χωρίς το NATO) με τη στρατιωτική τους υπεροχή θα διατηρούν την ειρήνη.²¹¹

²⁰⁹ Baylis, ο.π..

²¹⁰ D.J. Dunn, 'Peace Research versus Strategic Studies', K. Booth (επιμ.), *New Thinking about Strategy and International Security* (Νέα Υόρκη: Harper Collins, 1991), 63-8. A.J.R. Groom, 'Paradigms in Conflict: The Strategist, the Conflict Researcher and the Peace Researcher', *Review of International Studies*, 14, 2 (1988).

²¹¹ G. Allison & G. Traverton (επιμ.), *Rethinking America's Security* (Νέα Υόρκη: W.W. Norton, 1992). J.A. Tickner, 'Re-Visioning Security', K. Booth & S. Steve (επιμ.), *International Relations Theory Today* (Cambridge: Polity Press, 1995), 184-5. P. Bilgin, K. Booth & R.W. Jones, 'Security Studies: The Next Stage?', *Nacao e Defesa*, 84, 2 (1998), 135-6.

Η συμβολή της σχολής αυτής προκρίνει κυρίως τέσσερις θεματικές: την απειλή, το κράτος, την ασφάλεια-ανασφάλεια και τον χαρακτήρα της διεθνούς κοινωνίας.

Σε ότι αφορά τις απειλές θεωρεί ότι δεν είναι προφανείς και αυταπόδεικτες όπως υποστηρίζουν οι στρατηγικοί αναλυτές της παραδοσιακής ρεαλιστικής σχολής σκέψης. Δεν εδράζονται σε αντικειμενικά γεγονότα ή συνθήκες, όπως στις διαφορές στρατιωτικής ισχύος ή στη δεδομένη ύπαρξη απειλητικών γειτόνων.²¹² Ο κόσμος των απειλών και των αντιστοίχων απαντήσεων σ' αυτές αποτελεί «κοινωνική κατασκευή». Αποκτά διαφορετικό νόημα και περιεχόμενο σε διαφορετικές κοινωνίες, με βάση την ιστορική μνήμη και κυρίως την κυρίαρχη εθνική αφήγησή της, την αντίληψη της συλλογικής (εθνικής) ταυτότητας και ετερότητας (το ποιός είναι ο Άλλος), την ιδεολογία, τους πολιτιστικούς παράγοντες, τους κυβερνώντες, την ελίτ, το κατεστημένο. Η ανασφάλεια μπορεί να αφορά απειλή της συλλογικής ταυτότητας-αφήγησης από την ύπαρξη ή ταυτότητα-αφήγηση του Άλλου. Ο εχθρός δημιουργούν ο ένας τον άλλο ως προβολή των δικών τους φόβων και ανασφαλειών στον αντίπαλο. Χαρακτηριστική περίπτωση ήταν η κατασκευή της σοβιετικής απειλής στα τέλη της δεκαετίας του 1940 και έπειτα, η οποία δεν βασιζόταν στις πραγματικές στρατιωτικές δυνατότητες της Σοβιετικής Ένωσης αλλά κυρίως στο φόβο μήπως η κομμουνιστική ιδεολογία έχει απήχηση και διαδοθεί και σε άλλες χώρες. Παρεμφερής ήταν και η Δυτική αντίδραση στην Κορέα το 1950 ή αργότερα των ΗΠΑ στο Βιετνάμ. Αν η νοηματοδότηση της απειλής ήταν διαφορετική, θα ήταν άλλη και η αντίδραση.²¹³

Ως προς το ρόλο του κράτους στο πλαίσιο της κατασκευής της απειλής παίζει κεντρικό ρόλο, όχι μόνο το συγκεκριμένο κράτος (με τις ιδιαιτερότητες του, που το κάνουν να συμπεριφέρεται με έναν άλφα τρόπο), αλλά με το κράτος ως αυτόνομη «ιδανική πολιτική κοινότητα», ως ο φύλακας κατά των απειλών της διεθνούς κοινωνίας και των εξωτερικών ή και εσωτερικών απειλών, ως ο υπερασπιστής των αξιών μίας κοινωνίας, γι' αυτό και διαθέτει εθνική κυριαρχία, μία ακόμη κοινωνική κατασκευή.²¹⁴

Στο σημείο αυτό, ορισμένες τάσεις της κριτικής ανάλυσης της ασφάλειας, ειδικά η μεταμοντέρνα, προχωρούν ακόμη παραπέρα. Βασική συνισταμένη είναι ότι, σε τελική ανάλυση, το ίδιο το κράτος είναι που αποβαίνει ένα από τα κύρια αίτια, μία από τις κύριες πηγές ανασφάλειας και απειλής για τους πολίτες του, ειδικά στο μέτρο που επικρατεί η

²¹² S.M. Walt, *The Origins of Alliances* (Ithaca: Cornell University Press, 1987).

²¹³ Campbell, ο.π.. R.D. Lipschutz, 'On Security', Lipschutz (επιμ.), ο.π., 1-2, 8-12. Tickner, ο.π., 188-9. R.W. Jones, 'Travel Without Maps: Thinking About Security after the Cold War', M.J. Davis (επιμ.), *Security Issues in the Post-Cold War World* (Chatenham: Edward Elgar, 1996), 202-3.

Katzenstein, ο.π., 1-32. R.L. Jepperson, A. Wendt & P.J. Katzenstein, 'Norms, Identity, and Culture in National Security', Katzenstein (επιμ.), ο.π., 33-75. I.R. Neumann, 'Self and Other in International Relations', *European Journal of International Relations*, 2, 2 (1996). K. Krause, 'Critical Theory and Security Studies', *Cooperation and Conflict*, 33, 3 (1998), 306-10. C. Reus-Smith, 'Realist and Resistance Utopias: Community, Security and Political Action in the New Europe', *Millennium: Journal of International Studies*, 21, 1 (1992), 14-22. J. Weldes, *Constructing National Interests: The United States and the Cuban Missile Crisis* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999).

²¹⁴ Reus-Smith, ο. π., 14-22. Jones, ο.π., 202-3. Krause, ο.π., 309-10.

κρατική-εθνική αντίληψη της ασφάλειας. Η ίδια η διαφοροποίηση και ιεράρχηση μεταξύ κρατών από τη μία και λαού ή πολιτών από την άλλη, δημιουργεί μία ιεραρχική σχέση σε βάρος των δεύτερων.²¹⁵ Αντίθετα η ασφάλεια πρέπει να αφορά κατά πρώτο λόγο τους πολίτες (την προστασία του πολίτη), τον λαό, την κοινότητα και όχι το κράτος. Τα κράτη «αποτελούν μέρος του προβλήματος αντί της λύσης του».²¹⁶ Το κράτος, με τους ιθύνοντες του κατασκευάζουν την έξωθεν απειλή και ανασφάλεια. Το κράτος έχει ανάγκη την αίσθηση εξωτερικά προσδιορισμένης ανασφάλειας. Χρειάζεται τον Λόγο του κινδύνου για να εξασφαλίσει και να ενισχύσει την ταυτότητά του που με αυτό τον τρόπο βασίζεται στην υπόσχεση-δέσμευση να εξασφαλίσει στους πολίτες του την πολυπόθητη ασφάλειά τους. Οι πολίτες με τον τρόπο αυτό γίνονται πιστοί υπήκοοι του κράτους και το κράτος τους χειραγωγεί κατά βούληση.²¹⁷

Όταν ένα θέμα τίθεται με όρους εθνικής ασφάλειας, το λόγο έχει η στρατιωτική ασφάλεια και η όλη λογική της. Το ζήτημα τίθεται με όρους κατάστασης έκτακτης ανάγκης και τότε το πρόσταγμα το έχουν διαδικασίες ήκιστα δημοκρατικές που δύσκολα ελέγχονται. Την πρωτοβουλία την έχουν οι στρατιωτικοί, οι υπηρεσίες ασφαλείας και ιέρακες διπλωμάτες και πολιτικοί μέσα σε ένα πέπλο άκρας μυστικότητας και απορρήτου. Εν τέλει για να ξεφύγουμε από αυτή την λογική, χρειάζεται μία διαφορετική αντίληψη της ασφάλειας, όχι με αντικείμενο το κράτος, όχι μία κρατοκεντρική ασφάλεια αλλά μία «λαοκεντρική», «κοινωνιοκεντρική» ή «ατομοκεντρική» επινόησή της.²¹⁸

Σε ότι αφορά στο διεθνές σύστημα, τα απτά χαρακτηριστικά του δεν δημιουργούν τη δομή της όπως υποστηρίζουν οι νεορεαλιστές (βλ. Κεφάλαιο 2). Η διεθνής δομή άλλωστε είναι και εκείνη «κοινωνική κατασκευή», με βάση την επινόηση της διχοτόμησης μεταξύ διεθνούς και εσωτερικής κοινωνίας.²¹⁹ Η διεθνής αναρχία και η ανασφάλεια είναι αυτό που τα κράτη επιλέγουν (αφηγούνται) ότι είναι. Αποτελεί το χειρότερο δυνατό αποτέλεσμα της «διαλεκτικής μεταξύ αυτού που βλέπουμε και αυτού που φανταζόμαστε».²²⁰ Αν ήταν άλλη η κοινωνική κατασκευή, θα ήταν διαφορετικό και το διεθνές σύστημα το οποίο θα προέκυπτε.²²¹ Η απλουστευτική και εύκολα κατανοητή κατασκευή του ρεαλισμού είναι που δημιουργεί τη συγκεκριμένη δομή της διεθνούς αναρχίας. Ο Λόγος του ρεαλισμού, της πολιτικής και στρατηγικής της ισχύος και των εντελώς ασυμβίβαστων συγκρούσεων, είναι

²¹⁵ R.B.J. Walker, 'Security, Sovereignty and the Challenge of World Politics', *Alternatives*, 15, 1 (1990). R.B.J. Walker, *Inside/Outside: International Relations as Political Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

²¹⁶ Jones, ο.π., 203.

²¹⁷ Campbell, ο.π..

²¹⁸ Wæver, 'Securitization and Desecuritization', ο.π., 46-86. Tickner, ο.π., 186. Walker 1990, 'Security, Sovereignty and the Challenge of World Politics', ο.π., 3-27. K. Booth, 'Security in Anarchy: Utopian Realism in Theory and Practice', *International Affairs*, 67, 3 (1991), 313-26.

²¹⁹ Walker, *Inside/Outside*, ο.π..

²²⁰ Lipschutz, ο.π., 2.

²²¹ A. Wendt, 'Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics', *International Organization*, 46, 2 (1992).

που οδηγεί τα κράτη στην εκατέρωθεν απειλητική τους στάση. Δηλαδή το πρόβλημα της διεθνούς ανασφάλειας βρίσκεται ακριβώς στην ιδεολογία του ρεαλισμού της ισχύος (*power politics*) που αναπαράγει τη συμπεριφορά των κρατών που τείνει στην αντιπαράθεση και τον ανταγωνισμό. Η πολιτική της ισχύος ενθαρρύνει μία συμπεριφορά που επιφέρει τη σύγκρουση, τις διακρατικές κρίσεις και ακόμη και ένοπλες συγκρούσεις και όχι την καλή γειτονία, τη συνεργασία, την ειρήνη και ασφάλεια.²²²

Εν τέλει η συλλογιστική του ρεαλισμού που αποτελεί μέρος της λογικής της αντιπαράθεσης είναι που πρέπει να αλλάξει. Να αντικατασταθεί, όπως έχει λεχθεί, το *software* του ρεαλισμού, με ένα *software* ειρήνης που να τονίζει την καλή γειτονία, το διάλογο, τη συνεργασία και την ειρηνική επίλυση των διαφορών. Κλειδί εδώ είναι μια αντίληψη της ασφάλειας που θα είναι πολυδιάστατη και όχι κρατοκεντρική. Θα εδράζεται στην κοινή ασφάλεια. Μόνο έτσι μπορεί να ξεπεραστεί η ανασφάλεια και η απειλητική στάση που προέρχεται από τον φόβο και το άγχος για τις προθέσεις του άλλου (το «δίλημμα ανασφάλειας») και από την επικράτηση του ρεαλισμού και της ισχύος.²²³

Εξυπακούεται ότι οι παραδοσιακοί ή άκαμπτοι ρεαλιστές, διαφωνούν κάθετα με όλα αυτά και τα βρίσκουν εξωπραγματικά και μη ρεαλιστικές συνταγές. Το βέβαιο πάντως είναι ότι, είτε το θέλουμε είτε όχι, μετά την αρχική κριτική της έρευνας ειρήνης και επίλυσης συγκρούσεων και, στη συνέχεια, με την κριτική και τη μεταμοντέρνα ανάλυση της ασφάλειας και της διεθνούς κοινωνίας, είναι πιο δύσκολο να δει κανείς τον κόσμο αποκλειστικά με τις απλουστευτικές παρωπίδες του ρεαλισμού και της παραδοσιακής στρατηγικής.

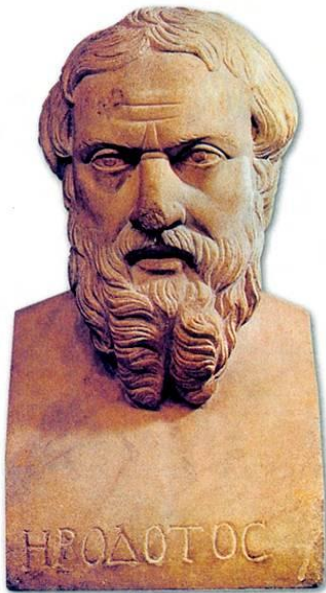
²²² Vasquez, *The War Puzzle*, ο.π.. R.K. Ashley, 'The Poverty of Neorealism', R.O. Keohane (επιμ.), *Neorealism and its Critics* (Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 1986). Bilgin, Booth & Jones, ο.π., 136.

²²³ Baylis, ο.π, 205-6. Lipschutz, ο.π., 14-19. Jones, ο.π, 1996.

5. Γεωπολιτική

Εισαγωγή

Η γεωγραφική διάσταση της πολιτικής (γεωγραφική θέση, φυσικά σύνορα, έξοδος σε ανοικτή θάλασσα, φυσικοί πόροι, μέγεθος, κλίμα, υπέδαφος, κλπ.) είναι ζήτημα που έχει απασχολήσει τη διανόηση από την ελληνική αρχαιότητα, με κύριους εκπρόσωπους τον Ηρόδοτο (484-424 π.Χ.) και τον Αριστοτέλη, μέχρι και τον Διαφωτισμό, με κύριους εκπροσώπους τον Μοντεσκιέ, στο έργο του *Πνεύμα των Νόμων* (1748) και τον Γάλλο φιλελεύθερο οικονομολόγο, φιλόσοφο του Διαφωτισμού και πολιτικό Turgot (1727-1781) με το έργο του *Géographie politique* (1752).²²⁴

Turgot

Από την πολιτική γεωγραφία προέκυψε η «γεωπολιτική», όρος που οφείλεται στον Σουηδό πολιτικό επιστήμονα Rudolf Kjellen (1864-1922). Η γεωπολιτική, η έρευνα της διεθνούς συμπεριφοράς των κρατών και της διεθνούς πολιτικής «από τη χωρική ή γεωγραφική τους διάσταση»²²⁵ ή αλλιώς «η μελέτη της επιρροής των γεωγραφικών παραγόντων στη πολιτική δράση»,²²⁶ ευρίσκεται στις τελευταίες δεκαετίες και πάλι στο επίκεντρο της συζήτησης. Ωστόσο πρόκειται για διαφιλονικούμενη οπτική. Για ορισμένους είναι βασικό εργαλείο για την ανάλυση, κατανόηση και πρόβλεψη της διεθνούς πολιτικής (και ειδικότερα της εξωτερικής πολιτικής των μεγάλων κρατών), για άλλους δεν είναι καν προσέγγιση με επιστημονικά εχέγγυα, αλλά επινόηση με στόχο την κυριαρχία ορισμένων

²²⁴ J. Gottmann, 'The Background of Geopolitics', *Military Affairs*, 6,4 (1942), 198-200.

²²⁵ G. Parker, *Γεωπολιτική: παρελθόν, παρόν και μέλλον* (Αθήνα: Ροές, 2002) [αρχική αγγλική έκδοση *Geopolitics: Past, Present and Future* (Λονδίνο: Pinter, 1998)], 35.

²²⁶ Gottmann, ο.π., 197.

μεγάλων κρατών.²²⁷ Για ορισμένους τίθεται με όρους ντετερμινιστικούς, που χωράνε ελάχιστη ή καμία απόκλιση, για άλλους (τους περισσότερους σήμερα) θέτει ορισμένες βασικούς παραμέτρους (π.χ. μία ναυτική χώρα δεν μπορεί να είναι χώρα χωρίς θάλασσα) αλλά υπάρχουν περιθώρια για διαφορετικές πολιτικές και αποκλίσεις με βάση άλλα κριτήρια, πολιτικά, πολιτισμικά, εθνικά, οικονομικά κ.ά..

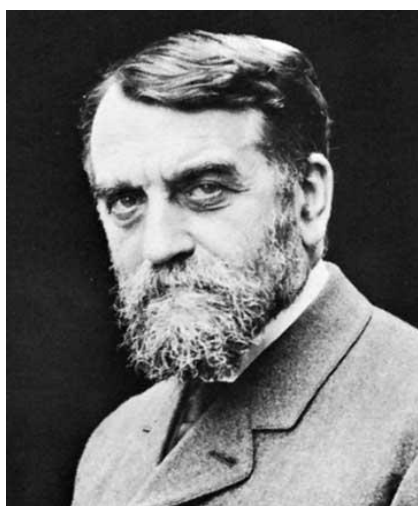
Στα 120 και πλέον έτη από την πρώτη εμφάνιση της γεωπολιτικής έχει παρουσιάσει διάφορες εκδοχές, ορισμένες από τις οποίες είναι ασύμβατες μεταξύ τους, σαν να πρόκειται για εντελώς διαφορετικές υπο-επιστήμες, π.χ. η αμερικανική γεωστρατηγική σχολή και η γαλλική γεωπολιτική του περιβάλλοντος. Η γεωπολιτική, με τα πλείονα πρόσωπα της έχει περάσει από διάφορες φάσεις από το 1890 μέχρι σήμερα:

- (1) 1890-1945: η γνωστή ως κλασική γεωπολιτική, που αποτελείτο από τη γερμανική *Geopolitik*, που εμπνεύστηκε από την βιολογία, και την αγγλοσαξονική σχολή (*geopolitics*) της διαπάλης μεταξύ θαλασσίων και χερσαίων μεγάλων κρατών.
- (2) 1960-1975: η εποχή που αποτελεί μέρος της σκληρής εκδοχής του ρεαλισμού, της «πολιτικής της ισχύος» (της *Realpolitik*) κυρίως στις ΗΠΑ και εν μέρει στη Βρετανία.
- (3) 1975-1989: δύο εντελώς διαφορετικοί γεωπολιτικοί κλάδοι, η γεωστρατηγική (*geostrategy*) και «υψηλή στρατηγική» (*grand strategy*), κυρίως στις ΗΠΑ και εν μέρει στη Βρετανία, και η νέα γεωπολιτική, η γαλλική *géopolitique* που δίνει έμφαση στην περιβαλλοντική διάσταση.
- (4) 1990-σήμερα: η μεταδιπολική εποχή των πλειόνων τάσεων, με διάφορες μεγαλειώδεις «πανοραμικές» εκδοχές, με κύρια νέα τάση την κριτική γεωπολιτική (*critical geopolitics*), αρχικά στις ΗΠΑ.

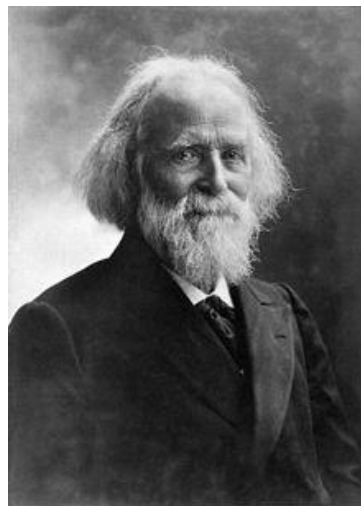
Η γεωπολιτική συνδυάζει τη γεωγραφία με τη διεθνή πολιτική και την πολιτική επιστήμη. Από τότε όμως που ξεκίνησε την πορεία της υπήρχαν αμφιβολίες ως προς τα επιστημονικά της εχέγγυα. Οι παραδοσιακοί γεωγράφοι εκλάμβαναν τη γεωπολιτική στην καλύτερη περίπτωση ως συνώνυμη της πολιτικής γεωγραφίας, στη χειρότερη ως ψευδοεπιστήμη. Η κυρίαρχη άποψη σ' αυτά τα θέματα κινείτο στα πλαίσια του γνωστού ως περιβαλλοντικού-γεωγραφικού «δυνητισμού» (*possibilism*) του μεγάλου Γάλλου πολιτικού γεωγράφου Paul Vidal de la Blanche (1845-1918) που υποστήριζε ότι οι γεωγραφικοί παράγοντες θέτουν πλαίσια και περιορισμούς στις ανθρώπινες κοινωνίες, προσφέροντας διαφορετικές δυνατότητες δράσης χωρίς όμως να υφίσταται ντετερμινισμός. Οι πολιτικοί επιστήμονες από την άλλη, δεν δέχονταν ότι οι γεωγραφικές συνισταμένες μπορεί να είναι απολύτως καθοριστικές στη διεθνή πολιτική. Επίσης από νωρίς είχε επισημανθεί η

²²⁷ Α. Χουλιάρης, «Εισαγωγικό σημείωμα», στο Parker, ο.π., 11.

στράτευση της αρχικής γεωπολιτικής οπτικής στην υπηρεσία του επεκτατισμού και ιμπεριαλισμού ορισμένων μεγάλων δυνάμεων, κάτι μη αποδεκτό για επιστημονική ενατένιση. Αυτό το είχαν τονίσει ήδη πριν από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο σημαντικοί γεωγράφοι και αναρχικοί, όπως ο Γάλλος Élisée Reclus (1830-1905) και ο Ρώσος Piotr Kropotkin (1842-1921), οι οποίοι μάλιστα αναδείκνυαν την περιβαλλοντική διάσταση της πολιτικής γεωγραφίας. Στον Μεσοπόλεμο ανάλογη κριτική άσκησε ο Albert Demangeon (1872-1940), ο πλέον διακεκριμένος Γάλλος πολιτικός γεωγράφος της εποχής εκείνης.²²⁸

Paul Vidal de la Blanche

Élisée Reclus

Piotr Kropotkin

Albert Demangeon

Παρά τις αντιρρήσεις η γεωπολιτική κέρδισε έδαφος μέσα στο πνεύμα του *fin de siècle* (το τέλος του 19^{ου} αιώνα), μία εποχή αμφιβολιών, απαισιοδοξίας και κυνισμού που επικράτησε στην Ευρώπη στο πέρασμα από τον 19^ο στον 20^ο αιώνα. Έγινε της μόδας στην πρακτική της εξωτερικής πολιτικής μεγάλων κρατών που αναζητούσαν εύληπτες συνταγές με όρους *Realpolitik*. Αυτός άλλωστε ήταν και ο σκοπός της ίδιας της αρχικής «κλασικής

²²⁸ Parker, *Geopolitics*, ο.π., 3-4, 22-3, 46-51. Επίσης J. O'Loughlin & H. Heske, 'From "Geopolitik" to "Géopolitique": Converting a Discipline for War to a Discipline for Peace', N. Kliot & S. Waterman (επιμ.), *The Political Geography of Conflict and Peace* (Λονδίνο: Belhaven Press, 1991), 35-42.

γεωπολιτικής», που φιλοδοξούσε, κατά την έκφραση ενός εκ των ιδρυτών της, να λειτουργήσει σαν ένα «φτερωτό αγγελάκι» που θα ψιθυρίζει σοφές υποδείξεις στο αντί των πολιτικών και διπλωματών όταν εκείνοι θα ελάμβαναν τις μεγάλες αποφάσεις στη διεθνή πολιτική. Το βέβαιο είναι ότι από την αρχή η γεωπολιτική ήταν καταφανώς εθνοκεντρική (όπως και η συγγενής της παραδοσιακή στρατηγική, βλέπε Κεφάλαιο 4), κυρίως η οπτική ενός κράτους ισχυρού, προκειμένου να διατηρήσει ή να μεγιστοποιήσει την ισχύ του στο διεθνές στερέωμα. Αλλά ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή, από τότε που ξεκίνησε την πορεία της η γεωπολιτική.

Η κλασική γεωπολιτική (1890-1940)

Η γερμανική σχολή

Ο πρώτος που διατύπωσε μία ολοκληρωμένη γεωπολιτική θεώρηση είναι ο Γερμανός γεωγράφος Friedrich Ratzel (1844-1904),²²⁹ ιδρυτής της γερμανικής σχολής της γεωπολιτικής, γνωστής μετά ως *Geopolitik*.

Friedrich Ratzel

Στα τέλη του 19ου αιώνα, ο Ratzel, επηρεασμένος από τις θεωρίες της εξέλιξης των ειδών του Κάρολου Δαρβίνου (Charles Darwin, 1809-1882), από τον κοινωνικό Δαρβινισμό και από τις θέσεις του ζωολόγου Ernst Haeckel (1834-1919) (ενός από τους κύριους υποστηρικτές του επιστημονικού ρατσισμού που πρόσβευε ότι οι «ανθρώπινες φυλές» είναι εντελώς ξεχωριστές και ιεραρχικά δομημένες), παρομοίασε τα κράτη με «ζωντανούς οργανισμούς», που, όπως τα ζώα στη δαρβινική θεωρία (ο Ratzel είχε σπουδάσει ζωολογία και βιολογία) αναδύονται συνεχώς σε έναν ανελέητο αγώνα επιβίωσης σ' ένα χώρο (*Raum*).

²²⁹ Α. Χουλιάρης, *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής* (Αθήνα: Ροές, 2004), 11.

Στα έργα του Ratzel, και κατά κύριο λόγο στο ογκώδες βιβλίο του, *Πολιτική Γεωγραφία* του 1896, υποστήριξε ότι τα κράτη που αγωνίζονται για την επιβίωσή τους δεν μπορούν να περιοριστούν σε ένα χώρο περιορισμένο και δεδομένο. Σε αντίθεση με τα αποτυχημένα κράτη, τα επιτυχημένα κράτη που διαθέτουν υψηλό «πολιτισμό» (*Kultur* στα γερμανικά) διακρίνονται για τις συνεχείς επεκτάσεις σε βάρος άλλων χωρών που τις καταλαμβάνουν και θέτουν σε αυτές την βαρύνουσα πολιτισμική σφραγίδα τους. Η μη επέκταση οδηγεί σε αποδυνάμωση, μαρασμό και ίσως εξαφάνιση. Το κύριο στοιχείο ενός μεγάλου κράτους ήταν, κατά τον Ratzel, η ισχύς (*Macht*). Με βάση την ισχύ ένα ισχυρό κράτος επιτυγχάνει να κυριαρχήσει στην περιοχή του. Κατά τον Ratzel κάθε μεγάλο κράτος, με αυξανόμενο πληθυσμό και ζωτικότητα, έχει ανάγκη από όλο και ευρύτερου «ζωτικό χώρο» (*Lebensraum*) για να θρέψει τον λαό του και να αναπτύξει τον πολιτισμό του. Απαραίτητο στοιχείο για τη δυνατότητα επέκτασης είναι η ύπαρξη μίας μάζας δυναμικού αγροτικού πληθυσμού που αποτελείται από ανεξάρτητους γεωργούς (και όχι δουλοπάροικους). Χώρες που, όπως η Γερμανία, αν και μεγάλες και ισχυρές, δεν έχουν στη διάθεσή τους μεγάλο φυσικό χώρο, όπως αντίθετα διαθέτει η Κίνα, η Ρωσία ή οι ΗΠΑ, θα πρέπει να τον αποκτήσουν με επέκταση των συνόρων τους, με αποικίες, με εγκατάσταση εποίκων και με τη δημιουργία μεγάλου ικανότατου και καλά εξοπλισμένου στρατού και ισχυρού εμπορικού και πολεμικού ναυτικού (το τελευταίο σημείο το δανείστηκε κυρίως από τον Mahan, βλέπε γι' αυτόν παρακάτω).²³⁰

Η διάδοση και συστηματοποίηση των ιδεών του Ratzel οφείλεται στον Σουηδό Rudolf Kjellen (καθηγητή πολιτικής επιστήμης στο Πανεπιστήμιο της Ουψάλα), ο οποίος ήταν πιο απόλυτος στις απόψεις του περί γεωπολιτικής.²³¹

RUDOLF KJELLÉN

²³⁰ Parker, 10-13, 16-24. G. Ó Tuathail, *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space* (Λονδίνο: Routledge, 1996), 36-8. Χουλιάρας, *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής*, ο.π., 11-12.

²³¹ Στο ίδιο, 12.

Ο γερμανόφιλος Kjellen ανησυχώντας για την έλευση ενός καταστροφικού ευρωπαϊκού πολέμου και για την τύχη της μικρής χώρας του, υποστήριξε την επικράτηση ενός μεγάλου κράτους, μίας ειρηνόφιλης Γερμανίας στην Κεντρική Ευρώπη που θα λειτουργούσε ως προστάτης των μικρών χωρών, όπως της Σουηδίας. Επίσης υποστήριζε ότι η Γερμανία για να αναπτυχθεί χρειαζόταν να έχει υπό τον έλεγχο της, εκτός από την κεντρική Ευρώπη και άλλες περιοχές, όπως η νοτιοανατολική Ευρώπη, η Εγγύς Ανατολή και η Αφρική. Ο Kjellen, εμπνεόμενος από τον Ratzel, θεωρούσε ότι η γεωπολιτική στηριζόταν σε τέσσερις βασικές θέσεις.²³²

- Στο *Reich* (κράτος) ως εδαφική έννοια που έχει ανάγκη ζωτικού χώρου (*Lebensraum*).
- Στο λαό (*Volk*) ως τη πληθυσμιακή-φυλετική διάσταση του κράτους.
- Στην ανάγκη για οικονομική αυτάρκεια μπροστά στις αλλαγές και τους κινδύνους της διεθνούς αγοράς.
- Στην κοινωνία (*Gesellschaft*) που ήταν η κοινωνική διάσταση της οργάνωσης ενός έθνους και συνέβαλε στην πολιτιστική της αίγλη.

Τα έργα του Kjellen, που συστηματοποιούσαν και παρουσίαζαν τις θεωρίες του Ratzel με πιο απόλυτο και ντετερμινιστικό τρόπο, εκδόθηκαν στα γερμανικά το 1917 λίγο πριν την ήττα της Γερμανίας στο Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και είχαν ιδιαίτερη επιρροή στη ναζιστική Γερμανία του Μεσοπολέμου.²³³

Ο τρίτος σημαντικός εκπρόσωπος της γερμανικής σχολής είναι ο Karl Haushofer (1869-1946). Ο καθηγητής Haushofer, στρατηγός κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και ιδρυτής, στη συνέχεια, της σχολής της γεωπολιτικής του Πανεπιστημίου του Μονάχου, εμπνεύστηκε από τις ιδέες του Ratzel, του Kjellen και του Mackinder (βλ. παρακάτω για τον τελευταίο) και παρουσίασε με «μία ισχυρή δόση γερμανικού σωβινισμού», τη «νομμοποιητική βάση για τον γερμανικό επεκτατισμό».²³⁴

Ο Haushofer θεωρούσε τα κράτη ζωντανούς οργανισμούς άρρηκτα συνδεδεμένους με μία γη, ένα λαό και ένα στρατό που αγωνίζονται για το καλό της πατρίδας και για την επιβίωσή της. Υποστήριζε ότι τα σύνορα των κρατών αποτελούν «ζώνες μάχης» και όχι νομικά καθιερωμένες οριοθετήσεις μεταξύ των κρατών (δηλαδή ήταν εναντίον βασικών αρχών του εξελισσόμενου διεθνούς δικαίου, όπως η εδαφική ακεραιότητα και η κυριαρχία-ανεξαρτησία).

²³² Parker, ο.π., 17-19. Ó Tuathail, 43-5. Wikipedia Rudolf Kjellén.

²³³ Χουλιάρας, *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής*, ο.π., 12.

²³⁴ Glassner στο ίδιο, 17.

Karl Haushofer

Τα όρια μεταξύ των χωρών είναι κινητά, αλλάζουν ανάλογα με τη δύναμή τους ως ζωντανών οργανισμών. Αυτό είναι ο κατευθυντήριος κανόνας για τα ισχυρά κράτη αν θέλουν να παραμείνουν ισχυρά κράτη και μεγάλες δυνάμεις. Η Γερμανία και η Ιαπωνία, λόγω υπερπληθυσμού πάσχουν από «έλλειψη χώρου», είχαν ανάγκη από ζωτικό χώρο (*Lebensraum*, στο οποίο έδινε και μία ψυχολογική διάσταση), γι' αυτό ήταν ζωτικό γι' αυτές να φέρουν υπό την κατοχή τους περισσότερα εδάφη και να διευρύνουν τη σφαίρα επιρροής τους σε γειτονικά κράτη ή σε άλλες περιοχές ή ηπείρους. Στη Γερμανία, η ψυχή αυτής της προσπάθειας για ζωτικό χώρο ήταν κατά τον Haushofer (όπως και στον Ratzel), οι αγρότες, αυτός ο αγνός, παραδοσιακός «ρομαντικός εθνικός» πληθυσμός, έτοιμος να αγωνιστεί για την πατρίδα και να χύσει χωρίς ενδοιασμούς το αίμα του για τη δόξα της.

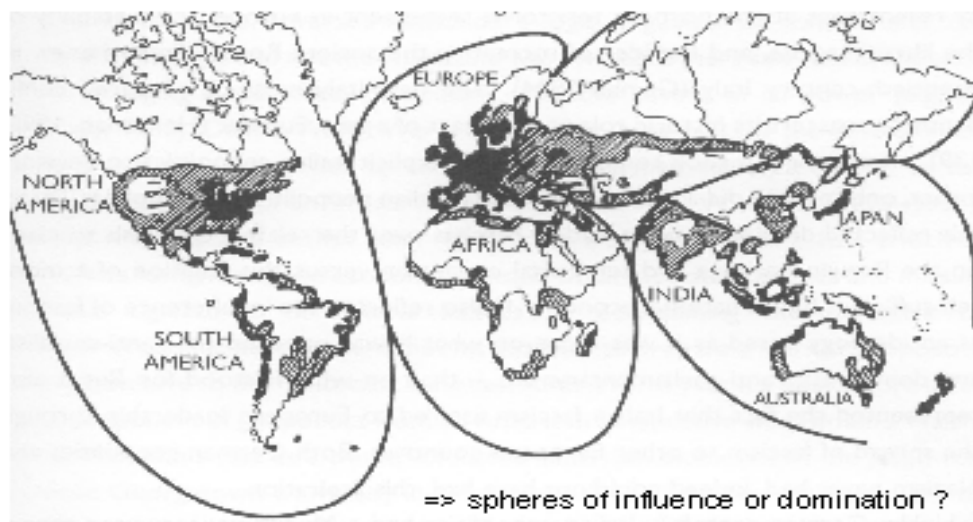
Ο Haushofer πίστευε ότι ο μεγάλος εχθρός της Γερμανίας δεν ήταν τόσο η Ρωσία-Σοβιετική Ένωση («ο κλέφτης της στέπας» όπως την ονόμαζε), αλλά οι «κλέφτες των θαλασσών» (ή «λύκοι των θαλασσών»), η Βρετανία και οι ΗΠΑ, με τον κοσμοπολιτισμό και τον πλουτοκρατία τους και την προσπάθειά τους για τη διάδοση της ελευθερίας του εμπορίου και της δημοκρατίας. Ο Haushofer που δεν είχε επηρεαστεί μόνο από τον Ratzel και τον Kjellen, αλλά και από τον Mackinder, με τη θεωρία του περί της τελικής επικράτησης της Κεντρικής Γης (βλέπε παρακάτω), συμβούλευε το ναζιστικό καθεστώς (μέσω του υπαρχηγού του Χίτλερ, Rudolf Hess, που υπήρξε φοιτητής του στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου και με τον οποίο είχε συνδεθεί στενά, όπως και ο γιος του επίσης γεωγράφος Albrecht Haushofer²³⁵) η Γερμανία να συμμαχήσει με τη Σοβιετική Ένωση (και όχι να της επιτεθεί) προκειμένου οι δύο αυτές μεγάλες δυνάμεις να εξασφαλίσουν την κυριαρχία στην Ευρασία. Η πρόσκαιρη συμμαχία Γερμανίας και Σοβιετικής Ένωσης (το Σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μολότοφ της 23 Αυγούστου 1939) ήταν μία μεγάλη ικανοποίηση για τον Γερμανό γεωγράφο που όμως διάρκεσε λιγότερο από δύο χρόνια, καθώς ο Χίτλερ

²³⁵ Ο Albrecht Haushofer τελικά διαφώνησε με τον Ναζισμό και ήταν από τα μέλη συνομοσίας για τη δολοφονία του Χίτλερ, για την οποία συνελήφθηκε και εκτελέστηκε το 1945.

αποφάσισε την επίθεση κατά της Ρωσίας, την Επιχείρηση Μπαρμπαρόσα που ξεκίνησε την 21^η Ιουνίου του 1941. Γενικά ο Haushofer ήταν της άποψης ότι ο Χίτλερ και οι άλλοι Ναζί παρερμήνευσαν τις θεωρίες του και ότι αυτές είχαν λίγη επιρροή στο Ναζιστικό καθεστώς (ο ίδιος πάντως δεν ήταν μέλος του Ναζιστικού Κόμματος και κατά καιρούς είχε τεθεί υπό κράτηση ή είχε μάλιστα μείνει και έγκλειστος στο στρατόπεδο Νταχάου).²³⁶

Ο Haushofer ήταν οπαδός του Ευρωασιατισμού, υπό την έννοια της επικράτησης στην Ευρασία μίας ηγεμονίας υπό τη Γερμανία και τη Ρωσία ως συμμάχους, οι οποίοι θα ανταγωνίζοντουσαν την αγγλοαμερικανική ισχύ. Η πρόβλεψή του ήταν ότι τα μικρά κράτη ήταν ανασταλτικοί παράγοντες και δεν θα επιβίωναν καθώς θα επικρατούσαν παγκοσμίως τέσσερις «παν-περιοχές»: η Ευρω-Αφρική, όπου μία ενωμένη Ευρώπη υπό τη Γερμανία θα ήλεγχε τις δύο ηπείρους και τη Μέση Ανατολή, η παν-Αμερική υπό τις ΗΠΑ, η παν-Ασία υπό την Ιαπωνία σε συνδυασμό με την Κίνα και η Σοβιετική Ένωση με ίσως μερικές μικρές προσθήκες στην Ασία. Στα πλαίσια της ανάγκης για επεκτατισμό, με τα σύνορα ως ζώνες μάχης, η σχολή του Μονάχου ανέπτυξε και την «αμυντική γεωπολιτική» ή «γεωστρατηγική», ως τη στρατιωτική επιστήμη, η οποία, εκκινώντας από το Περί Πόλεμου του Κλαούζεβιτς, είχε ως μέλημα τη συλλογή στοιχείων για το αποτελεσματικότερο μαζικό «κεραυνοβόλο πλήγμα» κατά του αντιπάλου.²³⁷

Haushofer's pan-region model

Οι παν-περιοχές κατά Haushofer

²³⁶ Parker 30-3, 35-7, 112-13, 121-23. Ó Tuathail, ο.π., 45-50. O'Loughlin & Heske, ο.π., 41-2. Χουλιάρας, *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής*, ο.π., 17-19. Βλέπε επίσης Karl Haushofer, *Wikipedia*.

²³⁷ Βλέπε προηγούμενη σημείωση.

Η αγγλοσαξονική σχολή

Ο πρώτος γεωπολιτικός μελετητής στον αγγλοσαξωνικό χώρο θεωρείται ο πλοίαρχος των ΗΠΑ, Alfred Mahan (1840-1914), πρόεδρος του Naval War College, ο οποίος είναι πατέρας της μετέπειτα γνωστής ως γεωστρατηγικής. Ήταν ο πρώτος που υιοθέτησε τη διάκριση μεταξύ χερσαίων και θαλασσίων μεγάλων δυνάμεων. Ο Mahan είχε ως πρότυπο για τη χώρα του τη Βρετανία και κατέγραψε στο βιβλίο του 1890, *Η επιρροή της ναυτικής δύναμης στην ιστορία 1600-1783*, το θαυμασμό του για την παγκόσμια επικράτησή της ως θαλάσσιας δύναμης, με τον έλεγχο που ασκούσε μέσω του ισχυρού ναυτικού της και των σταθμών της ανά τον κόσμο (αποικίες, ναυτικές βάσεις, θαλάσσιος έλεγχος κομβικών σημείων του διεθνούς εμπορίου και της ναυσιπλοΐας, κ.λπ.).

Alfred Mahan

Για τον Mahan μία πραγματική μεγάλη δύναμη θα έπρεπε να είναι θαλάσσια δύναμη, μία δύναμη που να ελέγχει τις θάλασσες, που να διαθέτει ένα μεγάλο εμπορικό στόλο και κυρίως ένα ισχυρό πολεμικό ναυτικό που να έχει συνεχή διεθνή παρουσία σε όλη τη υδρόγειο και να ελέγχει όλα τα κομβικά θαλάσσια σημεία παγκοσμίως. Για να μπορεί μία χώρα να γίνει μεγάλη θαλάσσια δύναμη θα πρέπει να διαθέτει μεγάλη ακτογραμμή, καλά λιμάνια και να βρίσκεται και να ελέγχει κυρίως την περιοχή βορείως της Διώρυγας του Σουέζ και της Διώρυγας του Παναμά.²³⁸ Καταγράφοντας τα κατ' αυτόν πλεονεκτήματα των θαλασσίων δυνάμεων έναντι των χερσαίων, προέτρεπε τις ΗΠΑ (μέσω και του φίλου του Θεόδωρου Ρούζβελτ) να εγκαταλείπουν τον απομονωτισμό τους και να επεκταθούν με αποικίες, να αποκτήσουν πανίσχυρο πολεμικό ναυτικό και να καταστούν μία από τις μεγάλες δυνάμεις. Σε ότι αφορούσε τη στρατιωτική πτυχή της γεωστρατηγικής ο Mahan επηρεάστηκε κυρίως από το έργο του Ελβετού Antoine-Henri Jomini (1779-1869), στρατηγού αρχικά του Ναπολέοντα και στη συνέχεια του Τσάρου Αλέξανδρου Α, του κύριου ανταγωνιστή του Κλάουζεβιτς στη θεωρία της στρατιωτικής στρατηγικής. Το έργο του Mahan είχε γίνει γνωστό στην Ευρώπη, τόσο στη Βρετανία όσο και στην Γερμανία, και

²³⁸ A.T. Mahan, *The Influence of Sea Power upon History 1660-1783* (Βοστώνη: Little, Brown and Company, 1890).

πιο συγκεκριμένα στον μεγαλομανή Κάιζερ Βίλχελμ Β (που στη συνέχεια επιδίωξε η Γερμανία να γίνει μεγάλη ναυτική δύναμη όπως η Βρετανία).²³⁹

Ο κύριος πατέρας της αγγλοσαξονικής σχολής της γεωπολιτικής είναι ο Βρετανός γεωγράφος Halford Mackinder (1861-1947), αν και ποτέ του δεν χρησιμοποίησε τον όρο γεωπολιτική τον οποίο μάλιστα αποστρεφόταν.²⁴⁰

Halford Mackinder

Ο Mackinder, σε αντίθεση με τον Mahan, δεν ήταν αισιόδοξος για το μέλλον των ναυτικών δυνάμεων. Ο Βρετανός γεωγράφος ήταν ένας χαρακτηριστικός «αυτοκρατορικός Βρετανός» ο οποίος όριζε τη νέα διεθνή εποχή, από το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα, ως «μετα-κολομβιανή». Οι ανακαλύψεις είχαν τελειώσει με το τέλος της «κολομβιανής εποχής», με όλη τη Γη κατακτημένη και γνωστή από το ένα της άκρο έως το άλλο (με τελευταία εξαίρεση τις δύο αρκτικές περιοχές). Στη νέα εποχή, σε αντίθεση με την «Κολομβιανή» των ανακαλύψεων (15ος-μέσα 19ου αιώνα), κατά την οποία είχαν επικρατήσει οι ναυτικές δυνάμεις (Πορτογαλία, Ισπανία, Ολλανδία και κυρίως Αγγλία-Βρετανία), η κυριαρχία θα επέστρεφε στην «Κεντρική Γη», όπως στην εποχή των μεγάλων μετακινήσεων κατά τον τρίτο και τέταρτο αιώνα μ.Χ., αρχικά των γερμανικών λαών, κατά την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, και στη συνέχεια των σλαβικών και μογγολικών. Αυτή η επικράτηση των χερσαίων δυνάμεων επερχόταν με τη συνδρομή της νέας τεχνολογίας, και κυρίως με την έλευση του σιδηροδρόμου, που έμελλε να αλλάξει τη σχέση μεταξύ χερσαίων και ναυτικών δυνάμεων σε βάρος των δευτέρων.²⁴¹

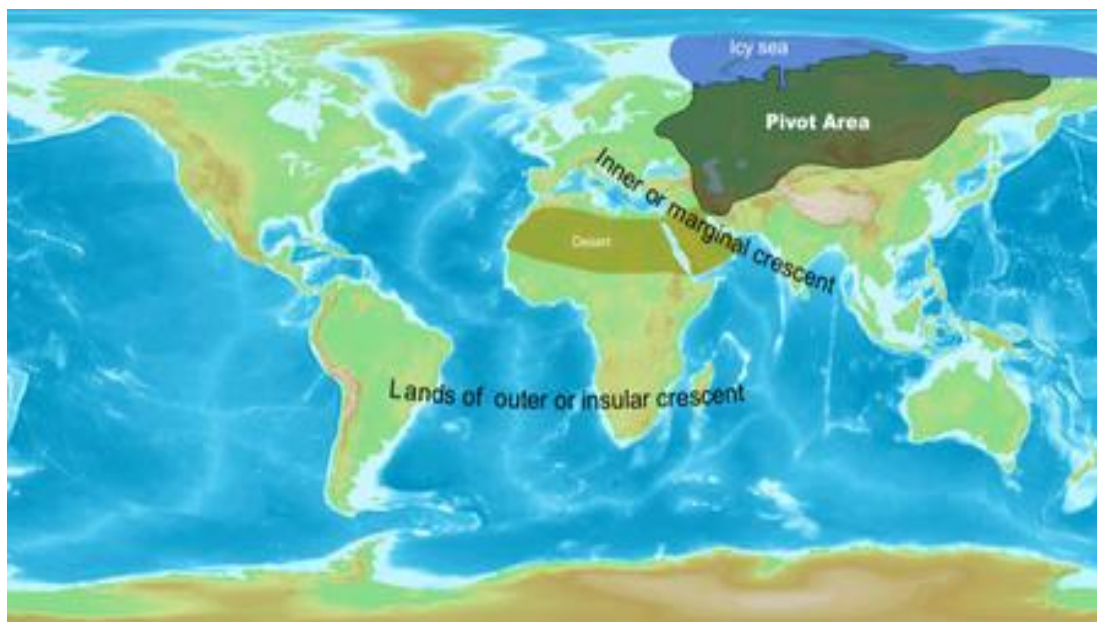
Κατά τον Βρετανό γεωγράφο, η «Κεντρική Γη» (*Heartland*) – ή «Μοχλός» (*Pivot*) όπως την είχε ονομάσει αρχικά – ήταν το κεντρικό τμήμα της Ευρασίας το οποίο ήταν

²³⁹ Ó Tuathail, ο.π., 38-43. Parker, ο.π., 97-8, 114-15. Χουλιάρης, *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής*, ο.π., 13-14. Alfred Mahan, *Wikipedia*.

²⁴⁰ Χουλιάρης, *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής*, ο.π., 27.

²⁴¹ Parker, ο.π., 20-1. Ó Tuathail, ο.π., 26-35, 75-7. Χουλιάρης, *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής*, ο.π., 14-16.

απροσπέλαστο και απρόσιτο σε επιθέσεις από τις ναυτικές δυνάμεις. Αυτό θα ήταν το απόρθητο κάστρο της μεγάλης χερσαίας δύναμης. Ο Mackinder, σε μία περίφημη ομιλία του στη Royal Geographical Society (25 Ιανουαρίου 1904), τοποθετήθηκε αποφθεγματικά: «Όποιος κυβερνάει την Ανατολική Ευρώπη έχει το πρόσταγμα [commands] στην Κεντρική Γη. Όποιος κυβερνάει την Κεντρική Γη έχει το πρόσταγμα στην Παγκόσμια Νήσο [την Ευρασία], Όποιος κυριαρχεί στην Παγκόσμια Νήσο έχει το πρόσταγμα σε ολόκληρο τον Κόσμο».²⁴² Η ισχυροποίηση της Κεντρικής Γης θα απέβαινε σε βάρος της «εσωτερικής» και «εξωτερικής ημισελήνου», δηλαδή των περιοχών που βρεχόντουσαν από ανοικτές θάλασσες, γι' αυτό συνιστούσε περαιτέρω ενδυνάμωση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας και συνεχή επαγρύπνηση μπροστά στον γερμανικό και ρωσικό κίνδυνο πλήρους ελέγχου της Κεντρικής Γης.²⁴³

Η Κεντρική Γη και Εσωτερική και Εξωτερική Ημισέληνος κατά Mackinder

Ένας άλλος ειδικός στην γεωπολιτική που επηρέασε ειδικά την αμερικανική γεωπολιτική σκέψη, ήταν ο Αμερικανός πολιτικός επιστήμονας, Nicholas Spykman (1893-1943) που επηρεάστηκε από τον Mahan και κυρίως από τον Mackinder, ασκώντας όμως κριτική στον δεύτερο. Ο Spykman ήταν της άποψης ότι ο Mackinder είχε υπερεκτιμήσει τις δυνατότητες της Κεντρικής Γης, και υποστήριξε ότι η γεωγραφική απομόνωση δεν ήταν παράγοντας ισχύος αλλά μάλλον παράγοντας αδυναμίας. Επίσης ότι η ιστορία της Κεντρικής Γης δεν αντανακλούσε μία δεδομένη αντίθεση μεταξύ ναυτικών και χερσαίων δυνάμεων.

²⁴² B.W. Blouet, 'Halford Mackinder and the Pivotal Heartland', B.W. Blouet (επιμ.), *Global Geostrategy: Mackinder and the Defence of the West* (Λονδίνο: Frank Cass, 2005), 1.

²⁴³ Βλέπε υποσημειώσεις 239 και 240, επίσης Halford Mackinder, *Wikipedia*.

Nicholas Spykman

Για τον Spykman καίρια σημασία είχαν τα «περιφερειακά εδάφη» ή «Στεφάνη» (*Rimland*), όπως τα ονόμασε, η περιοχή που βρισκόταν γύρω από την Κεντρική Γη (δηλαδή η εσωτερική ημισέληνος του Mackinder). Η Στεφάνη μπορούσε να εμποδίσει τη μεγάλη χερσαία δύναμη της Κεντρικής Γης να αποκτήσει πρόσβαση και έξοδο στη θάλασσα. Ο Spykman υποστήριξε ότι όποιος «ελέγχει τη Στεφάνη κυβερνά την Ευρασία» και οποίος «κυβερνάει την Ευρασία ελέγχει τις τύχες του κόσμου». Οι ΗΠΑ θα πρέπει να ελέγχουν με κάποιο τρόπο τη Στεφάνη και να είναι σε θέση να ελέγχουν ως ναυτική δύναμη και δυνητικά ως παγκόσμια δύναμη όλη την υδρόγειο μετά το τέλος του Β Παγκοσμίου Πολέμου. Με τη θεωρία του ο Spykman έθεσε τις βάσεις για τη μετέπειτα πολιτική της «ανάσχεσης» της «σοβιετικής απειλής» που ανέπτυξε ο Kennan (βλέπε Κεφάλαιο 1).²⁴⁴

Η στεφάνη (*Rimland*) κατά Spykman

²⁴⁴ Ó Tuathail, ο.π., 50-5. Χουλιάρας, ο.π., 21-2. Βλέπε επίσης Nicholas Spykman, σε Wikipedia.

Η σύγχρονη γεωπολιτική

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η γεωπολιτική εξαφανίστηκε ως λέξη και ως ευυπόληπτη επιστημονική συζήτηση για ένα τέταρτο του αιώνα λόγω της ταύτισής της με τον Χίτλερ και τον Ναζισμό. Όπως σημείωνε ο Γάλλος κοινωνιολόγος και ρεαλιστής διεθνολόγος Raymond Aron (1905-1983), που άσκησε μεγάλη επιρροή στη ρεαλιστική σχολή στη Δύση, η γερμανική σχολή δεν ήταν στην ουσία παρά μία ιδεολογία, μία «βιολογική-γεωγραφική ιδεολογία» που με επιστημονικοφανή επικάλυψη εξυπηρετούσε συγκεκριμένες ανάγκες και επιδιώξεις της Γερμανίας. Ο επεκτατισμός «καθίστατο αναπόφευκτος και νόμιμος, εφόσον επρόκειτο περί ζητήματος ζωής και θανάτου».²⁴⁵

Raymond Aron

Πλην όμως η λογική της γεωπολιτικής δεν είχε εξαφανισθεί, ειδικά η λογική της αγγλοσαξονικής σχολής. Αυτό που εξαφανίστηκε, τουλάχιστον στη σοβαρή επιστημονική συζήτηση, είναι η γερμανική σχολή, ειδικά ως προς τις δαρβινικές βιολογικές της θεμελιώσεις και την ανάγκη συνεχούς εδαφικού επεκτατισμού (επιβίωσε μόνο σε ορισμένα χώρες της Λατινικής Αμερικής στις πρώτες δεκαετίες μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και ίχνη της βλέπουμε ακόμη και σήμερα στις απόψεις ορισμένων διανοητών στην Ελλάδα και την Τουρκία, όπως ο πολιτικός φιλόσοφος Παναγιώτης Κονδύλης (1943-1998) και ο διεθνολόγος Ahmed Davutoğlu (στη συνέχεια υπουργός εξωτερικών και πρωθυπουργός της Τουρκίας).

Αρχικά υπήρχε μία ενσωμάτωση πτυχών της γεωπολιτικής στη διεθνή πολιτική, ειδικά σε δύο πεδία, στην ανάλυση εξωτερικής πολιτικής και στις στρατηγικές σπουδές. Η ανάλυση εξωτερικής πολιτικής στα τέλη της δεκαετίας του 1960, εξέλαβε τη γεωπολιτική διάσταση ως μέρος του «επιχειρησιακού περιβάλλοντος» (εξωτερικοί συντελεστές) μέσα στο οποίο δρα, θέλοντας και μη, ένα κράτος στην εξωτερική πολιτική του (βλέπε Κεφάλαιο 3). Η διάσταση αυτή ωστόσο δεν σημαίνει ότι τα κράτη εγκλωβίζονται από τα γεωπολιτικά

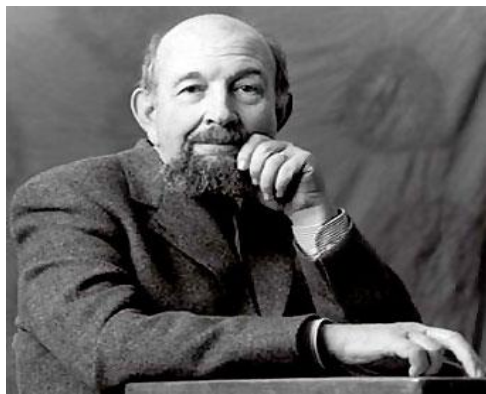
²⁴⁵ R. Aron, *Πόλεμος και ειρήνη μεταξύ των εθνών* (Αθήνα: Γενικό Επιτελείο Στρατού, 1966) [αρχική γαλλική έκδοση *Paix et guerre entre les nations* (Παρίσι: Calmann-Lévy, 1962)], 283-4.

δεδομένα κατά τρόπο ντετερμινιστικό χωρίς καμία επιλογή.²⁴⁶

Οι στρατηγικές σπουδές (βλέπε Κεφάλαιο 4) που βρίσκονταν στο πρώιμο Ψυχρό Πόλεμο (1947-1971) σε μεγάλο άνοδο στη Δύση ήταν ο προνομιακός χώρος για τη διατήρηση της γεωπολιτικής οπτικής. Η γεωπολιτική αυτή στη Δύση ήταν σχεδόν ταυτόσημη με τη σχολή του ρεαλισμού ξεκινώντας από τη στρατηγική της ανάλυσης του Spykman και του Kennan. Επίσης ακόμη πλανιόταν – και ακόμη εν μέρει πλανάτε – το φάντασμα-μπαμπούλας που είχε επινοήσει ο Mackinder το 1904, το ποιος θα έχει το πρόσταγμα στην Ανατολική Ευρώπη και στην Ευρασία, που μεταφραζόταν στο φόβο και την αίσθηση απειλής της Δύσης, και κατ' επέκταση στην ανάγκη υπεράσπισης της, από τον κίνδυνο επικράτησης μία μεγάλης δύναμης στην Κεντρική Γη και μετά στην Ευρασία, με τη Σοβιετική Ένωση να έχει διαδεχθεί τη Ναζιστική Γερμανία ως ο υποψήφιος γι' αυτό το ρόλο.²⁴⁷

Κεντρικό ρόλο στην επιστροφή της γεωπολιτικής έπαιξε ο ρεαλιστής θεωρητικός των Διεθνών Σχέσεων Henry Kissinger, ο οποίος τη χρησιμοποίησε στην προσπάθεια του να εξασφαλίσει την υπεροχή των ΗΠΑ στον Ψυχρό Πόλεμο.²⁴⁸

Λίγο μετά, κατά τη δεκαετία του 1970, η γεωπολιτική υπέστη την πρώτη συνολική της αμφισβήτηση από μια εξίσου στρατευμένη, αλλά εντελώς διαφορετική, σύλληψη της γεωπολιτικής, με ιδρυτή και κεντρική μορφή τον Γάλλο γεωγράφο Yves Lacoste στο Παρίσι με το περιοδικό *Hérodote*.

Yves Lacoste

Η «νέα γεωπολιτική», ξεκίνησε με μία καταγιγιστική κριτική της γεωπολιτικής ως ψευδοεπιστήμης. Στο βιβλίο του ο Lacoste με τον χαρακτηριστικό τίτλο *La Géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre*, υποστηρίζει ότι η παραδοσιακή γεωπολιτική βρίσκεται στην

²⁴⁶ H. & M. Sprout, 'Environmental Factors in the Study of International Politics', *Journal of Conflict Resolution*, 1 (1957), 309-28.

²⁴⁷ Blouet, ο.π., 1-15. C.S. Gray, 'In Defence of the Heartland: Sir Halford Mackinder and his Critics a Hundred Years on', Blouet (επιμ.), ο.π., 17-35.

²⁴⁸ J. Dougherty & R.L. Pfaltzgraff Jr., *Ανταγωνιστικές θεωρίες των διεθνών σχέσεων: μία συνολική αποτίμηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1992) [αρχική έκδοση *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey* (Νέα Υόρκη: Harper & Row, 1990)], 90, 118-69. G. Ó Tuathail, ο.π., 17. G. Ó Tuathail, 'Problematizing Geopolitics: Survey, Statesmanship and Strategy', *Transactions of the Institute of British Geographers*, 19 (1994).

υπηρεσία του πολέμου, της επιθετικότητας και της επιβολής των ισχυρών κρατών παγκοσμίως. Ο Lacoste και οι συνεργάτες του στο *Hérodote* εδραίωσαν μία νέα αντεξουσιαστική γεωπολιτική, παίρνοντας το νήμα από τον Vidal de la Blanche και κυρίως από τον Reclus που, όπως είπαμε, είχε επισημάνει την περιβαλλοντική διάσταση της πολιτικής γεωγραφίας. Σε αντίθεση με την κλασική γεωπολιτική, η γαλλική σχολή, γνωστή ως *géopolitique*, δεν είναι κρατοκεντρική αλλά παγκόσμια στη θεώρηση της, με έμφαση στα περιβαλλοντικά προβλήματα του πλανήτη. Η ανθρωπότητα εκλαμβάνεται σαν ένα ενιαίο σύνολο και όχι ως κυρίαρχος της φύσης ικανός να τη μεταμορφώσει κατά το δοκούν, αλλά ως συμμετέχων σε μία περιβαλλοντική ολότητα στην οποία η φύση πρέπει να αντιμετωπίζεται με φροντίδα, κατανόηση και σεβασμό. Επίσης τονίζει τη γεωγραφική διάσταση στον υπανάπτυκτο κόσμο στη μετααποικιακή εποχή.²⁴⁹

Ας επιστρέψουμε όμως στην πιο καθιερωμένη γεωπολιτική του αγγλοσαξονικού χώρου, γνωστή πλέον και ως γεωστρατηγική και «υψηλή στρατηγική» (*grand strategy*) κατά την περίοδο του «Δεύτερου Ψυχρού Πόλεμου» (1977-1989), που διαδέχθηκε την Ύφεση της περιόδου 1973-1978 (που είχε οδηγήσει στην Τελική Πράξη του Ελσίνκι το 1975). Κύριοι εκπρόσωποι της γεωστρατηγικής ήταν γνωστοί ιέρακες ρεαλιστές διεθνολόγοι, όπως ο Βρετανό-Αμερικάνος Colin Gray, οι Αμερικανοί Edward Luttwak και Zbigniew Brzezinski και βέβαια ο Kissinger.²⁵⁰

Το 1990, με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, υπήρχε μεγάλη αγωνία για το μέλλον, μετά την αρχική ευφορία περί του «τέλους της ιστορίας» (Fukuyama), δηλαδή του τέλους της σύγκρουσης μεταξύ διαφορετικών ιδεολογιών και την επικράτηση του φιλελευθέρου μοντέλου και των ΗΠΑ ως μοναδικής ηγεμονικής υπερδύναμης.²⁵¹ Έτσι αναπτύχθηκαν, ειδικά στις ΗΠΑ, μορφές πολιτικής γεωγραφίας και γεωπολιτικής στο χώρο της μελέτης της διεθνούς πολιτικής που, όπως η κλασική γεωπολιτική, τείνουν στην πανοραμική και διχοτομική παρουσίαση του διεθνούς χώρου, με όρους μεγαλειώδεις και πανοραμικούς, όπως η κλασική αγγλοσαξονική γεωπολιτική. Στόχος των αναλύσεων αυτών που εμφανίζονται ως «μεγάλες θεωρίες», είναι «να συμβουλέψουν» τη Δύση και κατά κύριο λόγο την ηγέτιδα της Δύσης, τις ΗΠΑ, τι πρέπει να πράξει για να συνεχίσει να έχει το πάνω

²⁴⁹ Y. Lacoste, *La Géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre* (Παρίσι: Maspero, 1976). Βλέπε επίσης Parker, ο.π., 51-3. Ο Tuathail, ο.π., 160-8.

²⁵⁰ C. Gray, *The Geopolitics of Superpower* (Lexington: University Press of Kentucky, 1988). E. Luttwak, *The Grand Strategy of the Soviet Union* (Νέα Υόρκη: St Martin's Press, 1983). Z. Brzezinski, *Game Plan: A Geostategic Framework for the Conduct of the U.S. – Soviet Contest* (Νέα Υόρκη: The Atlantic Monthly Press, 1986). Για κριτική των απόψεων αυτών βλέπε S. Dalby, 'Geopolitical Discourse: The Soviet Union as Other', *Alternatives*, 13 (1988), 415-42. Ο Tuathail, *Critical Geopolitics*, 178-80.

²⁵¹ F. Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (Νέα Υόρκη: Free Press, 1992).

χέρι στην αβέβαιη και ρευστή σημερινή εποχή.²⁵²

Στη μεταψυχροπολεμική εποχή δίδεται έμφαση στη διαφορά μεταξύ διεθνούς τάξης στην «ευνομούμενη δημοκρατική Δύση» από τη μια, και της «αναρχίας» από την άλλη, η γνωστή ως διάκριση «Κόσμου-Χάους».²⁵³ Ο Luttwak υποστηρίζει ότι η «γεω-οικονομία» παίρνει πλέον τη θέση της γεωπολιτικής (ή θα είναι η κύρια γεωπολιτική του σήμερα και του αύριο), με την κατ'αυτόν σύγκρουση στο οικονομικό πεδίο παγκοσμίως μεταξύ ΗΠΑ και Ιαπωνίας,²⁵⁴ ή κατ' άλλους ΗΠΑ-Κίνας.

Ο Kissinger υποστηρίζει ότι στη μεταψυχροπολεμική υπάρχουν τέσσερις διαφορετικοί κόσμοι: ο πρώτος κόσμος είναι η Δύση, ο κόσμος της ειρήνης και της ευημερίας, ο δεύτερος ο κόσμος του ανταγωνισμού Ρωσίας-Κίνας-Ιαπωνίας-Ινδίας, ο τρίτος ο κόσμος της Μέσης Ανατολής με ανυπέρβλητες θρησκευτικές και ιδεολογικές συγκρούσεις (όπως η Ευρώπη των αρχών του 17^{ου} αιώνα) και ο τέταρτος ο κόσμος της Αφρικής της φτώχειας, των εμφυλίων συγκρούσεων και του AIDS.²⁵⁵

Ο Brzezinski παρουσιάζει την παγκόσμια «σκακιέρα» που αποτελείται από την Ευρασία (λίγο-πολύ στο σκεπτικό του Mackinder) και παρουσιάζει διάφορες στρατηγικές με τις οποίες οι ΗΠΑ θα κατορθώσουν να έχουν εκεί τον έλεγχο και την πρωτοκαθεδρία.²⁵⁶ Ωστόσο τη μεγαλύτερη επιρροή και διάδοση είχε ο «γεω-πολιτισμός» που πρότεινε ο Αμερικανός πολιτικός επιστήμονας, Samuel Huntington (1927-2008), ο οποίος μέχρι τότε δεν είχε ασχοληθεί με διεθνή θέματα.²⁵⁷

²⁵² Χουλιάρας, *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής*, ο.π., 31-84, βλέπε ειδικά εύστοχη κριτική στο ίδιο, 52-3.

²⁵³ Z. Brzezinski, *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the Twenty-First Century* (Νέα Υόρκη: Macmillan, 1993). Για κριτική της άποψης αυτής βλέπε O. Tunander, 'Post-Cold War Europe: A Synthesis of a Bipolar Friend-Foe Structure and a Hierarchic Cosmos-Chaos Structure?', O. Tunander, P. Baev & V.I. Einegel (επιμ.), *Geopolitics in Post-Wall Europe: Security, Territory and Identity* (Λονδίνο: Sage, 1997).

²⁵⁴ E. Luttwak, *The Endangered American Dream* (Νέα Υόρκη: Simon & Schuster, 1993).

²⁵⁵ H. Kissinger, *Does America Need a Foreign Policy? Towards a Diplomacy for the 21st Century* (Νέα Υόρκη: Simon & Shuster, 2001).

²⁵⁶ Z. Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives* (Νέα Υόρκη: Basic Books, 1997).

²⁵⁷ Χουλιάρας, ο.π., 31-84.

Henry Kissinger

Zbigniew Brzezinski

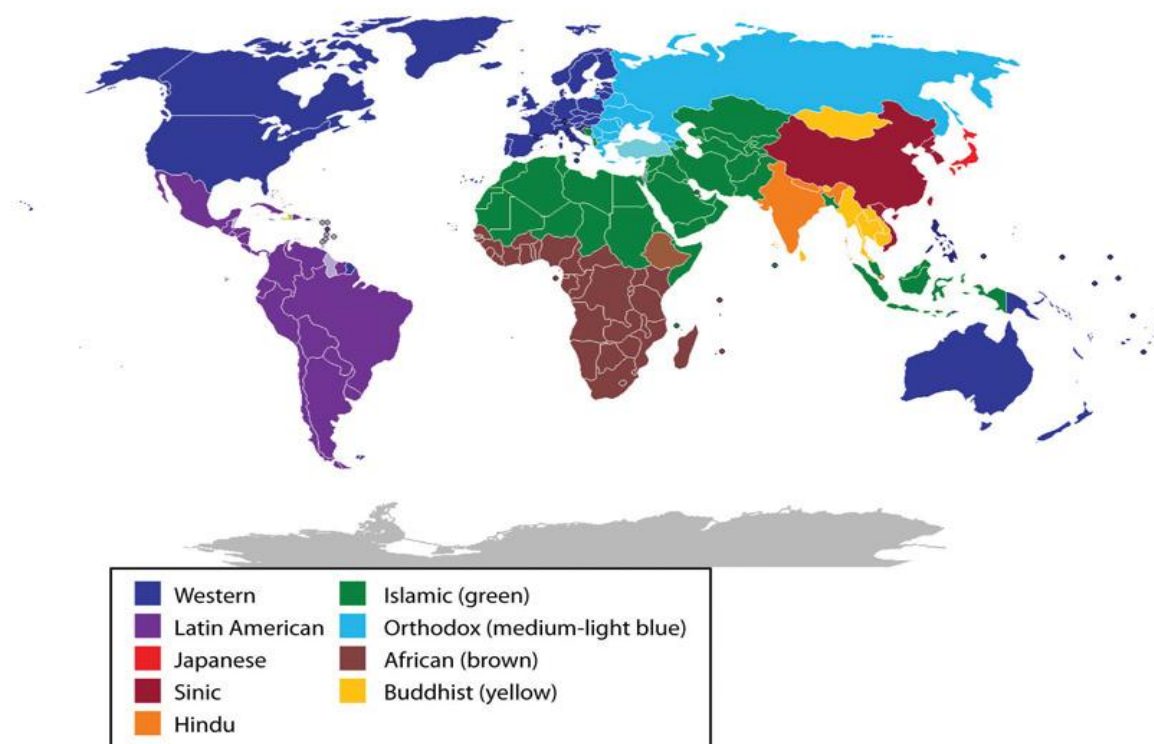
Edward Luttwak

Κατά τον Huntington το τέλος του Ψυχρού Πολέμου έχει φέρει στο προσκήνιο μία νέα παγκόσμια σύγκρουση, που χαρακτηρίζεται από ένα ανεξίτηλο «πολιτισμικό ρήγμα» (*fault-line*) μεταξύ της Δύσης από και άλλων οκτώ «πολιτισμών» (βλέπε Χάρτη), που ονόμασε «σύγκρουση πολιτισμών» (*clash of civilizations*). Οι άλλοι «πολιτισμοί» (που ορίζονται από τον συντηρητικό Αμερικανό πολιτικό επιστήμονα με κριτήριο τη θρησκεία) δεν είναι πολιτισμικά σε θέση να ενστερνιστούν τις δυτικές αρχές της δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, του κράτους δικαίου, της ανοχής και της εκκοσμίκευσης. Συνεπώς η Δύση δεν έχει άλλη επιλογή από τη σύγκρουση ή την απομόνωση από τους άλλους κόσμους. Ο Huntington πάντως είναι κατά της μετωπικής σύγκρουσης και υπέρ της αποστασιοποίησης από τους άλλους πολιτισμικούς κόσμους.²⁵⁸

²⁵⁸ S. Huntington, 'The Clash of Civilizations?', S. Huntington κ.ά., *The Clash of Civilizations? The Debate* (Νέα Υόρκη: Foreign Affairs, 1996). S. Huntington, 'If not Civilization, What?', στο ίδιο.

Samuel Huntington

Ο χάρτης των πολιτισμών κατά Huntington

Στις σημερινές πολύ πιο επεξεργασμένες διεθνείς σπουδές, οι κατασκευές αυτές πείθουν κυρίως το ευρύτερο κοινό και ορισμένους που λαμβάνουν αποφάσεις, και πολύ λιγότερο την επιστημονική κοινότητα ιδιαίτερα σε σχέση με το τι συνέβαινε παλαιότερα. Ειδικότερα σε ό,τι αφορά το σχήμα του Huntington, η θέση του διαθέτει μόνο μία επιφανειακή αληθοφάνεια. Δεν ευσταθεί, όπως έχουν δείξει ειδικοί από διάφορους επιστημονικούς κλάδους. Δεν υπάρχουν αγεφύρωτα ρήγματα και διαφορές μεταξύ «πολιτισμών», όρος που άλλωστε δεν πείθει όπως τον παρουσιάζει ο Huntington. Το βέβαιο είναι ότι δεν υπάρχουν μεγαλύτερες ή περισσότερες συγκρούσεις μεταξύ ομάδων που ανήκουν σε διαφορετικούς πολιτισμικο-θρησκευτικούς κόσμους. Το εγχείρημα του Αμερικανού πολιτικού επιστήμονα έχει προφανώς ως αποδέκτη το νεοσυντηρητικό ρεύμα

των ΗΠΑ που κινείται με μανιχαϊστικούς όρους, μεταξύ «ημών» (της Δύσης υπό των ΗΠΑ) και «όλων των άλλων» οι οποίοι είναι διαφορετικοί.

Στη συνέχεια, από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και μετά, έκανε ιδιαίτερα αισθητή την παρουσία του ένα νέο πιο εκλεπτυσμένο ρεύμα στη γεωπολιτική, η κριτική γεωπολιτική (*critical geopolitics*), αρχικά στη Βόρεια Αμερική (ΗΠΑ και Καναδάς) και στη συνέχεια στην Ιρλανδία, τη Βρετανία και στα Σκανδιναβικά κράτη και αλλού, η οποία κινήθηκε στα αχνάρια της κριτικής σκέψης και του μεταμοντερνισμού (βλ. Κεφάλαια 1 και 2). Κύριοι εκπρόσωποι της κριτικής γεωπολιτικής είναι ο John A. Agnew, ο Simon Dalby, ο Geároid Ó Tuathail, ο Klaus Dodds, ο Paul Routledge, η Joanne Sharp κ.ά. Η κριτική γεωπολιτική δεν ορίζει τη γεωπολιτική ως την επιρροή της γεωγραφικής και χωρικής διάστασης στη διεθνή πολιτική, αλλά ως την έρευνα «της πολιτικής της εγγραφής του πλανητικού χώρου» και της «γεωγραφικής φαντασίας», δηλαδή των γεωγραφικών υποθέσεων και αντιλήψεων οι οποίες αποτελούν νοητικές κατασκευές (επινοήσεις) που επηρεάζουν τη λήψη αποφάσεων στη διεθνή πολιτική. Αποδομείται η κλασική γεωπολιτική, η σύγχρονη γεωστρατηγική, η γεω-οικονομία και ο γεω-πολιτισμός, ως καθαρές ασκήσεις ισχύος και εξουσίας (ως «γεω-ισχύς») και κάθε άλλο παρά αθώα επιστημονική συμβολή. Θεωρείται ενεργός και σκόπιμη πολιτική πράξη «εγγραφής» του παγκόσμιου χώρου, ως Λόγος με στόχο την ηγεμονία των μεγάλων δυνάμεων και κυρίως ως ο ηγεμονικός Λόγος των ΗΠΑ.²⁵⁹

John Agnew

²⁵⁹ Dalby, ο.π., J. Agnew, *Geopolitics: Re-visioning World Politics* (Λονδίνο: Routledge, 1998). Ó Tuathail, ο.π., Ó Tuathail & S. Dalby (επιμ.), *Rethinking Geopolitics* (Λονδίνο: Routledge, 1998). Χουλιάρας, ο.π., 89-115.

Simon Dalby

Geároid Ó Tuathail

Η κριτική γεωπολιτική οικοδομείται στη βάση τριών βασικών ιδεών: (1) ότι υπάρχει μία πολιτική – μία θα λέγαμε πολιτική σκοπιμότητα, μία πολιτική ατζέντα – πίσω από όλες τις μορφές γεωγραφικής γνώσης, ειδικά στην παραδοσιακή γεωπολιτική από τον Ratzel και τον Mackinder μέχρι τους σύγχρονους ρεαλιστές συντηρητικούς αναλυτές, (2) ότι υπάρχουν συγκεκριμένες γεωγραφικές υποθέσεις πάνω στις οποίες δομούνται όλες οι πολιτικές πρακτικές και πρωτοβουλίες στη διεθνή σκηνή, και (3) προκειμένου να αποκαλυφθούν οι δύο παραπάνω ιδέες απαραίτητη είναι μια αμφισβήτηση αυτών που εκλαμβάνονται «ως δεδομένα, ως σταθερά και μόνιμα».²⁶⁰

Η κριτική γεωπολιτική εντοπίζει τους κυρίαρχους γεωπολιτικούς μύθους και τις γεωπολιτικές αφηγήσεις που ταυτίζονται με θεμελιώδη θέματα των κρατών και των εθνικών ομάδων, όπως η ασφάλεια, το εδάφος/εδαφικότητα και η εθνική ή πολιτισμική ταυτότητα. Διαπιστώνεται έτσι ότι οι γεωπολιτικές αναλύσεις, από το 1900 και μετά, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διεθνή πολιτική των ισχυρών κρατών όχι επειδή οι θέσεις της γεωπολιτικής ήταν επιστημονικά ορθές – άλλωστε λίγο-πολύ όλες διαψεύστηκαν και ως χρησιμοποιήθηκαν συνειδητά στη λήψη αποφάσεων στην εξωτερική τους πολιτική – αλλά επειδή αποτέλεσαν πειστικούς μύθους για αυτούς που άσκησαν εξωτερική πολιτική από τον Κάιζερ Βίλχελμ Β' και τον Χίτλερ έως τις ΗΠΑ κατά τον Ψυχρό Πόλεμο ή σήμερα στη μεταψυχροπολεμική εποχή ή εποχή μετά το 9/11. Στη σημερινή μεταδιπολική εποχή, οι μανιχαϊστικές γεωπολιτικές κατασκευές-μύθοι του Ψυχρού Πολέμου (Ανατολή-Δύση ως «καλός- κακός», «Φίλος-Εχθρός») επανέρχονται σήμερα με τη διάκριση μεταξύ Κέντρου/Κόσμου από τη μία και Χάους από την άλλη: η Δύση από τη μια και η Ρωσία, η Ορθοδοξία, η Κίνα (ή ακόμη και η Ιαπωνία) και κατά κύριο λόγο το Ισλάμ από την άλλη. Στο πλαίσιο αυτό η κριτική γεωπολιτική έχει εύστοχα καυτηριάσει τις νέες δήθεν πιο εκσυγχρονισμένες μεγάλοστομες «αφηγήσεις-κατασκευές» περί γεω-οικονομίας ή σύγκρουσης πολιτισμών μεταξύ «καλής Δύσης» και των «πολιτισμικά Άλλων».

²⁶⁰ Χουλιάρας, *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής*, ο.π., 90.

Όπως επισημαίνεται, αυτού του είδους η γεωπολιτική, όπως και η κλασική, όχι μόνο δεν μπορεί να εδραιωθεί ως σοβαρή επιστημονική ενασχόληση, αλλά είναι άκρως αντιδραστική, γιατί η ατζέντα της είναι η κατασκευή συνόρων και απειλής από τον Άλλο, προκειμένου αυτός να αποκλειστεί και να δικαιολογείται η ισχυροποίηση με στρατιωτικά κριτήρια, με στρατικοποίηση, εξοπλισμούς, ισχυρό στρατό κατά των υποτιθέμενων εξωτερικών απειλών αλλά και των εσωτερικών εχθρών που δήθεν αποτελούν πέμπτη φάλαγγα του εχθρού, με αποτέλεσμα την κυριαρχία της «ασφάλειας» (*securitization*) στην πολιτική (βλ. τέλος Κεφαλαίου 4). Όπως καταλήγουν οι θεωρητικοί της κριτικής γεωπολιτικής αυτές οι μορφές γεωπολιτικής δεν είναι τίποτε άλλο από στρατευμένες φαντασιώσεις, όπως ήταν επί Ratzel, Mackinder και Haushofer.²⁶¹

6. Ανθρώπινα δικαιώματα

Έννοια και ιστορική προέλευση

Τα ανθρώπινα δικαιώματα ως οικουμενικά και η προστασία και προαγωγή τους (εσωτερική και διεθνής) αποτελεί μετά το 1945 - και κυρίως από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα - βασικό ζήτημα των Διεθνών Σχέσεων, του διεθνούς δικαίου και της δραστηριότητας των διεθνών οργανισμών και διεθνικών μη κυβερνητικών οργανώσεων.²⁶² Κατά μία άποψη τα οικουμενικά ανθρώπινα δικαιώματα και η προστασία τους αποτελούν από τη δεκαετία του 1970 και μετά την τελευταία παγκόσμια ουτοπία.²⁶³ Τα οικουμενικά ανθρώπινα δικαιώματα παρουσιάζουν ένα ανθρωποκεντρικό μοντέλο της διεθνούς κοινωνίας (ειδικά υπό τη Δυτική φιλελεύθερη τους εκδοχή) και υπ' αυτή την έννοια ανταγωνίζονται ή συγκρούονται με την κρατική κυριαρχία για το ποιο είναι το κύριο κανονιστικό υπόβαθρο της διεθνούς ζωής και τι έρχεται πρώτο, τα ανθρώπινα δικαιώματα ή τα δικαιώματα των κυρίαρχων κρατών.²⁶⁴ Την αντίθεση αυτή τη βλέπουμε πιο καθαρά στην περίπτωση της γνωστής ως «ανθρωπιστικής επέμβασης».

Ιστορικά η έννοια του δικαιώματος και των ατομικών δικαιωμάτων είναι μεταγενέστερη από την έννοια του καθήκοντος και των καθηκόντων των υπηκόων μίας χώρας προς την κοινωνία και το κράτος στα οποία διαβιούν. Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι τα δικαιώματα που έχουν όλοι ανεξαιρέτως, από αυτό καθεαυτό το γεγονός ότι είναι άνθρωποι, έχουν την ιδιότητα του ανθρώπου, ανήκουν δηλαδή στην κοινότητα αυτή που λέγεται ανθρωπότητα. Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι θεμελιώδη, απαραβίαστα και απόλυτα (δεν μπορεί να τα στερηθεί κανένας άνθρωπος), οικουμενικά (τα διαθέτουν όλοι οι άνθρωποι στη γη), και αδιαίρετα και αλληλένδετα (όλα τα δικαιώματα είναι ίσα μεταξύ τους).²⁶⁵

Πριν από την Νεωτερική εποχή, αλλά ακόμη και μέχρι τον 19^ο αιώνα, δεν υπήρχε γενική παραδοχή ότι όλοι άνθρωποι είναι ίσοι και μετέχουν της κοινής ανθρωπότητας, αν και υπήρχαν ορισμένοι μεμονωμένες φωνές που φαίνεται ότι πίστευαν το αντίθετο, όπως ο Siddhārtha Gautama (563-483 π.Χ., ο γνωστός ως Βούδας), οι Στωικοί φιλόσοφοι στον ελληνικό και ρωμαϊκό κόσμο και ο Χριστός και ο Παύλος. Η ανισότητα επικρατούσε στην

²⁶² R.J. Vincent, *Human Rights and International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 7. J. Donnelly, *International Human Rights* (Boulder: Westview Press, 1993). 2. C. Tomuschat, *Human Rights: Between Idealism and Realism* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 2003). D.P. Forsythe, *Human Rights in International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006). Ε. Ρούκουνας, *Διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων* (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1995).

²⁶³ S. Moyn, *The Last Utopia: Human Rights in History* (Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 2010).

²⁶⁴ A. Heywood, *Διεθνείς Σχέσεις και πολιτική στην παγκοσμιοποίηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2013) [αρχική έκδοση *Global Politics* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011)], 505.

²⁶⁵ Vincent, ο.π., 9, 13. J. Donnelly, «Ανθρώπινα Δικαιώματα», J. Baylis, S. Smith & P. Owens (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μία εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις* (Αθήνα: Επίκεντρο, 2013), από 5^η έκδοση *The Globalization of World Politics*, 684. Ρούκουνας, ο.π.. Heywood, ο.π. 507.

πράξη (π.χ. δουλεία, δουλεμπόριο) αλλά και στη θεωρία, παρά την έλευση του Χριστιανισμού, του ουμανισμού της Αναγέννησης και ακόμη και του Διαφωτισμού που επεξεργάστηκε το διαχωρισμό των εξουσιών, τη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου, τη λαϊκή κυριαρχία και την αυτονομία των ανθρώπων. Ορισμένες κατηγορίες ανθρώπων θεωρούνταν κατώτεροι, όπως οι γυναίκες ή οι θεωρούμενοι ως πολιτιστικά «βάρβαροι», εγγενώς κατώτεροι («φύσει δούλοι» κατά τον Αριστοτέλη, θέση με απόηχο μέχρι και τον 19^ο αιώνα), συνήθως με βάση τη φυλή (ειδικά αν ήταν Μαύροι στη Δύση, με βάση το νέο ρεύμα του ρατσισμού και της ιεραρχίας των φυλών που άκμασε ειδικά κατά τον 19^ο αιώνα), κατάλληλοι για κατάκτηση, σταδιακή εξαφάνιση ή, στην καλύτερη περίπτωση, «εκπολιτισμός» για όσους κρίνονταν ότι διέθεταν την ικανότητα να «εκπολιτιστούν».²⁶⁶

Αντίθετα σήμερα, για την ακρίβεια από το 1945 και μετά, έχει υπερισχύσει - αν και όχι απολύτως - η άποψη ότι οι άνθρωποι έχουν τα ίδια και ίσα δικαιώματα, αν και υπάρχουν, όπως θα δούμε, διαφορετικές εκδοχές των δικαιωμάτων αυτών και κατά πόσον είναι κατά βάση ατομικά ή όχι. Εξυπακούεται βέβαια ότι ορισμένοι άνθρωποι έχουν πιο περιορισμένα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως τα παιδιά μέχρι να ενηλικιωθούν, τα άτομα με βαριές ψυχιατρικές παθήσεις ή οι έγκλειστοι σε φυλακές λόγω τέλεσης κακουργήματος.²⁶⁷

Τα στοιχεία της μετέπειτα έννοιας των ίσων ανθρωπίνων δικαιωμάτων τα βλέπουμε στο θεϊκής προέλευσης φυσικό δίκαιο και στον ανθρωπισμό της Αναγέννησης με την έννοια της ανθρωπότητας και ισότητας μεταξύ όλων των ανθρώπων, ασχέτως πολιτισμού ή φυλής, π.χ. στον Βαρθολομαίο ντε Λας Κάσας (Bartolomé de Las Casas, 1484-15), ο οποίος έκανε λόγο για φυσικά και ίσα δικαιώματα και για την ελευθερία όλων των ανθρώπων, ασχέτως φυλής, θρησκείας ή κουλτούρας.²⁶⁸

²⁶⁶ E. Dudley & M.E. Novak (επιμ.), *The Wild Man Within: An Image in Western Thought from the Renaissance to Romanticism* (Pittsburgh: Pittsburgh University press, 1972); P. Keal, *European Conquest and the Rights of Indigenous Peoples: The Moral Backwardness of International Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003). P. Brantlinger, *Dark Vanishings: Discourse on the Extinction of Primitive Races, 1800-1930* (Ithaca: Cornell University Press, 2003). M. Hawkins, *Social Darwinism in European and American Thought* (Oxford: Cambridge University Press, 1997). M. Banton, *Racial Theories* (Cambridge: Cambridge University Press, 2nd edition 1998), 17-80; T. Todorov, *On Human Diversity: Nationalism, Racism, and Exoticism in French Thought* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1993) [French edition 1989]. R. J. Vincent, 'Race and International Relations', *International Affairs*, 58:4 (1982), 659-62. J. Pitts, *A Turn to Empire: The Rise of Imperial Liberalism in Britain and France* (Princeton: Princeton University Press, 2005).

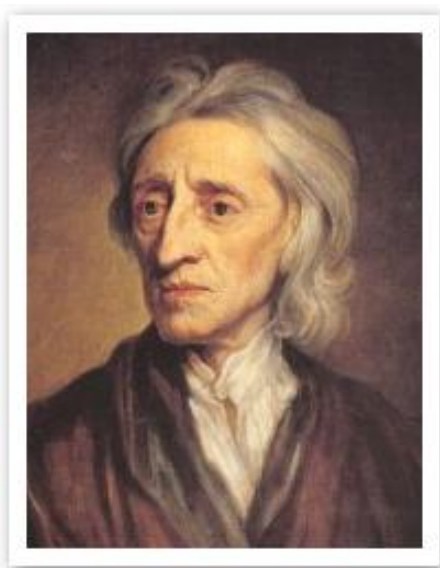
²⁶⁷ Vincent, *Human Rights and International Relations*, ο.π., 7-9.

²⁶⁸ R.J. Vincent, 'The Idea of Rights in International Ethics', T. Nardin & D.R. Mapel (επιμ.), *Traditions of International Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 251, 253. L. Hanke, *All Mankind is One: A Study of the Disputation Between Bartolomé de Las Casas and Juan Ginés de Sepúlveda* (DeKalb: North Illinois University Press, 1974), 67-112. T. Todorov, *The Conquest of America: The Question of the Other* (Νέα Υόρκη: Harper Perennial, 1992) [Γαλλική έκδοση 1982], 151-7, 186-90.

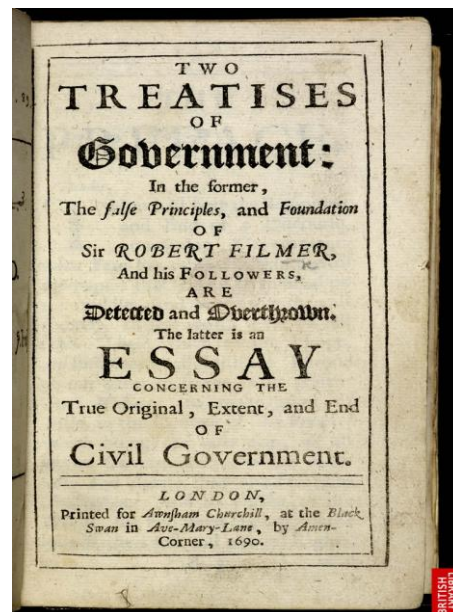

Βαρθολομαίος ντε Λας Κάσας

Η ιδέα περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, για την ακρίβεια όχι ως «ανθρωπίνων» αλλά ως «φυσικών δικαιωμάτων», έχει την προέλευση της κατά κύριο λόγο στον Τζον Λοκ (John Locke, 1632-1704), ο οποίος στο έργο του *Two Treatises of Government* (Δύο πραγματείες περί κυβέρνησης) του 1690, υποστήριξε ότι προϋπάρχουν ορισμένα δικαιώματα στη φυσική κατάσταση πριν οι άνθρωποι εισέλθουν στην κοινωνία. Οι άνθρωποι είναι «από τη φύση τους ελεύθεροι, ίσοι και ανεξάρτητοι», έχουν «φυσικά δικαιώματα» στη ζωή, την ελευθερία και την ιδιοκτησία, και ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να είναι υποτελής στην αυθαίρετη εξουσία κάποιου άλλου, ούτε καν του κράτους σε ό,τι αφορά αυτά τα φυσικά δικαιώματα.²⁶⁹

Τζον Λοκ

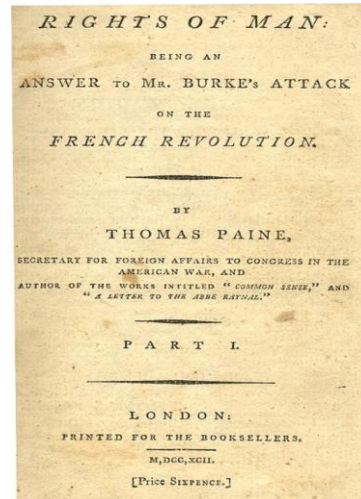
Το όλο σκεπτικό του Λοκ υπάρχει σε μία άλλη μορφή, λιγότερο ξεκάθαρη, στους Γάλλους *philosophes* του Διαφωτισμού, ειδικά σε ό,τι αφορά τα πολιτικά δικαιώματα και την

²⁶⁹ Tomuschat, ο.π., 10-11. B.H. Weston, 'Human Rights', R. Falk, H. Elver & L. Hajjar (επιμ.), *Human Rights: Critical Concepts in Political Science* (Λονδίνο: Routledge, 2008), τόμος 1, 21.

ελευθερία της έκφρασης, καθώς επίσης και στον Καντ.²⁷⁰ Κατά τον Καντ, εφόσον οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε ένα σημείο του κόσμου γίνονται αισθητές σε όλο τον κόσμο, η ιδέα κοσμοπολιτικών αρχών δεν είναι υπερβολική ή φανταστική.²⁷¹ Ο όρος «δικαιώματα του ανθρώπου» (για την ακρίβεια του άντρα αλλά με την έννοια του ανθρώπου αν και στην πράξη τότε κατά βάση του άντρα ειδικά σε ό,τι αφορούσε τα πολιτικά δικαιώματα) εμφανίζεται στην Γαλλική Επανάσταση και στον Τόμας Πέιν (Thomas Paine, 1737-1809), στο έργο του *Τα δικαιώματα του ανθρώπου* (The Rights of Man) του 1791, ο οποίος συμμετείχε τόσο στην Αμερικανική όσο και στη Γαλλική «Επανάσταση».

Τόμας Πέιν

Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει και στο Νικολά ντε Κοντορσέ (Nicholas de Condorcet, 1743-1794), ο οποίος τόνισε την ισότητα ανδρών και γυναικών, την ισότητα μεταξύ όλων των εθνών του κόσμου, την πρόοδο και ελευθερία για όλους τους ανθρώπους της γης και καταδίκασε την απαράδεκτη πολιτική των ευρωπαϊκών δυνάμεων στην Αφρική, την Ασία και την Αμερική.²⁷²

Νικολά ντε Κοντορσέ

²⁷⁰ A. Pagden, *The Enlightenment and why it still Matters* (Νέα Υόρκη: Random House, 2013).

²⁷¹ R.A. Wilson, 'Human Rights, Culture and Context: An Introduction', R.A. Wilson (επιμ.), *Human Rights, Culture and Context* (Λονδίνο: Pluto Press, 1997), 11.

²⁷² Pagden, ο.π., 5-7.

Ας δούμε όμως τα θεμελιώδη κανονιστικά κείμενα της εποχής εκείνης. Το πρώτο ιστορικά ήταν η Διακήρυξη Δικαιωμάτων της Βιρτζίνια (12 Ιουνίου 1776), έργο κυρίως του George Mason (1725-1792), εμφανώς εμπνευσμένο από τον Λοκ, που προβλέπει στο πρώτο άρθρο ότι «όλοι οι άνθρωποι είναι από τη φύση τους εξίσου ελεύθεροι και ανεξάρτητοι και έχουν ορισμένα εγγενή δικαιώματα ... συγκεκριμένα την απόλαυση της ζωής και της ελευθερίας, τη δυνατότητα απόκτησης και κατοχής περιουσίας, και να επιδιώκουν και να αποκτήσουν ευτυχία και ασφάλεια».

Ένα μήνα μετά υιοθετήθηκε η Αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας (1776), με κύριο εμπνευστή τον Τόμας Τζέφερσον (Thomas Jefferson, 1743-1826, του μετέπειτα 3^{ου} προέδρου των ΗΠΑ), ο οποίος είχε εμπνευστεί από τον Λοκ και τον Μοντεσκιέ. Κατά την Αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας (4 Ιουλίου 1776) «Υποστηρίζουμε ορισμένες αλήθειες ως αυτονόητες, ότι όλοι οι άνθρωποι δημιουργούνται ίσοι, προικίζονται από τον Δημιουργό με ορισμένα απαραβίαστα δικαιώματα, μεταξύ των οποίων είναι αυτά της Ζωής, της Ελευθερίας και της αναζήτησης της Ευτυχίας». Ακολούθησε το αμερικανικό Bill of Rights (15 Δεκ. 1789), έργο κυρίως του Τζέιμς Μάντισον (James Madison, 1751-1936 του μετέπειτα 4^{ου} προέδρου των ΗΠΑ), που περιείχε μία πρώτη λίστα ορισμένων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως την ελευθερία της θρησκείας, της έκφρασης, του Τύπου, την ασφάλεια του προσώπου, της καταδίκης μόνο μέσω δημόσιας δίκης με ενόρκους, κ.ά.

Δύο χρόνια μετά υιοθετήθηκε η γαλλική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (1791) που ήταν έργο του μαρκησίου ντε Λαφαγιέτ (Lafayette, 1757-1834) με τη βοήθεια του Jefferson (ο οποίος ήταν τότε ο πρεσβευτής των ΗΠΑ στη Γαλλία), και του Honoré Mirabeau (1749-1991).²⁷³

Τόμας Τζέφερσον

Λαφαγιέτ

²⁷³ Weston, ο.π., 21.

Η ιστορική αυτή Διακήρυξη (26 Αυγούστου 1789) που αποτελείται από 17 άρθρα είναι ο πρώτος λεπτομερής κατάλογος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Καταγράφουμε ορισμένα από αυτά:

Άρθρο 1 - Οι άνθρωποι γεννιούνται και παραμένουν ελεύθεροι, με ίσα δικαιώματα ...

Άρθρο 2 - Σκοπός κάθε πολιτικής ένωσης αποτελεί η διατήρηση των φυσικών και απαράγραπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου. Τα δικαιώματα αυτά είναι η ελευθερία, η ιδιοκτησία, η ασφάλεια και η αντίσταση στη βία.

Άρθρο 6 - Ο νόμος πρέπει να είναι ο ίδιος για όλους, ανεξάρτητα αν προστατεύει ή τιμωρεί ...

Άρθρο 10 - Κανείς δεν πρέπει να διώκεται για τις πεποιθήσεις του, ...

Άρθρο 11 - Η ελεύθερη ανταλλαγή σκέψεων και ιδεών είναι ένα από τα πολυτιμότερα δικαιώματα του ανθρώπου.

Στο σημείο αυτό απαραίτητη είναι μία παρένθεση. Οι διακηρύξεις αυτές αφορούσαν κατά βάση τους άνδρες και όχι τις γυναίκες, στη δε περίπτωση των ΗΠΑ στην πράξη όχι τους δούλους, παρά τις σχετικές επιστημάνσεις του Λαφαγιέτ στον Τζέφερσον και στον πρώτο πρόεδρο Τζορτζ Ουάσιγκτον (1732-1799) που συνέχιζαν να έχουν δούλους στις φυτείες τους και μετά την Αμερικανική Διακήρυξη. Έτσι κατά τη Γαλλική Επανάσταση η ακτιβίστρια και θεατρική συγγραφέας Olympe de Gouges (1748-1793) συνέγραψε το 1791, με κάπως

ειρωνική διάθεση, τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων της Γυναίκας και του Θηλυκού Πολίτη (η Gouges όπως και ο Κοντορσέ έπεσε θύμα της Γαλλικής Επανάστασης όταν είχε περιέλθει στη φάση της στυγνής τρομοκρατίας). Τον επόμενο χρόνο η Βρετανίδα συγγραφέας Mary Wollstonecraft (1759-1797) συνέγραψε το βιβλίο *A Vindication of the Rights of Women* (Η δικαίωση των δικαιωμάτων των γυναικών) στο οποίο υποστηρίζει την ισότητα μεταξύ των δύο φύλων και τα ίσα δικαιώματα, επισημαίνοντας ότι η κατωτερότητα των γυναικών στην εποχή εκείνη οφείλεται στην έλλειψη παιδείας, η οποία δεν παρέχεται στις γυναίκες, και ότι οι γυναίκες θα έπρεπε να μορφώνονται και αυτές (πράγμα επαναστατικό τότε). Στη συνέχεια ένας από τους πλέον ένθερμους υποστηρικτές της ισότητας ανδρών-γυναικών ήταν ο Τζον Στίουαρτ Μιλ, που τάχθηκε υπέρ της μόρφωσης των γυναικών και του δικαιώματος ψήφου και πρότεινε την αντικατάσταση της λέξης «άνδρας» (*man, homme* που υπάρχει σε σχέση με τα δικαιώματα αυτά) με τη λέξη «πρόσωπο» (*person*), δηλαδή «δικαιώματα των προσώπων».²⁷⁴

Olympe de Gouges

Mary Wollstonecraft

Η όλη θεώρηση περί φυσικών «δικαιωμάτων του ανθρώπου» (ή του άνδρα) δεν είχε γίνει ευρέως αποδεκτή, από τον ύστερο 18^ο αιώνα μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, με σημαντικές φωνές να εκφράζουν έντονες ενστάσεις και διαφωνίες στην όλη λογική και φιλοσοφία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι αντιρρήσεις δεν ερχόντουσαν μόνο από τους υπερσυντηρητικούς και ρατσιστές, αλλά από ήπιους συντηρητικούς όπως ο Έντμουντ Μπερκ και ο Ντέιβιντ Χιούμ, ιδεαλιστές όπως Χέγκελ, φιλελεύθερους ωφελιμιστές όπως Μπένθαμ, νομικούς όπως ο John Austin και ο Friedrich Karl von Savigny (1779-1861) και σοσιαλιστές όπως ο Κάρολος Μαρξ (Karl Marx, 1818-1883).²⁷⁵

Γενικότερα, η πολιτική, νομική και ηθική θεώρηση περί οικουμενικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι, όσο περίεργο και να μας φαίνεται σήμερα, προϊόν πολύ μεταγενέστερο,

²⁷⁴ Βλέπε Women's Rights, Wikipedia.

²⁷⁵ J. Waldron (επιμ.), *'Nonsense upon Stilts': Bentham, Burke and Marx on the Rights of Man* (Λονδίνο: Mathuen, 1987), 10, 28-76. Weston, ο.π., 22.

της περιόδου από το 1945 και έπειτα. Το προφανές έναυσμα που πυροδότησε το διεθνές δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ήταν οι πρωτοφανείς ακρότητες του Ναζισμού, με φρικτική κατάληξη το Ολοκαύτωμα το οποίο είχε λάβει χώρα ακριβώς με την πεποίθηση ότι κάποιοι άνθρωποι και ολόκληροι λαοί ήταν εγγενώς κατώτεροι και μάλιστα «υπάνθρωποι» (*untermenschen* κατά τον θεωρητικό του Ναζιστικού ρατσισμού Alfred Rosenberg), που για τους Ναζί ήταν οι Εβραίοι, οι Ρομά, οι Σλάβοι και οι Μαύροι (με ειδικά τις πρώτες δύο κατηγορίες κατάλληλες για πλήρη εξόντωση ενώ για τους άλλους βαριά υποχρεωτική εργασία ή εκγερμανισμός). Η απάνθρωπη αυτή συμπεριφορά είχε μάλιστα έρθει από ένα «πολιτισμένο λαό» που όμως το 1933-1945, υπό τον Ναζισμό, διέπραξε τα μεγαλύτερα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.²⁷⁶

Έτσι μέχρι το 1945 το ζήτημα της προστασίας και τήρησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ήταν κατά βάση εσωτερικό, αφορούσε την εσωτερική έννομη τάξη των κρατών. Υπήρχαν άρθρα στο Σύνταγμα κρατών που αναφέρονταν στα ανθρώπινα δικαιώματα, ειδικά στα φιλελεύθερα και δημοκρατικά πολιτεύματα, ξεκινώντας με το βελγικό Σύνταγμα του 1830 (επίσης φιλελεύθερα ήταν και τα προσωρινά ελληνικά συντάγματα κατά την Ελληνική Επανάσταση στα οποία ρόλο είχε παίξει ο φιλέλληνας Μπένθαμ). Όπως έχει λεχθεί, το διεθνές δίκαιο πριν από το 1945 «δεν εμποδίζει το φυσικό δικαίωμα κάθε ισότιμου κυρίαρχου [κράτους] να φέρεται με τερατώδη τρόπο στους υπηκόους του».²⁷⁷ Ωστόσο η άποψη είναι κάπως υπερβολική γιατί κατά τον 19^ο αιώνα είχε αρχίσει να αναπτύσσεται το δίκαιο του πολέμου το οποίο προστάτευε τους αόπλους και τους αιχμάλωτους. Επίσης μετά το Συνέδριο της Βιέννης (1815) η επικρατούσα άποψη στην Ευρώπη και στην Αμερική ήταν ότι υπάρχει «πολιτισμένος τρόπος διεξαγωγής του πολέμου» (*civilized warfare*). Αν ένας πόλεμος (εσωτερικός ή διεθνής) ήταν «απολίτιστος», δηλαδή επέφερε μεγάλες καταστροφές και μαζικούς φόνους αμάχων, τότε ετίθετο θέμα διεθνούς εμπλοκής ακόμη και «ανθρωπιστικής επέμβασης», όπως λεγόταν ήδη από τότε, για να σταματήσει η αιματοχυσία και άλλες αποτροπαιές πράξεις που σοκάριζαν την ανθρωπότητα.

Πριν από το 1945 οι μόνες προβλέψεις για πτυχές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που υπήρχαν στο συμβατικό γενικό διεθνές δίκαιο ήταν οι ακόλουθες: η σύμβαση των Βρυξελλών για την κατάργηση του δουλεμπορίου (1890), η σύμβαση για την κατάργηση της δουλείας (1926), η αναγνώριση των δικαιωμάτων των εργαζομένων, στα πλαίσια του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας στο Μεσοπόλεμο, και το καθεστώς μειονοτικών δικαιωμάτων και προστασίας που ίσχυε για 15 κράτη στα πλαίσια της Κοινωνία των Εθνών (είχε υιοθετηθεί στη Διάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων το 1919-1920 και στη Διάσκεψη της

²⁷⁶ J. Donnelly, 'The Social Construction of International Human Rights', Falk, Elver & Hajjar (επιμ.), ο.π., τόμος 1, 76-8. Weston, ο.π., 23. Μοyn, ο.π., 44-55.

²⁷⁷ T.J. Farer, 'The United Nations and Human Rights: More than a Whimper Less than a Roar', *Human Rights Quarterly*, 9:4 (1986), 550.

Λωζάννης το 1923).²⁷⁸ Το κατά τα άλλα γνωστό για τον ιδεαλισμό του Σύμφωνο της Κοινωνίας των Εθνών δεν κάνει κανένα λόγο για ανθρώπινα δικαιώματα και για την προστασία τους.²⁷⁹ Μάλιστα όταν ο Ιάπωνας αντιπρόσωπος πρότεινε να υπάρξει διάταξη στο Σύμφωνο για τις μη διακρίσεις με βάση τη φυλή (δηλαδή κατά του ρατσισμού), η πρόταση δεν έγινε αποδεκτή από τις Δυτικές αντιπροσωπείες που αποτελούσαν την πλειοψηφία.²⁸⁰

Η διεθνοποίηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Η διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων καθιερώθηκε, πρώτον, με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών (1945) που αναφέρεται ρητά στα ανθρώπινα δικαιώματα ως έναν από τους κύριους σκοπούς της νέας μεταπολεμικής διεθνούς κοινωνίας: «στον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών χωρίς διάκριση με βάση τη φυλή, το φύλο, τη γλώσσα ή τη θρησκεία» (Άρθρο 1, παράγραφος 3). Στη συνέχεια έλαβε χώρα η περίφημη Δίκη της Νυρεμβέργης που εισήγαγε την ιδέα των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και τιμώρησε τους κύριους Γερμανούς ενόχους για τέτοια εγκλήματα (είναι άλλο ζήτημα αν η δίκη φαντάζει ως *ex post facto* δικαιοσύνη των νικητών ελλείπει σχετικής διεθνούς νομοθεσίας πριν το 1948, πλην όμως είχε εδραιωθεί ήδη το ανθρωπιστικό δίκαιο και, το κυριότερο, οι πράξεις των Ναζί ήταν άλλωστε τερατώδεις).²⁸¹ Λίγο μετά υιοθετήθηκαν δύο θεμελιώδη κείμενα και τα δύο τον Δεκέμβριο του 1948, με διάφορά μίας μέρας: η Σύμβαση του ΟΗΕ κατά της Γενοκτονίας (9 Δεκεμβρίου) και η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (10 Δεκεμβρίου).²⁸² Το 1975, με την Έβδομη Αρχή της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι και τις «ανθρώπινες επαφές» στο γνωστό ως Τρίτο Κάνιστρο της Τελικής Πράξης, ο σεβασμός και η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατέστη πλέον και βασική παράμετρος της ειρήνης και των φιλικών σχέσεων μεταξύ των κρατών, για την ακρίβεια τότε στα Δυτικά και Ανατολικά (ανατολικοευρωπαϊκά κράτη).²⁸³

Η όρος *genocide*, όρος που εισήγαγε ο Πολωνό-Εβραίος νομικός Raphael Lemkin (1900-1959) το 1944,²⁸⁴ έχοντας κατά νου τη μαζική δολοφονία εκατομμυρίων ανθρώπων από το φρικτό καθεστώς των Ναζί, αποτελεί συνδυασμό της ελληνικής λέξης «γένος» με τη λατινική λέξη *cide* (σκοτώνω), γι' αυτό και η ελληνική απόδοση γενοκτονία. Γενοκτονία είναι οι πράξεις που απευθύνονται εναντίον εθνικών, εθνοτικών, φυλετικών ή θρησκευτικών

²⁷⁸ Donnelly, *International Human Rights*, ο.π., 5-6.

²⁷⁹ Donnelly, 'The Social Construction of International Human Rights', ο.π., 78.

²⁸⁰ Onuma Y., 'Toward an Intercivilizational Approach to Human Rights', R. Falk, H. Elver & L. Hajjar (επιμ.), τόμος 1, ο.π., 333.

²⁸¹ Donnelly, 'The Social Construction of International Human Rights', ο.π., 77.

²⁸² Στο ίδιο, 79.

²⁸³ A. Heraclides, *Security and Co-operation in Europe: The Human Dimension 1972-1992* (Λονδίνο: Frank Cass, 1993), 38.

²⁸⁴ R. Lemkin, 'Genocide as a Crime under International Law', *American Journal of International Law*, 41, 1 (1947), 145-51.

ομάδων, είτε πρόκειται για πολίτες της εν λόγω χώρας είτε όχι, σε καιρό πολέμου ή σε καιρό ειρήνης (Άρθρο 2 της Σύμβασης). Σε αυτές συμπεριλαμβάνονται ο φόνος, η σοβαρή βλάβη της σωματικής ή διανοητικής ικανότητας, η σκόπιμη υποβολή της ομάδας σε συνθήκες διαβίωσης που μπορούν να επιφέρουν πλήρη ή μερική καταστροφή της, μέτρα που αποβλέπουν στην παρεμπόδιση των γεννήσεων στο πλαίσιο της ομάδας και η αναγκαστική μεταφορά παιδιών από τη μία ομάδα στην άλλη.²⁸⁵

Η υιοθέτηση της Σύμβασης κατά της Γενοκτονίας (ο Lemkin όρθιος τελευταίος δεξιά και Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ Trygve Lie δεύτερος όρθιος από αριστερά)

Η γενοκτονία είναι το βαρύτερο εσωτερικό διεθνές έγκλημα κατά της ανθρωπότητας (το υπ' αριθμόν ένα διακρατικό έγκλημα είναι η επίθεση, ο επιθετικός πόλεμος), το οποίο μαζί με τα εγκλήματα πολέμου, τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και την εθνοκάθαρση, μπορεί να εκδικαστούν από τα εθνικά δικαστήρια και στις μέρες μας και στα πλαίσια του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (που ιδρύθηκε το 2002) ή των ειδικών διεθνών ποινικών δικαστηρίων, όπως το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία και το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για τη Ρουάντα. Μάλιστα μπορεί η εκδίκαση να λάβει χώρα από εθνικό δικαστήριο άλλης χώρας και όχι στο έδαφος της χώρας όπου τελέστηκε το εν λόγω έγκλημα, όπως η καταδίκη και εκτέλεση του Adolf Eichmann από Ισραηλινό δικαστήριο το 1962 ή σήμερα το δικαστήριο της Σενεγάλης που εκδικάζει τον πρώην δικτάτορα του Τσαντ, Hissène Habré, για εγκλήματα πολέμου και άλλα μαζικά εγκλήματα.

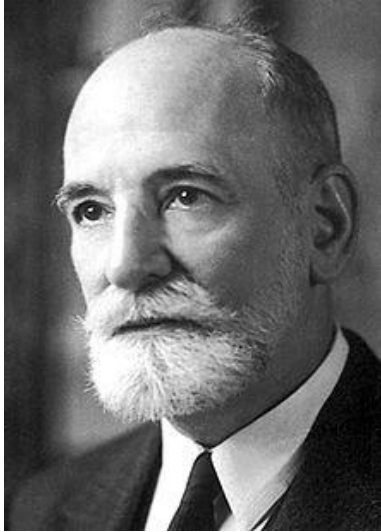
²⁸⁵ J.L. Kunz, 'The United Nations Convention on Genocide', *American Journal of International Law*, 43, 4 (1949), 738-46. Ρούκουνας, ο.π., 269-70.

Το κτήριο του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου στη Χάγη

Η ιστορική Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ στο Παρίσι (10 Δεκεμβρίου 1948) με 48 ψήφους υπέρ, οκτώ (για την ακρίβεια έξι) αποχές και δύο απουσίες. Οι αποχές προήλθαν από τη Σοβιετική Ένωση, και τη Λευκορωσία και την Ουκρανία (που δεν ήταν ανεξάρτητα κράτη), την Τσεχοσλοβακία, την Πολωνία, τη Γιουγκοσλαβία, τη Νότιο Αφρική και τη Σαουδική Αραβία. Οι κύριοι εμπνευστές και συντάκτες της Οικουμενικής Διακήρυξης ήταν η Eleanor Roosevelt (1884-1962), σύζυγος του Προέδρου Ρούζβελτ, ως πρόεδρος της επιτροπής σύνταξης της διακήρυξης στα πλαίσια της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ, ο Λιβανέζος φιλόσοφος και διπλωμάτης Charles Malik (1906-1987) και κυρίως ο Γάλλος νομικός και καθηγητής René Cassin (1887-1976) και ο Καναδός νομικός καθηγητής John Peters Humphrey (1905-1995) που εκπόνησε το πρώτο σχέδιο της Διακήρυξης.²⁸⁶

²⁸⁶ M.R. Ishay, *Η ιστορία των δικαιωμάτων του ανθρώπου: από την αρχαιότητα έως την εποχή της παγκοσμιοποίησης* (Αθήνα: Σαββάλας, 2008) [αρχική έκδοση *The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era* (Berkeley: University of California Press, 2004)], 51-3, 312-30. Βλέπε επίσης J.P. Humphrey, 'Memoirs of John P. Humphrey, the First Director of the United Nations Division of Human Rights', *Human Rights Quarterly*, 5:4 (1983), 387-439. R. Cassin, *La Déclaration Universelle et la mise en oeuvre des droits de l'homme* (Παρίσι: Librairie du Recueil Sirey, 1951). R. Cassin, 'Histoire de la Déclaration Universelle', R. Cassin, *La pensée et l'action* (Παρίσι: Editions F. Lalou, 1972).

René Cassin

John Humphrey

Η Οικουμενική Διακήρυξη είναι ο πρώτος παγκόσμιος κατάλογος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αποτελείται από 30 άρθρα. Επισημαίνουμε ενδεικτικά ορισμένα από αυτά:

ΑΡΘΡΟ 1: Όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι στην αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα ...

ΑΡΘΡΟ 2: Κάθε άνθρωπος δικαιούται να επικαλείται όλα τα δικαιώματα και όλες τις ελευθερίες ... χωρίς καμία απολύτως διάκριση, ειδικότερα ως προς τη φυλή, το χρώμα, το φύλο, τη γλώσσα, τις θρησκείες, τις πολιτικές ή οποιοσδήποτε άλλες πεποιθήσεις, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, την περιουσία, τη γέννηση ή οποιαδήποτε άλλη κατάσταση. ...

ΑΡΘΡΟ 3: Κάθε άτομο έχει δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία και την προσωπική του ασφάλεια.

ΑΡΘΡΟ 5: Κανείς δεν επιτρέπεται να υποβάλλεται σε βασανιστήρια ούτε σε ποινή ή μεταχείριση σκληρή, απάνθρωπη ή ταπεινωτική.

ΑΡΘΡΟ 7: Όλοι είναι ίσοι απέναντι στον νόμο και έχουν δικαίωμα σε ίση προστασία του νόμου, χωρίς καμία απολύτως διάκριση. ...

ΑΡΘΡΟ 18: Κάθε άτομο έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας ...

ΑΡΘΡΟ 19: Καθένας έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της γνώμης και της έκφρασης ...

ΑΡΘΡΟ 21: Καθένας έχει το δικαίωμα να συμμετέχει στη διακυβέρνηση της χώρας του, άμεσα ή έμμεσα, με αντιπροσώπους ελεύθερα εκλεγμένους.

Η Eleanor Roosevelt με την ισπανική μετάφραση της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

Η πεμπτονσία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι «το δικαίωμα στη ζωή και την αξιοπρέπεια του ανθρώπου».²⁸⁷

Τα ανθρώπινα δικαιώματα διακρίνονται στα λεγόμενα «αρνητικά δικαιώματα» και στα «θετικά δικαιώματα». Τα πρώτα είναι οι λεγόμενες θεμελιώδεις ελευθερίες ή ατομικά δικαιώματα (αστικά δικαιώματα όπως λεγόντουσαν παλιότερα στα ελληνικά) και τα πολιτικά δικαιώματα, που για να εφαρμόζονται, να προστατεύονται και να απολαμβάνονται απαιτούν, στις περισσότερες περιπτώσεις, αποχή (μη παρέμβαση) από πλευράς κράτους. Τα θετικά δικαιώματα είναι τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα που για να εφαρμοστούν και προστατευθούν χρειάζονται κρατική παρέμβαση. Γενικά τα Δυτικά κράτη τείνουν να δίνουν προτεραιότητα στα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα (με πιο πρόσφατο το δικαίωμα στη δημοκρατική διακυβέρνηση),²⁸⁸ ενώ τα πρώην ανατολικά κράτη (τα κομμουνιστικά) και τα κράτη της Ασίας και της Αφρικής, στα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα, με τους μεν να κατηγορούν τους δε στα διεθνή *fora* για παραβιάσεις και μη προαγωγή των ατομικών δικαιωμάτων (οι Δυτικοί) και των κοινωνικών δικαιωμάτων (οι λοιποί).

Δύο άλλες βασικές διακρίσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι μεταξύ ατομικών δικαιωμάτων, δηλαδή αυτών που αναγνωρίζονται υπέρ του ατόμου, σε ατομικό επίπεδο, και αυτών που είναι συλλογικά. Τα ευρύτερα συλλογικά ανθρώπινα δικαιώματα είναι τα δικαιώματα των λαών, και κυρίως η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών.²⁸⁹ Επίσης μία κατηγορία ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι εν μέρει ατομικά και εν μέρει συλλογικά, τα

²⁸⁷ Ρούκουνας, ο.π. 23.

²⁸⁸ Donnelly, *International Human Rights* ο.π., 26-8. Ρούκουνας, ο.π., 16-18.

²⁸⁹ Στο ίδιο, 13-14.

μειονοτικά δικαιώματα το οποία είναι (α) τα δικαιώματα των ατόμων που ανήκουν σε εθνικές, εθνοτικές, θρησκευτικές ή φυλετικές μειονότητες και (β) τα αντίστοιχα δικαιώματά τους ως συλλογικοτήτων.

Μία άλλη κλασική διάκριση που γίνεται σε ό,τι αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι αυτή που έχει καθιέρωσε στη δεκαετία του 1970 ο Τσεχοσλοβάκος νομικός Karel Vasak (1929-2015). Ο Vasak πρότεινε τη διάκριση σε «τρεις γενιές ανθρωπίνων δικαιωμάτων» όπως τις απεκάλεσε: (1) η πρώτη γενιά, τα ατομικά δικαιώματα, γνωστά και ως θεμελιώδεις ελευθερίες και τα πολιτικά δικαιώματα, (2) η δεύτερη γενιά, τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα, και (3) η τρίτη γενιά, τα δικαιώματα αλληλεγγύης (*rights of solidarity*).²⁹⁰

Karel Vasak

Στη βάση αυτής της διάκρισης ας δούμε τώρα ποια είναι τα ανθρώπινα δικαιώματα, ποιες οι κύριες πηγές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (δηλαδή τα κανονιστικά κείμενα, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το γνωστό ως διεθνές δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων) και ποιοί είναι οι κύριοι μηχανισμοί προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Ανθρώπινα δικαιώματα, κανονιστικά κείμενα, μηχανισμοί προστασίας

Τα ατομικά δικαιώματα και οι θεμελιώδεις ελευθερίες (το πρώτο τμήμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων της πρώτης γενιάς) συμπεριλαμβάνουν τα δικαιώματα στη ζωή, την ελευθερία και την ισότητα χωρίς διακρίσεις, τα δικαιώματα σε σχέση με την ασφάλεια του προσώπου, οι ελευθερίες της γνώμης και της έκφρασης και το να λαμβάνει κανείς και να διαδίδει πληροφορίες και ιδέες, η ελευθερία της σκέψης και της θρησκευτικής - ή μη - συνείδησης, η ισότητα απέναντι στο νόμο, το δικαίωμα στον ιδιωτικό βίο, το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, το δικαίωμα σε μία δίκαιη δικαστική διαδικασία, η ελεύθερη κυκλοφορία και η εκλογή του τόπου διαμονής, η εγκατάλειψη μία χώρας και η επιστροφή σε αυτήν, η αναζήτηση ασύλου,

²⁹⁰ K. Vasak, 'Le droit international des droits de l'homme', *Recueil des Cours de l'Académie de droit international*, 140 (1974).

το δικαίωμα στην ιθαγένεια και τη μη αυθαίρετη στέρηση της, το δικαίωμα στο γάμο και στη δημιουργία οικογένειας, το δικαίωμα του να συνέρχεται κανείς και να συνεταιρίζεται.²⁹¹

Στα πολιτικά δικαιώματα περιλαμβάνονται το δικαίωμα στις ελεύθερες εκλογές και του εκλέγειν και εκλέγεσθαι, η συμμετοχή στα κοινά, η συμμετοχή όλων των ανθρώπων στη διακυβέρνηση της χώρας τους και το δικαίωμα να γίνει κανείς δεκτός, υπό ίσους όρους, στις δημόσιες υπηρεσίες της χώρας του.²⁹² Πιο πρόσφατα νέα εν δυνάμει δικαιώματα στο χώρο αυτό είναι η αποτελεσματική συμμετοχή (*effective participation*) στα κοινά και το δικαίωμα στη δημοκρατική διακυβέρνηση,²⁹³ σε συνδυασμό με την εδραίωση του κράτους δικαίου, κυρίως στο ευρωπαϊκό και βορειοαμερικανικό, όπως καταγράφεται λεπτομερώς στο Κείμενο της Κοπεγχάγης για την Ανθρώπινη Διάσταση της ΔΑΣΕ (1990).²⁹⁴

Στα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα (δικαιώματα δεύτερης γενιάς) συμπεριλαμβάνονται τα δικαιώματα στην κατοικία και την εξασφάλιση της υγείας (ιατρική περίθαλψη) και ευημερίας, στη τροφή και στο ρουχισμό, στην εργασία και την επιλογή εργασίας, την ίση αμοιβή, την ανάπαυση, τον ελεύθερο χρόνο και την άδεια διακοπών, το δικαίωμα στην κοινωνική προστασία και ασφάλιση, το δικαίωμα στην παιδεία (με τουλάχιστον την υποχρεωτική παιδεία να παρέχεται και δωρεάν), το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή της κοινότητας. Επιπλέον τυγχάνουν ειδικής μέριμνας η μητρότητα, η παιδική ηλικία, η γεροντική ηλικία και η αναπηρία.²⁹⁵

Τα δικαιώματα αλληλεγγύης (δικαιώματα τρίτης γενιάς) συμπεριλαμβάνουν το δικαίωμα στην ανάπτυξη (ατομικό και συλλογικό), τα δικαιώματα στο καθαρό περιβάλλον, στο καθαρό νερό και στον καθαρό αέρα, το δικαίωμα στην ειρήνη, το δικαίωμα στις φυσικές πηγές της χώρας και το δικαίωμα στην πολιτιστική κληρονομιά.²⁹⁶

Σε ότι αφορά την ειδική κατηγορία των μειονοτικών ανθρωπίνων δικαιώματα έχουν, όπως είδαμε, μακρύτερη ιστορία από τα ανθρώπινα δικαιώματα στο διεθνές δίκαιο, με το καθεστώς μειονοτικής προστασίας και μειονοτικών δικαιωμάτων του Μεσοπολέμου που αφορούσε 15 χώρες. Στη συνέχεια όμως δεν έγινε καμία αναφορά σε μειονότητες ή μειονοτικά δικαιώματα στην Οικουμενική Διακήρυξη μάλλον λόγω της φοβερής κατάχρησης

²⁹¹ Βλέπε Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΟΗΕ, 1948) και Διεθνές Σύμφωνο Αστικών [Ατομικών] και Πολιτικών Δικαιωμάτων (ΟΗΕ, 1966).

²⁹² Βλέπε προηγούμενη σημείωση.

²⁹³ T.M. Franck, 'The Emerging Right to Democratic Governance', *American Journal of International Law*, 86 (1992), 46-91.

²⁹⁴ T. Meron, 'Democracy and the Rule of Law', *World Affairs*, 153, 1 (1990). T. Buergenthal, 'Copenhagen: A Democratic Manifesto', *World Affairs*, 153, 1 (1990). Heraclides, *Security and Co-operation in Europe*, ο.π., 129-30.

²⁹⁵ Βλέπε Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΟΗΕ, 1948) και Διεθνές Σύμφωνο Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων (ΟΗΕ, 1966)

²⁹⁶ Vasak, ο.π.. Ρούκουνας, ο.π. 19-20. P.R. Baehr, *Human Rights: Universality in Practice* (Basingstoke: Macmillan, 1999), 6.

την οποία είχε κάνει ο Χίτλερ σε σχέση με την Τσεχοσλοβακία και την Πολωνία, επικαλούμενος την προστασία των γερμανικής μειονοτήτων στις χώρες αυτές και έτσι καταλαμβάνοντάς τις. Η πρώτη διάταξη για δικαιώματα «προσώπων που ανήκουν σε εθνοτικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες» βρίσκεται στο Σύμφωνο Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων (1966), στο άρθρο 27, και είναι πολύ συγκρατημένο στη διατύπωση του σε σχέση με τα μειονοτικά δικαιώματα (δηλώνει ότι τα κράτη θα αποφεύγουν να θέτουν εμπόδια στην απόλαυση της κουλτούρας, της θρησκείας και τη γλώσσας τους). Στη συνέχεια σχετική μνεία γίνεται και στην Τελική Πράξη του Ελσίνκι στην πλαίσια της σημαντικής 7^{ης} Αρχής για τα ανθρώπινα δικαιώματα που αναφέρεται και «στα δικαιώματα των προσώπων που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες». Κατόπιν τα μειονοτικά δικαιώματα αναφέρονται σε άλλα κείμενα της ΔΑΣΕ και λεπτομερώς στο Κείμενο της Κοπεγχάγης για την Ανθρώπινη Διάσταση της ΔΑΣΕ (1990), στο οποίο υπάρχει ο πρώτος διεθνής κατάλογος μειονοτικών δικαιωμάτων, καθώς και στο Κείμενο της Γενεύης για τις Μειονότητες (ΔΑΣΕ, 1991). Μετά την ΔΑΣΕ τη σκυτάλη στα μειονοτικά δικαιώματα την έλαβε το Συμβούλιο της Ευρώπης που εκπόνησε τον Ευρωπαϊκό Χάρτη των Περιφερειακών και Μειονοτικών Γλωσσών (1992) και τη Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων (1994). Ο ΟΗΕ από την πλευρά του υιοθέτησε την Διακήρυξη για τα Δικαιώματα των Ατόμων που ανήκουν σε Εθνικές, Εθνοτικές, Θρησκευτικές και Γλωσσικές Μειονότητες (1992). Η προστασία και τα δικαιώματα των ιθαγενών λαών εντασσόντουσαν αρχικά στη προστασία των μειονοτήτων, όπως πιο πρόσφατα υπάρχουν ειδικά δικαιώματα με την Διακήρυξη του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Ιθαγενών Πληθυσμών (2007).

Οι πηγές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δηλαδή το σύνολο των πολιτικά ή νομικά δεσμευτικών κειμένων ή διατάξεων σε ευρύτερα κείμενα (π.χ. στον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών), δηλαδή το γνωστό ως διεθνές δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αποτελείται από συστάσεις, διακηρύξεις, κανονιστικά κείμενα (*normative documents*), δεσμευτικά σύμφωνα ή διατάξεις εντός τέτοιων κειμένων τα οποία αναφέρονται στα ανθρώπινα δικαιώματα και στην προστασία και προαγωγή τους. Τα διεθνή αυτά κείμενα διακρίνονται με δυο τρόπους: (α) σε αυτά που είναι δεσμευτικά από νομική σκοπιά και σε αυτά που είναι δεσμευτικά από πολιτικά σκοπιά, αυτό που λέγεται και *soft law* (ήπιο δίκιο), και (β) στα παγκόσμια κείμενα και στα περιφερειακά κείμενα.²⁹⁷

Οι κυριότερες παγκόσμιες διακηρύξεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα

- Η Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ΚτΕ, 1923)
- Η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΟΗΕ, 1948)

²⁹⁷ Ρούκουνας, ο.π. Tomuschat, ο.π.

- Η Διακήρυξη για το Δικαίωμα στην Ανάπτυξη (ΟΗΕ, 1986)
- Η Διακήρυξη του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων που ανήκουν σε Εθνικές, Εθνοτικές, Θρησκευτικές και Γλωσσικές Μειονότητες (1992)
- Η Διακήρυξη της Βιέννης για το Πρόγραμμα Δράσης της Παγκόσμιας Διάσκεψης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΟΗΕ, 1993)
- Διακήρυξη του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Ιθαγενών Πληθυσμών (2007)

Τα κυριότερα παγκόσμια σύμφωνα-συμβάσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα

- Η Σύμβαση για την Καταστολή του Δουλεμπορίου και της Δουλείας (ΚτΕ, 1926)
- Η Σύμβαση για την Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας (ΟΗΕ, 1948)
- Η Συμπληρωματική Σύμβαση για την Κατάργηση της Δουλείας και του Δουλεμπορίου (ΟΗΕ, 1956)
- Η Σύμβαση για την Κατάργηση Κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (ΟΗΕ, 1965).
- Το Διεθνές Σύμφωνο Ατομικών [Αστικών] και Πολιτικών Δικαιωμάτων (ΟΗΕ, 1966)
- Το Διεθνές Σύμφωνο Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων (ΟΗΕ, 1966)
- Η Σύμβαση περί Κατάργησης των Κάθε Μορφής Διακρίσεων κατά των Γυναικών (ΟΗΕ, 1979)
- Η Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων και Άλλων Τρόπων Σκληρής, Απάνθρωπης και Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (ΟΗΕ, 1984)
- Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ΟΗΕ, 1989)

Σε περιφερειακό επίπεδο τα πλέον γνωστά κείμενα (συμβάσεις ή ήπιο δίκαιο) είναι, στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1950), ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (1961), ο Ευρωπαϊκός Χάρτης των Περιφερειακών και Μειονοτικών Γλωσσών (1992) και η Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων (1994). Επίσης στα πλαίσια του ΟΑΣΕ (Οργανισμού για την Ασφάλεια και Συνεργασίας στην Ευρώπη, η πρώην ομώνυμη Διάσκεψη, η ΔΑΣΕ) η 7^η Αρχή περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη Τελική Πράξη του Ελσίνκι (1975) και οι σχετικές διατάξεις στο Τελικό Κείμενο της Βιέννης (1989) και στο Χάρτη των Παρισίων για Μία Νέα Ευρώπη (1990) και ειδικά στο Κείμενο της Κοπεγχάγης για την Ανθρώπινη Διάσταση της ΔΑΣΕ (1990).

Στην Αφρική υπάρχει ο Αφρικανικός Χάρτης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών (Ιούνιος 1981), και στη Αμερική (Βόρεια και Νότια) η Αμερικανική Σύμβαση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και άλλες τέσσερεις πιο ειδικευμένες παναμερικανικές συμβάσεις. Μεταξύ Ασιατικών κρατών υπάρχει η Διακήρυξη του Μπανγκόκ για τα Ανθρώπινα

Δικαιώματα (1993) και μεταξύ Ισλαμικών κρατών η Διακήρυξη του Καΐρου για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (1990).

Τα περισσότερα σύμφωνα-συμβάσεις του ΟΗΕ προβλέπουν και μηχανισμούς επίβλεψης του κατά πόσον τηρούνται τα εν λόγω ανθρώπινα δικαιώματα. Σε παγκόσμιο επίπεδο, αυτό του ΟΗΕ, το κύριο όργανο σήμερα είναι το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (με έδρα τη Γενεύη), το οποίο αντικατέστησε την Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων το 2005 κατά τη Σύνοδο Κορυφής του ΟΗΕ. Με αυτό τον τρόπο η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αναβαθμίστηκε, μια και το Συμβούλιο, που έχει 47 κράτη μέλη, είναι όργανο της Γενικής Συνέλευσης (η Επιτροπή ανήκε στο ECOSOC) και συνέρχεται τρεις φορές τον χρόνο (ενώ η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων συνερχόταν μόνο μία φορά το χρόνο στις αρχές κάθε έτους). Άλλο όργανο στα πλαίσια του ΟΗΕ είναι η Ειδική Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Human Rights Committee), που αποτελείται από 18 εμπειρογνώμονες και μπορεί να εκφράζει απόψεις για την κατάσταση των ανθρωπίνων για τα κράτη που έχουν κυρώσει το Προαιρετικό Πρωτόκολλο που είναι συνδεδεμένο με τη Σύμβαση Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων του ΟΗΕ και προβλέπει και ατομική προσφυγή.²⁹⁸

Το Συμβούλιο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στο κτήριο του ΟΗΕ στη Γενεύη

Σε περιφερειακό επίπεδο υπάρχει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, με έδρα το Στρασβούργο, στα πλαίσια του Συμβουλίου της Ευρώπης, στο

²⁹⁸ Ρούκουνας, ο.π. Tomuschat, ο.π. A. Heraclides, *Helsinki-II and its Aftermath: The making of the CSCE into an International Organisation* (Λονδίνο: Pinter Publishers, 1993), 100-5.

οποίο προβλέπεται (προαιρετικά, αν το δεχθεί ρητά ένα κράτος) η ατομική προσφυγή ατόμων εναντίον ενός κράτους το οποίο κατηγορείται ότι έχει παραβιάσει τα ανθρώπινα δικαιώματα τους και έχουν λάβει χώρα πλείστες τέτοιες δίκες που έχουν δικαιώσει τα άτομα που προσφεύγουν σε αυτό το δικαστήριο. Επίσης δραστηριότητα για την προαγωγή και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έχει ο θεσμός του Υπατου Αρμοστή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα που δημιουργήθηκε το 1993 στην Παγκόσμια Διάσκεψη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και επιβλέπει τις δραστηριότητες της Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Σε ό,τι αφορά τις μειονότητες και την προστασία τους ειδική δραστηριότητα έχει αναπτύξει ο Υπατος Αρμοστής για τις Εθνικές Μειονότητες της ΟΑΣΕ, θεσμός που δημιουργήθηκε το 1992 στη Διάσκεψη Ελσίνκι-II της ΔΑΣΕ.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στο Στρασβούργο

Εκτός από τη διεθνή (διακρατική) προστασία και προαγωγή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σε παγκόσμιο ή περιφερειακό επίπεδο και εξυπακούεται την εσωτερική (συνταγματική προστασία), μεγάλη δραστηριότητα έχουν αναπτύξει σε αυτά τα ζητήματα, ως παρατηρητήρια αλλά και ως πηγή έμπνευσης για νέους κανόνες ή κανονιστικά κείμενα, τα διεθνικά ΜΚΟ, όπως η Διεθνής Αμνηστία (Amnesty International), η Διεθνής Ομοσπονδία Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, το Human Rights Watch, η International Commission of Jurists, το Freedom House, η World Organization Against Torture, το Minority Rights Group International, οι διάφορες Helsinki Committees on Human Rights και παλαιότερα η International Helsinki Federation for Human Rights. Επίσης σε θέματα ανθρωπιστικής βοήθειας αναπτύσσουν δραστηριότητα τα ανθρωπιστικά ΜΚΟ, όπως η Διεθνής Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού, η Caritas Internationalis (ο ανθρωπιστικός και αναπτυξιακός οργανισμός

της Καθολικής Εκκλησίας), οι Γιατροί Χωρίς Σύνορα (Médecins Sans Frontières), η Oxfam, κ.ά.²⁹⁹

Η εξωτερική πολιτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Εξωτερική πολιτική

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, ξεκινώντας από τη σύντομη Ύφεση κατά τον Ψυχρό Πόλεμο, κατά τα έτη 1972-1977, τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτέλεσαν και έναν από τους άξονες της εξωτερικής πολιτικής ορισμένων – αν και όχι όλων – των δυτικών κρατών, και, όπως έχει λεχθεί με μία δόση υπερβολής, «τμήμα της καθημερινής γλώσσας της διπλωματίας».³⁰⁰ Η διπλωματία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μπορεί να οριστεί ως η χρήση της εξωτερικής πολιτικής για την προαγωγή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων καθώς και η χρήση ζητημάτων που άπτονται των ανθρωπίνων δικαιωμάτων χάριν άλλων στόχων της εξωτερικής πολιτικής.³⁰¹

Το ζήτημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της προστασίας τους ως ένας από τους άξονες της εξωτερικής πολιτικής αποτελεί υπόθεση κυρίως των δυτικών κρατών. Τα δυτικά εκείνα κράτη που ασκούν εξωτερική πολιτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δίνουν σχεδόν αποκλειστική έμφαση στα δικαιώματα πρώτης γενιάς, προς μεγάλη δυσφορία των μη δυτικών κρατών, σαν τα δικαιώματα αυτά να είναι τα πρωταρχικά και πιο «αυθεντικά» ανθρώπινα δικαιώματα και τα κύρια που χρήζουν προστασίας.³⁰² Γενικότερα η εξωτερική πολιτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αφορά δύο πεδία: (α) την ενίσχυση της διεθνούς προστασίας και προαγωγής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με διεθνείς θεσμούς, μηχανισμούς και κανόνες (κανονιστικά κείμενα), και (β) την κριτική και διπλωματική ή άλλη πίεση στις χώρες που παραβιάζουν συστηματικά τα ανθρώπινα δικαιώματα. Πλην όμως η εξωτερική πολιτική σε σχέση με τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε άλλες χώρες σπάνια βρίσκεται σε προτεραιότητα στην εξωτερική τους πολιτική γιατί προέχουν άλλα εθνικά συμφέροντα. Επίσης συνήθως οδηγούν βραχυπρόθεσμα στην επιδείνωση των σχέσεων με άλλα κράτη και μπορεί να επιφέρουν ακόμη και χειροτέρευση της κατάστασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη χώρα που υφίσταται την κριτική, πολύ περισσότερο αν λαμβάνονται μέτρα εναντίον των χωρών αυτών, όπως διακοπή οικονομικής ή αναπτυξιακής βοήθειας, μη εισδοχή σε διεθνή οργανισμό ή αποπομπή από διεθνή οργανισμό ή διακοπή των διπλωματικών σχέσεων.³⁰³

Πέραν από την αντίθεση των κρατών που υφίστανται κριτική ή επέμβαση, υπάρχει και μια άλλη κριτική σε σχέση με την εξωτερική πολιτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που

²⁹⁹ Donnelly, «Ανθρώπινα Δικαιώματα», 693-4. Heywood, ο.π., 518.

³⁰⁰ Vincent, 'The Idea of Rights in International Ethics', ο.π., 250.

³⁰¹ R. Müllerson, *Human Rights Diplomacy* (Λονδίνο: Routledge, 1997), 2.

³⁰² Onuma, ο.π., 335.

³⁰³ Müllerson, ο.π., 2-3.

έχει μακριά ιστορία και είναι συνυφασμένη με τη σχολή του ρεαλισμού στις Διεθνείς Σχέσεις. Κατά τη σχολή του ρεαλισμού τα ανθρώπινα δικαιώματα, και άλλα ζητήματα που αφορούν την ηθική ή κανονιστική διάσταση της διεθνούς πολιτικής, δεν έχουν θέση στη χάραξη μίας νηφάλιας και αποτελεσματικής εξωτερικής πολιτικής, τόσο για τις μικρές όσο για τις μεγάλες χώρες ή τις υπερδυνάμεις. Κατά το ρεαλισμό η διεθνής πολιτική συνιστά ένα αυτόνομο πεδίο πολιτικής της ισχύος επέκεινα ηθικών προβληματισμών (βλ. Κεφάλαιο 1). Η επιθυμία για έναν άλλο τύπο διεθνούς πολιτικής, στη βάση αξιών και κανόνων, είναι στην καλύτερη περίπτωση «ουτοπική» και στη χειρότερη υποκριτική ή απλή εκλογίκευση για εσωτερική ή και διεθνή κατανάλωση.³⁰⁴ Με άλλα λόγια στον αναρχικό και αβέβαιο διεθνές περιβάλλον δεν υπάρχει η πολυτέλεια να κινείται ένα κράτος στο διεθνές στερέωμα στη βάση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή άλλων ηθικών αξιών. Αναγκαστικά θα έχει καλές σχέσεις, είτε το θέλει είτε όχι και με απολυταρχικά ή τυραννικά κράτη, π.χ. οι ΗΠΑ με δικτατορίες στη Λατινική Αμερική (ειδικά επί Ψυχρού Πολέμου) ή η Γαλλία με δικτατορίες στη γαλλόφωνη Αφρική.³⁰⁵

Ένα άλλο επιχείρημα που χρησιμοποιείται από την πιο εκλεπτυσμένη εκδοχή του ρεαλισμού είναι ότι η τάση για ηθικολογία, το να κατηγορεί κανείς τους άλλους και να θέτει εαυτόν σε ένα υψηλότερο επίπεδο ηθικής (*high moral ground*) και τους άλλους σε ένα υποδεέστερο επίπεδο, όπως ήταν στον 19^ο αιώνα η διάκριση μεταξύ «πολιτισμένων» και «απολίτιστων» ή «βάρβαρων» κρατών, είναι το λιγότερο ατυχής. Ο Jack Donnelly μάλιστα έχει επισημάνει μάλλον επικριτικά ότι στην σύγχρονη διεθνή κοινωνία τα ανθρώπινα δικαιώματα λειτουργούν ως ένα «νέο στάνταρντ του πολιτισμού»³⁰⁶ (το στάνταρντ του πολιτισμού ίσχυε στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και έως το 1914).

Το προφανές ερώτημα που τίθεται είναι γιατί να υπάρχει εξωτερική πολιτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η οποία έχει ως αποτέλεσμα να χειροτερεύει τις σχέσεις με άλλες χώρες, αντιβαίνει στο σκληρό πυρήνα των εθνικών συμφερόντων και της εθνικής ασφάλειας των κρατών που την ασκούν και επίσης μπορεί να λειτουργήσει και σε βάρος του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις χώρες που υφίστανται την αυστηρή κριτική;

Καταρχήν στην πράξη είναι γεγονός ότι παρά τις ζωντανές αντιρρήσεις των ρεαλιστών, αρκετά κράτη συνεχίζουν να επιδιώκουν και ηθικούς στόχους στη διεθνή τους πολιτική.³⁰⁷ Οι κυβερνήσεις που ασκούν εξωτερική πολιτική με άξονα την τήρηση των

³⁰⁴ M. Cohen, 'Moral Skepticism and International Relations', C. Beitz κ.ά. (επιμ.), *International Ethics* (Princeton: Princeton University Press, 1985), 11.

³⁰⁵ C.R. Beitz, *Political Theory and International Relations* (Princeton: Princeton University Press, 1979), 20-2. R.G. Gilpin, 'The Richness of the Tradition of Political Realism', R.O. Keohane (ed.), *Neorealism and its Critics* (Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 1986), 305. Cohen, ο.π., 4. Donnelly, *International Human Rights*, ο.π., 32-4.

³⁰⁶ J. Donnelly, 'Human Rights: A New Standard of Civilization?', *International Affairs*, 74, 1 (1998), 1-23.

³⁰⁷ Donnelly, 'The Social Construction of International Human Rights', ο.π., 76.

ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε άλλες χώρες, και στο μέτρο που η πολιτική τους αυτή δεν είναι υποκριτική ή προσχηματική (αν και αυτό συμβαίνει σε όχι λίγες περιπτώσεις), κινούνται κυρίως με φιλελεύθερα, ιδεαλιστικά και κοσμοπολιτικά κριτήρια, ή έτσι θέλουν να πιστεύουν ή έτσι πρεσβεύουν οι θεωρητικοί που συνηγορούν υπέρ αυτής της εξωτερικής πολιτικής αρχών. Πέραν από το προφανές, ότι σώζονται άνθρωποι από τυραννία και βαναυσότητες, θεωρείται ότι η τήρηση και προαγωγή της πρώτης γενιάς ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ο εκδημοκρατισμός συμβάλει μεσοπρόθεσμα στην ευημερία, ανάπτυξη και δικαιοσύνη στις χώρες όπου πριν επικρατούσε η καταπίεση, η απολυταρχία, η στρατιωτική διακυβέρνηση ή ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός. Επίσης οι χώρες αυτές είναι πιο φιλειρηνικές και στις διακρατικές σχέσεις και πιο δεκτικές στην ειρηνική επίλυση των εσωτερικών και διεθνών συγκρούσεων που αντιμετωπίζουν.³⁰⁸

Πρόκειται στην ουσία για τη λογική της θεωρίας της «δημοκρατικής ειρήνης», ότι τα δημοκρατικά κράτη και αυτά που σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματα πρώτης γενιάς είναι και πιο φιλειρηνικά σαν κράτη, ειδικά σε σχέση με άλλα δημοκρατικά κράτη (βλ. Κεφάλαια 2 και 4). Όπως το είχε διατυπώσει ο αρχιστράτηγος και μετέπειτα υπουργός εξωτερικών των ΗΠΑ, George Marshall (1880-1959) το 1948: «Οι κυβερνήσεις που συστηματικά παραγνωρίζουν το δικαιώματα του δικό τους λαού είναι λιγότερο πιθανό το σεβαστούν τα δικαιώματα άλλων εθνών και λαών και είναι πιο πιθανό να επιδιώκουν τους στόχους τους με καταναγκασμό και βία».³⁰⁹ Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι, στον Μεσοπόλεμο, η Ναζιστική Γερμανία και Φασιστική Ιταλία (αλλά όχι η Ισπανία του Φράνκο ή η Ελλάδα του Μεταξά) και στη σημερινή εποχή οι Κόκκινοι Χμερ (έναντι του Βιετνάμ), η Ουγκάντα του Ίντι Αμίν (έναντι της Τανζανίας), η Γιουγκοσλαβία του Μιλόσεβιτς (κατά της Σλοβενίας, της Κροατίας και της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και έναντι των Κοσοβάρων) ή το Ιράκ του Σαντάμ Χουσεΐν (κατά του Ιράν και του Κουβέιτ). Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις που αυτό δεν συμβαίνει, όπως μεταξύ αρκετών χωρών της Αφρικής που δεν ήταν ή δεν είναι δημοκρατικά, και επίσης υπάρχουν και φιλοπόλεμα δημοκρατικά κράτη με χαρακτηριστική περίπτωση το Ισραήλ (αν και εδώ φαίνεται να ισχύει η άλλη πλευρά του συμπεράσματος της σχετικής εμπειρικής έρευνας, ότι ναι μεν τα δημοκρατικά κράτη δεν πολεμούν δημοκρατικά κράτη αλλά πολεμούν μη δημοκρατικά κράτη).³¹⁰

Τα δυτικά κράτη ισχυρίζονται ότι η εμμονή τους στο σεβασμό των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων σε άλλες χώρες δεν είναι κεκαλυμμένος δυτικός πολιτισμικός ή άλλος ιμπεριαλισμός, αλλά απλή εφαρμογή δεσμεύσεων που όλα τα κράτη έχουν αποδεχθεί στα πλαίσια του διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, παρά τις κάποιες διαφωνίες

³⁰⁸ P.R. Baehr, *The Role of Human Rights in Foreign Policy* (Νέα Υόρκη: St. Martin's Press, 1994), 14-34. D.P. Forsythe (επιμ.), *Human Rights and Comparative Foreign Policy* (Τόκιο: United Nations University Press, 2000).

³⁰⁹ Στο Müllerson, ο.π., 21.

³¹⁰ Στο ίδιο, 21-5.

τους σε επιμέρους σημεία. Χαρακτηριστικό είναι ότι τα κράτη παραβάτες δεν αντιτάσσουν ότι δεν σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματα, ότι δολοφονούν αμάχους, βασανίζουν τους πολίτες τους, δεν επιτρέπουν την ελευθερία της έκφρασης και του Τύπου ή δεν επιτρέπουν τη λειτουργία δημοκρατικών διαδικασιών, δηλαδή ότι το δικό τους πολιτισμικό περιβάλλον δεν προασπίζεται τα ανθρώπινα δικαιώματα πρώτης γενιάς. Οι κυβερνήσεις αυτές αντιτάσσουν ότι συλλαμβάνουν ή φονεύουν τρομοκράτες, στυγνούς εγκληματίες και δολοφόνους, στασιαστές κατά του νόμου και της τάξης ή προδότες και εχθρούς της πατρίδας. Υπάρχει βέβαια και η γνωστή αντίρρηση ότι η κριτική για «δήθεν παραβιάσεις» είναι μεροληπτική και απαράδεκτη επέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα ή η γνωστή θέση ότι όταν ένας λαός πεινάει ή είναι αγράμματος δεν μπορεί να έχει την πολυτέλεια της ελευθερίας του λόγου και τη γνώμη ή πολιτικά δικαιώματα. Το προφανές αντεπιχείρημα εδώ είναι ότι όλα αυτά είναι δικαιολογίες των κρατούντων που καταπιέζουν μειονότητες ή τους πολίτες της χώρας και ότι, εν πάση περιπτώσει, η ελευθερία και η ισότητα δεν βλάπτουν κανένα παρά μόνο τους δυνάστες.³¹¹

Γενικότερα, η δυτική προέλευση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έχει ως αποτέλεσμα τα μη δυτικά κράτη να έχουν τη τάση να μην δέχονται «όλο το πακέτο» και την όλη φιλοσοφία με την οποία συνδέονται, ειδικά με την έμφαση στον ατομικισμό και ίσως πάνω απ' όλα η έμφαση στα άτομα ως αυτόνομα και να διεκδικήσουν τα δικαιώματα τους ακόμη και κόντρα στις κοινωνία ή την κυβέρνηση τους, ενώ από την άλλη το υπάρχον ημιαυταρχικό καθεστώς έχει συμβάλει στην ανάπτυξη και ευημερία.³¹²

Ας δούμε όμως εν συντομία την εξωτερική πολιτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στις ΗΠΑ όπου ο συνδυασμός ρεαλισμού και ιδεαλισμού έχει μακρά παράδοση, τα ανθρώπινα δικαιώματα στην εξωτερική πολιτική ήταν κυρίως πρωτοβουλία του Προεδρίας του Τζίμι Κάρτερ (1977-1981), με πρωταγωνιστή το ίδιο και τον τότε υπουργό εξωτερικών Cyrus Vance (1917-2002), που έγινε γνωστή και ως «διπλωματία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων». Τότε είναι που οι ΗΠΑ για πρώτη φορά άρχιζαν να αποστασιοποιούνται από τα δικτατορικά και βάνουσα λατινοαμερικανικά καθεστώτα, όπως αυτά της Αργεντινής και της Χιλής. Από τότε χρονολογούνται και ειδικά όργανα και επιτροπές στο Κογκρέσο και στο State Department για τα ανθρώπινα δικαιώματα καθώς και οι περίφημοι ογκώδεις τόμοι εκθέσεων που βασίζονται στις αναφορές των αντιπροσωπειών τους για την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε όλες τις χώρες. Στη βάση των εκθέσεων αυτών μπορεί οι διπλωματικές ή εμπορικές σχέσεις των ΗΠΑ με μία χώρα που συστηματικά παραβιάζει τα

³¹¹ Baehr, *The Role of Human Rights in Foreign Policy*, ο.π., 18-19.

³¹² C. Taylor, 'A World Consensus on Human Rights', R. Falk, H. Elver & L. Hajjar (επιμ.), ο.π., τόμος 1, 142.

ανθρώπινα δικαιώματα να περιοριστούν ή διακοπούν, να σταματήσει η αμερικανική αναπτυξιακή βοήθεια, κλπ.³¹³

Τζίμι Κάρτερ

Η εξωτερική πολιτική με γνώμονα και τα ανθρώπινα δικαιώματα συνεχίστηκαν στις ΗΠΑ και από τις προεδρίες που ακολούθησαν, με πιο πειστικές τις εφαρμογές τους από τις Δημοκρατικές προεδρίες, όπως αυτές του Μπιλ Κλίντον (1993-2001) και του Μπάρακ Ομπάμα (2009-2017). Εξυπακούεται ότι οι ΗΠΑ τονίζουν την εφαρμογή των ατομικών και πολιτικών και όχι των λοιπών δικαιωμάτων που θεωρούν δευτερεύοντα ή ακόμη και ανύπαρκτα. Γι αυτό δεν έχουν καν προσχωρήσει στο Σύμφωνο Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων. Το δε Σύμφωνο Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων το υπέγραψαν επί Κάρτερ το 1977, αλλά το κύρωσαν μετά από 15 χρόνια, το 1992 και μάλιστα με πολλούς ενδοιασμούς (με διάφορες επιφυλάξεις σε επί μέρους σημεία), γιατί θεωρούν ότι έχει «απονευρώσει» την Οικουμενική Διακήρυξη με τις διάφορες εξαιρέσεις που εισάγει (π.χ. στην ελευθερία του λόγου).

Πάντως, ειδικότερα σε ότι αφορά τον Ψυχρό Πόλεμο, η εξωτερική πολιτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των ΗΠΑ είχε και σαφή εργαλειακά κίνητρα, ειδικά σε σχέση με την Σοβιετική Ένωση και το Ανατολικό μπλοκ, επιδιώκοντας την αποσταθεροποίηση τους με την απονομιμοποίησή τους στο εσωτερικό, με το σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα να λειτουργεί ως «Δούρειος ίππος», ως δυναμίτης εκ των έσω στα καθεστώτα αυτά με τις διεκδικήσεις που θα προκαλούσαν εκ μέρους τμήματος της διανόησης (άποψη, σημειωτέον, που δεν συμμεριζόντουσαν ρεαλιστές όπως ο Kissinger ως υπουργός εξωτερικών και μετέπειτα ως γκουρού της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ, που θεωρούσε ότι η στρατηγική αυτή στη βάση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν θα οδηγούσε πουθενά και δεν θα αποσταθεροποιούσε την Σοβιετική Ένωση).³¹⁴

³¹³ Donnelly, *International Human Rights*, ο.π., 99-124. Donnelly, 'The Social Construction of International Human Rights', ο.π., 81-2. Baehr, *The Role of Human Rights in Foreign Policy*, ο.π., 83-93.

³¹⁴ Heraclides, *Security and Co-operation in Europe*, ο.π., 40, 43, 46, 52, 69, 84.

Εκτεταμένη δραστηριότητα στον τομέα του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έχει αναπτύξει η ΕΕ στην Κοινή Εξωτερική Πολιτική της και ατομικά ορισμένα κράτη της ΕΕ μέσω της ΕΕ ή μεμονωμένα, ειδικά η Σουηδία, η Δανία, η Ολλανδία, πιο προσεκτικά η Γαλλία (λόγω Γαλλόφωνης Αφρικής), η Γερμανία και η Βρετανία από την εποχή του Ψυχρού Πολέμου, και μεταξύ των άλλων Δυτικών χωρών, κυρίως ο Καναδάς, η Αυστραλία και η Νορβηγία. Κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτέλεσαν και για τα άλλα Δυτικά κράτη, και όχι μόνο για τις ΗΠΑ, ένα από τα όπλα της Δύσης εναντίον της Ανατολής (του κομμουνιστικού μπλοκ).³¹⁵

Τέλος, όσον αφορά τη Σοβιετική Ένωση και τους συμμάχους κατά τον Ψυχρό Πόλεμο η αρχική αντίδρασή τους ήταν ότι τα ζητήματα αυτά αποτελούν εσωτερική υπόθεση και δεν επιτρέπεται η ανάμειξη σε αυτά. Στη συνέχεια όμως, από την έλευση της Ύφεσης της περιόδου 1972-1977 και μετά, η Σοβιετικοί και οι σύμμαχοι τους εγκατέλειψαν το επιχείρημα αυτό και πέρασαν στην λεκτική αντεπίθεση, τονίζοντας τις παραβιάσεις της δεύτερης γενιάς ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις Δυτικές χώρες, με την ανεργία, τους άστεγους, τους ναρκομανείς, τους λειτουργικά αναλφάβητους, την ικανή ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και ασφάλιση περιορισμένη μόνο για τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα (το τελευταίο ειδικά στην περίπτωση των ΗΠΑ).³¹⁶

Οι στρατηγικές απόρριψης της δυτικής κριτικής

Στο σημείο αυτό ας δούμε ποιες είναι οι βασικές τοποθετήσεις των κρατών και των εκπροσώπων τους (διπλωματών, νομικών και άλλων επιστημόνων στην υπηρεσία του κράτους τους) όταν τα κράτη τους κατηγορούνται για στυγνές παραβιάσεις, με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων να λειτουργεί εν μέρει σήμερα, όπως είπαμε, και σαν ένα οιονεί νέο «στάνταρντ του πολιτισμένου».³¹⁷ Οι χώρες αυτές έχουν ακολουθήσει κατά βάση την ακόλουθη επιχειρηματολογία-στρατηγική για να αντικρούσουν τους Δυτικούς:

- (1) Ότι η εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ και άλλων δυτικών κρατών, με βάση τα ανθρώπινα δικαιώματα, είναι απαράδεκτη και συνιστά κατάφωρη παραβίαση θεμελιωδών αρχών της διεθνούς κοινωνίας και του διεθνούς δικαίου, συγκεκριμένα τη μη επέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα των κρατών, την εθνική κυριαρχία και την ανεξαρτησία των κρατών καθώς επίσης και την αυτοδιάθεση των λαών, στη βάση της οποίας κάθε λαός μπορεί να καθορίσει το πολιτικό του στάτους. Κάθε λαός και κάθε κράτος μπορεί να έχει όποιο πολίτευμα θέλει χωρίς έξωθεν επιβολή

³¹⁵ Βλέπε για λεπτομέρειες Baehr, *The Role of Human Rights in Foreign Policy*, ο.π., 105-24, 143-55. Επίσης Heraclides, *Security and Co-operation in Europe*, ο.π.

³¹⁶ Heraclides, *Security and Co-operation in Europe*, ο.π.

³¹⁷ Βλέπε για την άποψη αυτή Donnelly, 'Human Rights: A New Standard of Civilization?', 1-23.

κάποιου ξένου προτύπου.

- (2) Ότι εδώ υπάρχει «κρυφή ατζέντα», ότι η υπόθεση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι μία πανούργα δυτική στρατηγική που στόχο έχει την ανατροπή των κυβερνήσεων που δεν είναι αρεστά στη Δύση ή/και τη δημιουργία μίας αστάθειας στις χώρες αυτές που να εξυπηρετεί τα δυτικά συμφέροντα και να οδηγεί σε εξάρτηση από τη Δύση. Πρόκειται εδώ για τη γνωστή ως «θεωρία συνομοσίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων».³¹⁸
- (3) Ότι η εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ και άλλων δυτικών κρατών με βάση τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι προσχηματική και υποκριτική, τη στιγμή που τα κοινωνικά ανθρώπινα δικαιώματα πλήττονται στις δυτικές χώρες (ανεργία, άστεγοι, λειτουργικά αναλφάβητοι, αυξημένη εγκληματικότητα) και συνιστά πολιτισμικό ή και ηθικό ιμπεριαλισμό που θυμίζει την αποικιοκρατία και τον ιμπεριαλισμό του 19^{ου} αιώνα (τότε μάλιστα ως δήθεν «εκπολιτιστική αποστολή»).
- (4) Ότι τα δικαιώματα σε ατομική βάση και εν γένει ο ατομικισμός της Δύσης αντιστρατεύονται την κοινωνία και το κράτος, αντιβαίνουν προς της δικές τους αξίες και τον πολιτισμό τους. Οι αξίες τους και ο πολιτισμός τους διαθέτει μακρόχρονη παράδοση και δεν στηρίζονται σε τέτοια δικαιώματα αλλά σε καθήκοντα των ανθρώπων προς την κοινωνία και το κράτος, και αντίστοιχα καθήκοντα προς την κοινωνία και τον λαό από πλευράς των κυβερνόντων. Αυτή δε η όλη φιλοσοφία και πρακτική συμβάλουν πολύ περισσότερο απ' ότι τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα στην κοινωνική συνοχή, την αλληλεγγύη και τις ειρηνικές σχέσεις εντός των κρατών αυτών.
- (5) Ότι έχουν και εκείνοι μεγάλη συμβολή στην υπόθεση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά η συμβολή τους βρίσκεται αλλού: στα κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα καθώς και τα συλλογικά δικαιώματα, όπως η αυτοδιάθεση των λαών και το δικαίωμα στην ανάπτυξη, και ότι χωρίς την εξασφάλιση αυτών των δικαιωμάτων η εξασφάλιση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων στερείται νοήματος, δηλαδή οι ατομικές ελευθερίες έπονται και μπορούν να εφαρμοστούν αφού πρώτα εξασφαλιστούν τα κοινωνικά δικαιώματα, όπως το να μην πεινούν οι άνθρωποι, να έχουν εργασία και σύστημα υγείας, το να γίνουν όλοι εγγράμματοι, κλπ.
- (6) Ότι ανθρώπινα δικαιώματα, τόσο τα κοινωνικά όσο και τα ατομικά, δεν είναι στη πραγματικότητα δυτική ανακάλυψη και συμβολή, αλλά υπήρχαν και στις δικές τους παραδόσεις και πολιτισμό, και ότι και εκείνοι υπήρξαν υπέρμαχοι της ελευθερίας και της ισότητας, δηλαδή τα δυτικής προέλευσης ανθρώπινα δικαιώματα είναι

³¹⁸ Όπως την είχε αποκαλέσει ο Karl Popper. Βλέπε Tesón, ο.π., 896.

απλώς μία εκδοχή αυτής της οπτικής, άλλωστε κανένας λαός δεν είναι αντίθετος προς την αυτονομία και ελευθερία του, ούτε αποδέχεται να ζει κάτω από απολυταρχικά, τυραννικά και βίαια καθεστώτα.

Τώρα όμως θα έρθουμε στο μεγάλο ζήτημα που έχει προκύψει σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα, η έντονη συζήτηση μεταξύ οικουμενισμού και πολιτισμικού σχετικισμού.

Η αμφισβήτηση της οικουμενικότητας: ο πολιτισμικός σχετικισμός

Ο πολιτισμικός σχετικισμός

Στη συζήτηση για την οικουμενικότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ο πολιτισμικός πλουραλισμός μπορεί να οριστεί ως η θέση που υποστηρίζει ότι «οι τοπικές πολιτιστικές παραδόσεις (συμπεριλαμβανομένων των θρησκευτικών, πολιτικών και νομικών πρακτικών), καθορίζουν δεόντως την ύπαρξη και την εμβέλεια των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων που απολαμβάνουν τα άτομα σε μία δεδομένη κοινωνία».³¹⁹

Η Οικουμενική Διακήρυξη είχε υιοθετηθεί σε μία εποχή που τα περισσότερα μελλοντικά κράτη του Τρίτου Κόσμου βρισκόντουσαν ακόμη υπό την αποικιοκρατία, γι' αυτό η Διακήρυξη απηχούσε τη Δυτική άποψη περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με έμφαση στα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα. Τότε, με απόηχο τις θηριωδίες του Ναζισμού, οι αντιρρήσεις που είχαν ακουστεί σε επίσημο διακρατικό επίπεδο ήταν λίγες και σχετικά ήπιες, και είχαν διατυπωθεί κυρίως από τη Σοβιετική Ένωση και τη Σαουδική Αραβία, οι οποίες και απείχαν από την ψηφοφορία. Η Σοβιετική Ένωση υποστήριξε ότι η Διακήρυξη δεν κάλυπτε τη διάσταση της εθνικής κυριαρχίας και ότι δεν υπάρχουν δικαιώματα του ατόμου πέραν από το πλαίσιο το οποίο θέτει η κρατική εξουσία. Η Σαουδική Αραβία είχε κυρίως αντιρρήσεις για την αναφορά στη δυνατότητα αλλαγής θρησκείας, κάτι που το Ισλάμ απαγορεύει σε έναν που είναι Μουσουλμάνος στο θρήσκευμα (πρέπει δηλαδή να παραμείνει Μουσουλμάνος).³²⁰

Όμως ακριβώς εκείνη την εποχή, και με έναυσμα την επεξεργασία της Οικουμενικής Διακήρυξης, ήρθε και η πρώτη ουσιαστική αντίθεση στην οικουμενικότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η ειρωνεία είναι ότι δεν ήλθε τότε από στοχαστή, νομικό ή διπλωμάτη του Τρίτου Κόσμο, αλλά από τη Δύση, από την Αμερικανική Ανθρωπολογική Εταιρεία (American Anthropological Association) με ανακοίνωσή της την οποία είχε συγγράψει ο ανθρωπολόγος Melville Herskovits (1895-1963).

³¹⁹ F.R. Tesón, 'International Human Rights and Cultural Relativism', *Virginia Journal of International Law*, 25, 4 (1985), 870.

³²⁰ Baehr, *The Role of Human Rights in Foreign Policy*, ο.π., 16-17.

Ο Herskovits, μαθητής του Franz Boas (του πατέρα της αμερικανικής ανθρωπολογίας που ήταν υποστηρικτής του «πολιτιστικού σχετικισμού»³²¹), ήταν υπέρμαχος του πολιτισμικού σχετικισμού και ιδρυτής των αφρικανικών και αφροαμερικανικών σπουδών στα πανεπιστήμια των ΗΠΑ. Στην ανακοίνωση κατέκρινε τον δυτικό εθνοκεντρισμό και την προσπάθεια επιβολής δυτικών αξιών σε μη δυτικά πολιτιστικά περιβάλλοντα. Καλούσε το νέο μεταπολεμικό κόσμο να επιδείξει σεβασμό στις πολιτισμικές διαφορές γιατί, όπως τόνιζε η ανακοίνωση, οι άνθρωποι διαμορφώνουν την προσωπικότητά τους εντός των πλαισίων που θέτει ο πολιτισμός τους, ως εκ τούτου απαιτείται σεβασμός των πολιτιστικών διαφορών και όχι επιβολή του δυτικού προτύπου.³²²

Απ' ότι φαίνεται ο Herskovits δεν αντιλαμβανόταν ότι ορισμένες πολιτισμικές παραδόσεις μπορεί να συνηγορούν υπέρ απάνθρωπων πρακτικών, όπως π.χ. ο επί αιώνες αντισημιτισμός στην Ευρώπη. Δεν ήταν οπαδός του ηθικού σχετικισμού και διατηρούσε την ελπίδα ότι όλες οι κουλτούρες του κόσμου διαθέτουν τις πολιτιστικές αξίες και παραδόσεις για να αντιμετωπίσουν και εξαφανίσουν τις πολιτικές βίαιων και τυραννικών καθεστώτων.³²³ Φαίνεται ότι, όπως έχει λεχθεί, κινούνταν στα πλαίσια ενός «ρομαντικού κοινοτισμού».³²⁴

Melville Herskovits

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 και μετά η διάσταση απόψεων έγινε πιο προφανής και σε διακρατικό επίπεδο μεταξύ δυτικών κρατών από τη μία και τεσσάρων ομάδων κρατών από την άλλη: (1) τις κουμουνιστικές χώρες με πρωτοστάτη τη Σοβιετική Ένωση, (2) τις αφρικανικές χώρες, (3) τις ασιατικές χώρες και (4) τις ισλαμικές χώρες. Και οι

³²¹ Ο Boas ως ανθρωπολόγος ήταν πολιτισμικά σχετικιστής αλλά δεν ήταν αυτός που επινόησε τον όρο «πολιτισμικός σχετικισμός». Ο όρος μάλλον οφείλεται στον Αφροαμερικάνο φιλόσοφο και τεχνοκρίτη Alain LeRoy Locke, που με αυτό τον τρόπο περιέγραψε το επιστημονικό έργο ενός άλλου μαθητή του Boas, του ανθρωπολόγου Robert Lowie, ειδικού στον πολιτισμό των Ινδιάνων της Βορείου Αμερικής. Μία άλλη πολύ γνωστή μαθήτριά του Boas που ακολούθησε με συνέπεια τον πολιτισμικό σχετικισμό είναι η Ruth Benedict.

³²² Wilson, ο.π., 1-2, 5.

³²³ Μάλιστα σε μεταγενέστερη μελέτη του έθεσε τέσσερις αρχές για την παγκόσμια ειρήνη με τις οποίες προσπαθεί να συνδυάσει τις πολιτισμικές με τις παγκόσμιες ανθρώπινες αξίες. Βλέπε M. Herskovits, *Cultural Relativism, Perspectives in Cultural Pluralism* (Νέα Υόρκη: Random House, 1972), 95-6.

³²⁴ Wilson, ο.π., 2-3.

τέσσερις ομάδες κρατών θεωρούν τα δικαιώματα της δεύτερης γενιάς σημαντικότερα από αυτά της πρώτης γενιάς και μάλιστα προϋπόθεση για να μπορούν να εφαρμοστούν τα πρώτα. Η διάσταση αυτή έχει παρουσιάσει μία κάποια ισορροπία-συμβιβασμό με την τυπική ισότητα μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης γενιάς ανθρωπίνων δικαιωμάτων όπως φάνηκε με την υιοθέτηση των δύο Συμφώνων του 1966, με το πρώτο μάλιστα Σύμφωνο να παρουσιάζει πιο αποδυναμωμένες διατυπώσεις σε σύγκριση με την Οικουμενική Διακήρυξη, για ορισμένες ελευθερίες (π.χ. εξαιρέσεις σε ορισμένες ειδικές περιπτώσεις). Επίσης τα ανθρώπινα δικαιώματα της τρίτης γενιάς και ειδικά το δικαίωμα της ανάπτυξης, της εθνικής κληρονομιάς και το δικαίωμα στις φυσικές πηγές, αποτελούν συμβολή των αναπτυσσόμενων χωρών.

Κατά την Παγκόσμια Διάσκεψη του ΟΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (Βιέννη 14-25 Ιουνίου 1993), η Διακήρυξη της Βιέννης, στην πρώτη της εισαγωγική παράγραφο αναφέρει ότι «η οικουμενική φύση των δικαιωμάτων και ελευθεριών είναι πέρα από κάθε αμφιβολία [*is beyond question*]», ωστόσο οι διαφωνίες και αντιπαραθέσεις ως προς την οικουμενικότητα αποτέλεσαν κατά την Διάσκεψη αυτή και έκτοτε θέμα ζωντών συζητήσεων και διχογνωμιών.³²⁵

Ας δούμε τις κύριες θέσεις των τεσσάρων αυτών ομάδων κρατών. Τα κοινά σημεία και των τεσσάρων ομάδων κρατών είναι η προτεραιότητα των δικαιωμάτων δεύτερης και τρίτης γενιάς, τα συλλογικά δικαιώματα και τα καθήκοντα στην κοινωνία προηγούνται και υπερτερούν των όποιων δικαιωμάτων. Επίσης υπάρχει έμφαση στην κοινωνική αλληλεγγύη, στη ανθρώπινη αξιοπρέπεια, στο σεβασμό στην εξουσία (κρατική εξουσία) και προς τους ανώτερους και στο σεβασμό στην εθνική κυριαρχία και ανεξαρτησία από πλευράς πολιτών.³²⁶

Στις κομμουνιστικές χώρες δινόταν έμφαση στη δεύτερη γενιά ανθρωπίνων δικαιωμάτων και υπήρχε συγκερασμός των δικαιωμάτων με τις υποχρεώσεις προς την κοινωνία και το κράτος (που επίσης στην πράξη εννοούσε βέβαια και το κυβερνών κομμουνιστικό κόμμα).³²⁷

Στις χώρες της Υποσαχαρικής Αφρικής το συλλογικό υπερτερεί του ατομικού, τα συλλογικά δικαιώματα είναι ανώτερα από τα ατομικά και υπάρχουν υποχρεώσεις προς την κοινωνία και όχι δικαιώματα υπεράνω της κοινωνίας. Η κυρίαρχη αφρικανική άποψη για τον άνθρωπο συνοψίζεται στο εξής απόφθεγμα: «Υπάρχω επειδή είμαστε όλοι μαζί και επειδή

³²⁵ Tomuschat, ο.π., 67-8. P. van Ness, 'Introduction', P. van Ness (επιμ.), *Debating Human Rights: Critical Essays from the United States and Asia* (Λονδίνο: Routledge, 1999), 8.

³²⁶ Vincent, *Human Rights and International Relations*, 39-44. Vincent, 'The Idea of Rights in International Ethics', 263-5. Baehr, *Human Rights: Universality in Practice*, 12-18. Tomuschat, ο.π., 69-70, 73-8. J. Donnelly, 'Human Rights and Human Dignity: An Analytic Critique of Non-Western Conceptions of Human Rights', *American Political Science Review*, 76, 2 (1982), 306-15. Müllerson, ο.π., 73-88.

³²⁷ Vincent, *Human Rights and International Relations*, 39-40. Donnelly, 'Human Rights and Human Dignity', 309-10.

είμαστε όλοι μαζί υπάρχω».³²⁸ Και αντί των δικαιωμάτων υπάρχουν τα τέσσερα R, όπως εμφανίζονται στα αγγλικά: *respect* (σεβασμός), *restraint* (συγκράτηση), *responsibility* (ευθύνη), *reciprocity* (αμοιβαιότητα).³²⁹ Επίσης τα κοινωνικά δικαιώματα είναι πιο σημαντικά από τα ατομικά και χωρίς αυτά τα ατομικά στερούνται νοήματος. Όπως φαίνεται στον Αφρικανικό Χάρτη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών, τα συλλογικά δικαιώματα των λαών είναι εφάμιλλα αν όχι ανώτερα από τα ατομικά δικαιώματα, και η λίστα των τριών γενιών ανθρωπίνων δικαιωμάτων έχει έρθει ανάποδα: πρώτα έρχονται τα συλλογικά δικαιώματα της τρίτης γενιάς, μετά της δεύτερης γενιάς και τελευταία τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα.³³⁰

Θα σταθούμε κυρίως στη νοτιοανατολική Ασία και σε σχέση με το Ισλάμ, όπου κατεξοχήν διατυπώνεται, με έντονο τρόπο και έχει απήχηση, ο πολιτισμικός σχετικισμός.

Οι ασιατικές αξίες

Καταρχήν θα πρέπει να πούμε ότι η συζήτηση για τις γνωστές ως «ασιατικές αξίες» σε αντίθεση με τις δυτικές αξίες, αποτελεί υπεραπλούστευση, με δεδομένη την ποικιλομορφία των χωρών της Ανατολικής Ασίας, μεταξύ αλλά και εντός των χωρών αυτών, με διαφορές πολιτιστικές και θρησκευτικές, όπως τις διαφορετικές παραδόσεις του Κονφουκισμού, του Ταοϊσμού, του Ινδουισμού, των διαφορετικών μορφών του Βουδισμού και του Ισλάμ (Σουνιτικού Ισλάμ, Σιιτικού Ισλάμ και τις διάφορες Σιιτικές παραφυάδες). Παρόλα αυτά έχει επικρατήσει ο όρος ασιατικές αξίες, ειδικά σε σχέση με τη συζήτηση για τη μη οικουμενικότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και έτσι έχουμε το γνωστό ως *Asian value debate*. Μεταξύ των κύριων υποστηρικτών των ασιατικών αξιών από πλευράς Ανατολικής Ασίας είναι Σιγκαπουρέζοι, Μαλαισιανοί και Κινέζοι αξιωματούχοι.

Ο πρωθυπουργός της Σιγκαπούρης επί 31 χρόνια (1959-1990) Lee Kuan Yew (1923-2015), ο κύριος πολιτικός δημιουργός του οικονομικού θαύματος της πόλης-κράτους της Σιγκαπούρης, και μία πολιτική προσωπικότητα με μεγάλο διεθνές κύρος, εξέφραζε τη γνωστή ως «σχολή της Σιγκαπούρης» στα θέματα, αυτά, με την έμφαση της στην κοινωνική αλληλεγγύη, την πειθαρχία των πολιτών της χώρας, την έντονη εργασία των οικογενειών και την ευημερία της κοινότητας στο σύνολο της. Αντίθετα οι ατομικές ελευθερίες (δηλαδή οι δυτικές αξίες) θεωρούνται αντιπαραγωγικές και διαβρωτικές της κοινωνικής αλληλεγγύης, ότι οδηγούν στην εγκληματικότητα, στη χρήση ναρκωτικών, στην κατάρρευση της οικογένειας, στους άστεγους, στους νεκρούς από πείνα, κλπ. Κοντολογίς ο ήπιος αυταρχισμός αποτελεί ασιατική αξία που προάγει την οικονομική ανάπτυξη και την

³²⁸ S. Tharvoor, 'Are Human Rights Universal?', *World Policy Journal*, 16, 4 (1999/2000), 1.

³²⁹ Στο ίδιο, 2.

³³⁰ Donnelly, 'Human Rights and Human Dignity', 307-8, 313-13.

κοινωνική γαλήνη. Όπως είχε πει χαρακτηριστικά ο Lee, δεν μπορούμε να επιβάλουμε το δυτικό πρότυπο σε κοινωνίες στις οποίες απλούστατα «δεν θα δουλέψει». Κατ'αυτόν οι δυτικές κοινωνίες έχουν κλονιστεί, με την εγκληματικότητα, τα ναρκωτικά, τη βίαιη ομαδική συμπεριφορά και αυτό συμβαίνει γιατί οι Δυτικοί έχουν «εγκαταλείψει την ηθική βάση της κοινωνίας». Κατά τον Lee το θεμέλιο των ασιατικών κοινωνιών είναι η οικογένεια και ισχύει το εξής κινεζικό ρητό: «φρόντισε και καλλιέργησε τον εαυτό σου ... φρόντισε την οικογένεια σου ... φρόντισε τη χώρα σου στον ουρανό όλα είναι ειρηνικά».³³¹

Lee Kuan Yew

Ο επί 22 χρόνια πρωθυπουργός της Μαλαισίας, Mahathir bin Mohamad (πρωθυπουργός από το 1981 μέχρι το 2003) και ακόμη δραστήριος πολιτικά, είναι από τους πλέον λάβρους υποστηρικτές των ασιατικών αξιών κατ' αντιδιαστολή με τις, κατ'αυτόν «υλιστικές» δυτικές αξίες. Τονίζει το θετικό ρόλο της εξουσίας και τη σταθερότητα δια του περιορισμού των ατομικών ελευθεριών και της έμφασης στην κοινότητα και στην κοινωνική αρμονία. Θεωρεί συλλήβδην τη Δύση ως «ηθικά εκφυλισμένη» και τη φιλελεύθερη δημοκρατία σε κρίση λόγω υλιστικής νοοτροπίας, ηδονισμού, εγωισμού, διάλυσης της οικογένειας, αμφισβήτηση της θρησκείας και εγκατάλειψη των πολιτιστικών παραδόσεων και αξιών. Σε αυτό το πλαίσιο κατακρίνει τα δυτικής προέλευσης ανθρώπινα δικαιώματα. Κατά τον Mahathir η Μαλαισία, ως αναπτυσσόμενη χώρα δεν έχει ακόμη φτάσει το οικονομικό επίπεδο για την απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και το κυριότερο, στις ασιατικές κοινωνίες οι αξίες της κοινότητας και τα συλλογικά δικαιώματα υπερτερούν και προϋπάρχουν των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων. Οι κύριες ασιατικές αξίες κατά τον Mahathir είναι οι ακόλουθες: (1) μία εύτακτη κοινωνία, (2) η κοινωνική αρμονία, (3) η

³³¹ F. Zakaria, 'Culture is Destiny: A Conversation with Lee Kuan Yew', *Foreign Affairs* (1994), 109-26. P. Morris, 'Dignity, Difference and Divergence: Religious and Cultural Alternatives to the Universal Declaration of Human Rights', *Human Rights Research Journal*, 1 (2003), 12-13. Taylor ο.π., 142. A. Sen, 'Human Rights and Asian Values', R. Falk, H. Elver & L. Hajjar (επιμ.), ο.π., τόμος 1, ο.π., 386.

υπευθυνότητα και λογοδοσία των δημοσίων λειτουργιών, (4) το να είναι ανοικτοί σε νέες ιδέες, (5) η ελευθερία της έκφρασης και (6) ο σεβασμός στην εξουσία.³³²

Mahathir bin Mohamad

Σε αυτό το μήκος κύματος, αλλά σε πιο ήπιου τόνους και διάθεση για συγκλήσεις με τις Δυτικές αξίες, κινείται η Διακήρυξη του Μπανγκόγκ, την οποία υιοθέτησαν 49 ασιατικά κράτη. Η Διακήρυξη αναφέρεται στην οικουμενικότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αλλά επισημαίνεται ότι πρόκειται για μία συνεχή διαδικασία η οποία στην πορεία της θα πρέπει να λάβει υπόψη της τα διαφορετικά ιστορικά, θρησκευτικά και πολιτιστικά δεδομένα που υπάρχουν και που στην περίπτωση των ασιατικών αξιών, η έμφαση είναι στο συλλογικό και όχι στο ατομικό, στην οικογένεια και όχι στο μεμονωμένο άτομο, και ότι τα εθνικά συμφέροντα υπερισχύουν των ατομικών δικαιωμάτων.

Ισλάμ και ανθρώπινα δικαιώματα

Στις ισλαμικές κοινωνίες τα όποια δικαιώματα είναι στην πραγματικότητα καθήκοντα των ατόμων ή των κυβερνώντων και όχι αναφαίρετα δικαιώματα. Αν και το Κοράνι επιτάσσει ότι οι Μουσουλμάνοι πρέπει να φέρονται με σεβασμό και όχι προσβλητικά στους άλλους ανθρώπους, εντούτοις δεν πρόκειται για ανθρώπινα δικαιώματα αλλά για θεϊκές διαταγές που καθιερώνουν καθήκοντα και το τι είναι δίκαιο ειδικά μεταξύ Μουσουλμάνων. Τα όποια δικαιώματα – για την ακρίβεια όχι δικαιώματα αλλά προνόμια – κατά το Κοράνι προέρχονται από τον Αλλάχ και πρόκειται για δώρα που προσφέρει κυρίως στους ελεύθερους Μουσουλμάνους άρρενες. Επίσης δίδεται σημασία στην κοινωνική δικαιοσύνη. Στους Μουσουλμάνους δεν επιτρέπεται η αντίσταση και εξέγερση στην εξουσία ακόμη και αν αυτή είναι προδήλως άδικη και τυραννική.

Στο Ισλάμ τα κύρια προβληματικά ζητήματα σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα και την όλη φιλοσοφία τους είναι έξι: ότι οι γυναίκες είναι στην ουσία και την πράξη

³³² V. Verma, 'Debating Rights in Malaysia: Contradictions and Challenges', *Journal of Contemporary Asia*, 32, 1 (2002), 109, 117. L.S. Bell, A.J. Nathan & I. Peleg, 'Introduction: Culture and Human Rights', L.S. Bell, A.J. Nathan & I. Peleg (επιμ.), *Negotiating Culture and Human Rights* (Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 2001), 7-8. Morris, ο.π., 12.

υποδεέστερες από τους άνδρες (με το δικαιολογητικό ότι είναι διαφορετικές από τους άνδρες με άλλο ρόλο στην κοινωνία που δεν είναι αμελητέος), κάτι που εκφράζεται και με την πολυγαμία (που όμως απαγορεύεται στις πιο προοδευτικές μουσουλμανικές χώρες) και μειωμένη νομική υπόσταση, οι ποινές *hadd* που είναι σαφώς αντίθετες με τα ανθρώπινα δικαιώματα (μαστίγωμα, ακρωτηριασμός, λιθοβολισμός και άλλες μορφές εκτέλεσης και για μη ειδική εγκλήματα και ακόμη και για την απιστία αν πρόκειται για γυναίκα που απάτησε τον άνδρα της), τα περί αποστασίας, δηλαδή ότι δεν επιτρέπεται στους Μουσουλμάνους να αλλάξουν θρησκεία ή να γίνουν άθεοι (και εδώ η ποινή είναι ο θάνατος), η όλη στάση έναντι των «απίστων» και τέλος η στάση έναντι των θρησκευτικών μειονοτήτων (ακόμη και των Μουσουλμανικών μειονοτήτων, δηλαδή αυτών που δεν είναι Σουνίτες Μουσουλμάνοι ή δεν είναι Σίιτες εκεί που κυριαρχούν οι Σίιτες) που δεν θεωρούνται ισότιμοι με τους Μουσουλμάνους.³³³

Η συζήτηση για τα ανθρώπινα δικαιώματα στο Ισλάμ - ή άλλως τα ανθρώπινα δικαιώματα και το Ισλάμ - έχει μακριά και προβληματική ιστορία και αποτελεί σήμερα κεντρική συζήτηση στις διεθνείς σχέσεις της μεταψυχροπολεμικής εποχής, όχι μόνο λόγω του 9/11 (του τρομοκρατικού χτυπήματος της Αλ Κάϊντα στη Νέα Υόρκη) και της ανόδου του ισλαμικού φονταμενταλισμού κατά τις τελευταίες δεκαετίες, αλλά και λόγω των πολιτισμικών γεωπολιτικών όρων που έχει θέσει ο Samuel Huntington (βλέπε Κεφάλαιο 5), θεωρία-κατασκευή που έχει μεγάλη απήχηση στις ΗΠΑ και σε άλλες χώρες της Δύσης, υπό την έννοια ότι το Ισλάμ, και γενικά οι κοινωνίες που είναι στην πλειονότητα τους μουσουλμανικές, δεν είναι σε θέση για θρησκευτικούς-πολιτισμικούς λόγους (και λόγους συλλογικής ισλαμικής ταυτότητας) να ενστερνιστούν και να υιοθετήσουν τη λογική και φιλοσοφία της πλουραλιστικής δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.³³⁴ Αυτό που υπονοείται από τους συντηρητικούς δυτικούς αναλυτές, τόσο για το Ισλάμ, όσο και για τους άλλους «πολιτισμικούς κόσμους» είναι ότι είναι τα ανθρώπινα δικαιώματα και η δημοκρατία λειτουργούν μόνο στις «προηγμένες» δυτικές κοινωνίες και όχι στις «υποανάπτυκτες» μη δυτικές οι οποίες δεν πρόκειται ποτέ να αλλάξουν.³³⁵

Το βέβαιο πάντως είναι ότι στο μέτρο που το Ισλάμ βασίζεται αυστηρά στο Κοράνι (το τι είπε ο Προφήτης Μωάμεθ) σε συνδυασμό με τη Σούννα (*Sunnah*, το τι θεωρείται ότι είπε και έκανε ο Προφήτης Μωάμεθ, όπως καταγράφεται από τις πρώτες γενιές

³³³ Vincent, *Human Rights and International Relations*, 43. Donnelly, 'Human Rights and Human Dignity', 306-7. Tomuschat, ο.π., 73-5. J.P. Piscatori, 'Human Rights in Islamic Political Culture', K.W. Thompson (επιμ.), *The Moral Imperatives of Human Rights: A World Survey* (Ουάσιγκτον: University Press of America, 1980). Για λεπτομερή επιστημονική παρουσίαση του Ισλάμ και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, βλέπε κυρίως τα εξής βιβλία: E. Mayer, *Islam and Human Rights: Tradition and Politics* (Boulder: Westview Press, 1991) και K. Dalakoura, *Islam, Liberalism and Human Rights* (Λονδίνο: I.B. Tauris, 2003) [1998].

³³⁴ B. Tibi, 'Islamic Law/Shari'a, Human Rights, Universal Morality and International Relations', *Human Rights Quarterly*, 16 (1994), 281-2.

³³⁵ Tesón, ο.π., 895.

μουσουλμάνων) και ειδικά στο Ισλαμικό Δίκαιο, τη Σαρία (*Sharia*), υπάρχουν οι γνωστές αποκλίσεις από τα ανθρώπινα δικαιώματα που αναφέραμε παραπάνω. Το πρόβλημα είναι και ευρύτερο και αφορά το πώς αντιμετωπίζει το Ισλάμ και οι σύγχρονοι Μουσουλμάνοι τη νεωτερικότητα και ορισμένα από τα κύρια επιτεύγματα της, όπως η λαϊκή κυριαρχία, η φιλελεύθερη δημοκρατία και το κοσμικό κράτος (*secular state*).

Πώς απαντούν σε αυτό το πρόβλημα οι Μουσουλμάνοι διανοητές, διπλωμάτες και πολιτικοί; Στο Ισλάμ και στους θεωρητικούς του Ισλάμ που έχουν ασχοληθεί με τα ανθρώπινα δικαιώματα, υπάρχουν δύο άκρα και διάφορες ενδιάμεσες θέσεις μεταξύ των δύο αυτών άκρων. Στο ένα άκρο υπάρχει ο ισλαμικός φονταμενταλισμός που απορρίπτει τα ατομικά δικαιώματα αλλά και το όλο νεωτερικό οικοδόμημα του Διαφωτισμού. Στο άλλο άκρο υπάρχει η αποδοχή του κοσμικού κράτος και η μη εφαρμογή του Ισλάμ στη δημόσια ζωή ή στο ιδιωτικό δίκαιο.

Στο ένα άκρο, ο μετέπειτα γνωστός ως ισλαμικός φονταμενταλισμός (δηλαδή, πρακτικά η εφαρμογή της Σαρία), είχε ως προάγγελο τον Αιγύπτιο αναμορφωτή του Ισλάμ Rashid Rida (1865-1935), ο οποίος όμως, σε σύγκριση με τους μεταγενέστερους ισλαμιστές, ήταν πολύ πιο ήπιος (π.χ. ήταν υπέρ της ισότητας των γυναικών, τη μη θανάτωση για αποστασία, και την ήπια εφαρμογή ισλαμικών αρχών από τη Σαρία). Κατόπιν οι πρώτοι εκπρόσωποι του ισλαμικού φονταμενταλισμού ήταν τα μέλη της Αιγυπτιακής Αδελφότητας της Αιγύπτου που ίδρυσε ο Hassan al-Banna (1906-1949), και κλασικοί θεωρητικοί του φονταμενταλιστικού Ισλάμ ο Αιγύπτιος Sayyid Qutb (1906-1966) και ο Πακιστανός Abdul A'la Mawdudi (1903-1979), που θεωρούν το δυτικό μοντέλο σαθρό, άδικο, επιφανειακό, μη ηθικό και ένα σχήμα συνεχούς εκμετάλλευσης των αδύναμων από τους ισχυρούς και του πλούσιους.

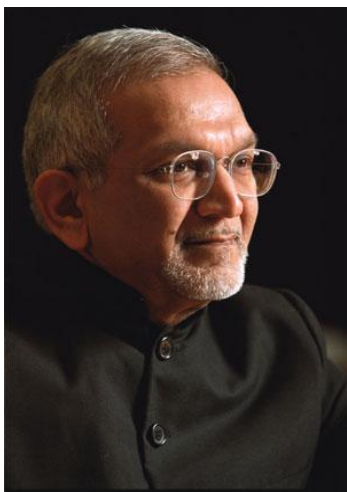
Στο άλλο άκρο είναι η θεωρητική αποδοχή του δυτικού μοντέλου, δηλαδή η αποδοχή του εκκοσμικευμένου κράτους σε μία μουσουλμανική κοινωνία, που εδραίωσε ο Μουσταφά Κεμάλ (1881-1938) στην Τουρκία το 1923 και έχουν ακολουθήσει, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, και άλλα κράτη με μουσουλμανική πλειοψηφία, αυταρχικά ή πιο δημοκρατικά, όπως η Αίγυπτος, ο Λίβανος, η Συρία, το Μαρόκο, η Τυνησία, η Ινδονησία, η Μαλαισία και το Μπαγκλαντές. Στα κράτη αυτά, με το Ισλάμ να περιορίζεται στη προσωπική-ατομική σφαίρα, τα ατομικά δικαιώματα είναι αποδεκτά από θέση αρχής και ως εφαρμόζονται ενίοτε πλημμελώς λόγω αυταρχισμού και έλλειψης δημοκρατικής διακυβέρνησης (π.χ. στην πράξη περιορισμοί στην ελευθερία της έκφρασης ή του τύπου ή περιορισμένα πολιτικά δικαιώματα). Σημειωτέον ότι η Σαρία εφαρμόζεται πλήρως κυρίως στο Σιιτικό Ιράν, μετά την εποχή του Σάχι, στο Πακιστάν, στο Σουδάν και στο Αφγανιστάν, υπό το καθεστώς των Ταλιμπάν, στη Μαυριτανία και στη Σαουδική Αραβία (αν και στην τελευταία όχι πλήρως).

Ανάμεσα στα δύο άκρα (Σαρία και πλήρης εκκοσμίκευση) βλέπει κανείς διάφορες θέσεις σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα πρώτης γενιάς: (1) την άποψη ότι στο Ισλάμ είναι που εδραιώθηκαν τα ανθρώπινα δικαιώματα για πρώτη φορά και ότι συνάδουν πλήρως με τη σημερινή αντίληψη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, (2) ότι στο Ισλάμ τα ανθρώπινα δικαιώματα και η προστασία τους όντως διαφέρουν από τις δυτικές αντιλήψεις, αλλά στο Ισλάμ προστατεύονται με τον καλύτερο και πιο ουσιαστικό τρόπο, κοντολογίς ότι ακόμη η Σαρία είναι η καλύτερη εγγύηση για το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (!), (3) ότι υφίσταται αρκετό έδαφος για μία πιο φιλελεύθερη ανάγνωση του Κορανίου, ειδικά αν αφαιρεθούν ή δεν ληφθούν υπόψη πτυχές του Ισλάμ που είναι πλέον ξεπερασμένες και υπηρετούσαν τις ανάγκες άλλων ιστορικών εποχών, και ότι (4) το Ισλάμ χρειάζεται μία ριζική ανανέωση για να μπορεί να συνάδει με τα ανθρώπινα δικαιώματα, ότι αυτή η ανανέωση είναι εφικτή, θα συμβάλει στην καλύτερη εδραίωση και αποδοχή των οικουμενικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις ισλαμικές κοινωνίες αλλά και στον εκδημοκρατισμό και τη φιλελευθεροποίηση των χωρών αυτών η οποία θα είναι προς όφελος και των λαών τους.

Θα σταθούμε στην θέση 4 που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ορισμένοι σημαντικοί σύγχρονοι Μουσουλμάνοι στοχαστές, έχοντας επίγνωση της διάστασης που υπάρχει μεταξύ Κορανίου-Σαρία και ανθρωπίνων δικαιωμάτων και φιλελευθερισμού, προσπαθούν να μεταλλάξουν το Ισλάμ και να το καταστήσουν συμβατό με το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων της πρώτης γενιάς. Θα αναφερθούμε στις ενδιαφέρουσες σχετικές απόψεις τριών θεωρητικών του Ισλάμ, του Abdulaziz Sachedina, του Asghar Ali Engineer και του Abdullah Ahmed An-Na'im.

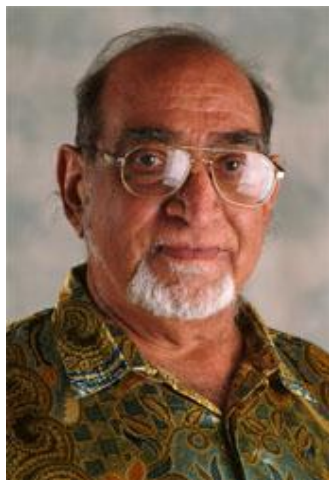
Ο Τανζανός ινδικής καταγωγής Abdulaziz Sachedina του Πανεπιστημίου George Mason (συγγραφέας, μεταξύ άλλων του βιβλίου *The Islamic Roots of Democratic Pluralism* του 2000), διακρίνει μεταξύ δύο παραδόσεων ερμηνείας του Κορανίου, την παράδοση *Mutazilite*, η οποία είναι πιο φιλελεύθερη προσδίδοντας στον άνθρωπο ελεύθερη βούληση και ορθολογική κρίση, και την παράδοση *Asharite*, που είναι πιο συντηρητική και θεωρεί τα πάντα έργο του Θεού με τον άνθρωπο να έχει περιορισμένη βούληση. Η δεύτερη αυτή παράδοση που επικράτησε, χωρίς όμως να εξαφανιστεί τελείως η άλλη παράδοση, είναι αυτή που βρίσκεται πιο μακριά από τη λογική των ατομικών ελευθεριών. Ο Sachedina δεν προσπαθεί να κρύψει τις διαφορές Ισλάμ και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά θεωρεί ότι μία προσεκτική μελέτη του Κορανίου και των ασαφειών που υπάρχουν σε αυτό, δύναται να οδηγήσει στον εντοπισμό ορισμένων ιδεών, όπως η ισότητα και η ιδέα του φυσικού δικαίου,

υπενθυμίζοντας ότι η αρχική ιδέα περί φυσικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις ΗΠΑ αναφέρεται στα δικαιώματα αυτά ως θεόσταλτα (όπως είναι τα καθήκοντα στο Ισλάμ).³³⁶

Abdulaziz Sachedina

Ο Ινδός Μουσουλμάνος ειρηνιστής Asghar Ali Engineer (1939-2013), θεωρητικός της θεολογίας της απελευθέρωσης στο Ισλάμ (*Islamic liberation theology*), είναι ιδιαίτερα γνωστός σε ότι αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα για την αξιέπαινη προσπάθεια του να συμβιβάσει το Ισλάμ - ή μάλλον μια νέα ανάγνωση του Ισλάμ - με αυτά και ειδικά με την ισότητα ανδρών-γυναικών. Προτείνει μία ριζική μεταρρύθμιση του ισλαμικού δίκαιου και αποδίδει τις διάφορες πλευρές του Κορανίου, οι οποίες δεν συμβιβάζονται με τα ανθρώπινα δικαιώματα, σε λόγους ιστορικούς, συγκυριακούς και κοινωνικούς της εποχής του Μωάμεθ που δεν ταιριάζουν με τις σημερινές συνθήκες. Αυτό που τελικά υποστηρίζει ο Engineer είναι μία συνολική νέα ανάγνωση του Κορανίου μέσα στα πλαίσια του φιλελεύθερου πνεύματος, κάτι δύσκολο αλλά όχι ακατόρθωτο, το οποίο θα έδινε νέα πνοή στο Ισλάμ, εννοείται σε ένα φιλελεύθερο σύγχρονο Ισλάμ και όχι αυτό που έχει επικρατήσει μέχρι σήμερα στους κόλπους του ισλαμικού φονταμενταλισμού.³³⁷

Asghar Ali Engineer

³³⁶ Dalacoura, ο.π., 59-60. A. Sachedina, *The Islamic Roots of Democratic Pluralism* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 2000).

³³⁷ Dalacoura, ο.π., 60.

Ο σουδανικής καταγωγής Abdullahi Ahmed An-Na'im του Emory University School of Law (συγγραφέας, μεταξύ άλλων του βιβλίου *Towards an Islamic Reformation: Civil Liberties, Human Rights, and International Law* του 1990), παρουσιάζει την πλέον συνολική προβληματική στο όλο ζήτημα στα πλαίσια ενός μεταρρυθμισμένου Ισλάμ που να συνάδει με τη σύγχρονη εποχή, τα ανθρώπινα δικαιώματα και το φιλελευθερισμό.

Abdullahi Ahmed An-Na'im

Ο An-Na'im, ακολουθώντας τη θεώρηση για το Ισλάμ του Mahmoud Mohammed Taha, διακρίνει το Κοράνι σε δύο μέρη: στο πρώτο που γράφτηκε στη Μέκα (το Κοράνι της Μέκκας) που αφορά γενικές ηθικές και θρησκευτικές αρχές, και στο δεύτερο που γράφτηκε στη Μεδίνα (το Κοράνι της Μεδίνας), που είναι πιο πρακτικό και νομικίστικο, και αφορούσε και ήταν άρρηκτα συνδεδεμένο με την τότε ιστορική και κοινωνική συγκυρία στην αραβική χερσόνησο του έβδομου αιώνα. Ο An-Na'im (όπως και ο Taha) θεωρεί το Κοράνι της Μέκκας το μόνο έγκυρο και διαχρονικό, το οποίο ευαγγελίζεται την ισότητα, τη δικαιοσύνη για όλους, τη θρησκευτική ελευθερία (και όχι την εκτέλεση για αποστασία ή για εγκατάλειψη της ισλαμικής θρησκείας), την ισότητα ανδρών-γυναικών, την απαγόρευση της δουλείας και άλλες διαχρονικές αξίες. (Σημειωτέον ότι όντως υπάρχει διαφορά μεταξύ των δύο Κορανίων και αντίφαση σε πολλά σημεία, που οι παραδοσιακοί Μουσουλμάνοι θεολόγοι το αντιμετωπίζουν με την αρχή της ακύρωσης-αντικατάστασης των θέσεων του πρώτου από το δεύτερο Κοράνι). Ο An-Na'im, όπως και ο Taha, κατακρίνει τη Σαρία, η οποία στηρίζεται στο Κοράνι της Μεδίνας, και δεν τη θεωρεί καν θεϊκό νόμο όπως παρουσιάζεται στο παραδοσιακό Ισλάμ, αλλά απλώς τις γνώμες των νομικών κατά τους πρώτους τρεις αιώνες που επηρεάστηκαν από τι τότε συνθήκες και στόχο είχαν πώς να τις αντιμετωπίσουν με τα τότε δεδομένα που κάθε άλλο παρά διαχρονικά είναι, αλλά μία εντελώς ξεπερασμένη νομική διάσταση του Ισλάμ.³³⁸

³³⁸ A. An-Na'im, 'Religious Minorities under Islamic Law and the Limits of Cultural Relativism', *Human Rights Quarterly*, 9 (1987), 9-11, 15-16. A. An-Na'im, 'Human Rights in the Muslim World: Socio-Political Conditions and Scriptural Imperatives. A Preliminary Inquiry', *Harvard Human Rights Journal*, 3 (1990), 20-46. A. An-Na'im, 'State Responsibility under International Human Rights Law

Οικουμενισμός ή πολιτισμικός σχετικισμός;

Υπήρχαν όπως είδαμε δύο τάσεις σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα διεθνώς, ο οικουμενισμός και ο πολιτιστικός σχετικισμός. Στους οικουμενιστές σε ότι αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα συγκαταλέγονται ο Καντ, και σύγχρονοι πολιτικοί φιλόσοφοι οπαδοί του κοσμοπολιτισμού, όπως ο Γερμανός Jürgen Habermas και ο Αμερικανός John Rawls. Προς το σχετικισμό τείνουν ο Χέγκελ και σύγχρονοι πολιτικοί φιλόσοφοι οπαδοί του κοινοτισμού, όπως ο Καναδός Charles Taylor, ο Αμερικανός Michael Sandel και ο Σκοτσέζος Alasdair MacIntyre. Από τους κοινοτιστές πιο απόλυτος είναι ο MacIntyre που θεωρεί ότι «δεν υπάρχουν τέτοια [ανθρώπινα] δικαιώματα και η πίστη σε αυτά είναι όπως η πίστη σε μάγισσες και μονόκερους».³³⁹ Στο ίδιο μήκος κύματος με τον κοινοτισμό κινούνται οι μεταμοντέρνοι αναλυτές, μέσα στη γενικότερη κριτική τους για το εγχείρημα του Διαφωτισμού, καθώς και οι μεταποικοκρατικοί αναλυτές ξεκινώντας από τον Edward Said (1935-2003), με την κριτική τους στον πολιτιστικό ιμπεριαλισμό της Δύσης.³⁴⁰

Στα δύο άκρα βρίσκονται ο ακραιφνής ή ριζοσπαστικός οικουμενισμός και ο ακραιφνής ή ριζοσπαστικός πολιτισμικός σχετικισμός,³⁴¹ λίγο-πολύ με τις ακόλουθες θέσεις:

Ακραιφνής οικουμενισμός: τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι κατά κύριο λόγο ατομικά και απαραβίαστα και ισχύουν για όλους τους ανθρώπους με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, ασχέτως της κοινωνίας, του συγκεκριμένου πολιτισμού και των ηθών της κοινωνίας και τους κράτους στο οποίο διαβιούν. Η προέλευση αυτής της σύλληψης είναι όντως ευρωπαϊκή, αλλά στη συνέχεια τα ανθρώπινα δικαιώματα και η προστασία τους έγιναν οικειοθελώς παγκόσμια γιατί εξυπηρετούν τον άνθρωπο και τον προστατεύουν από τα τυραννικά και βάνανυσα καθεστώτα. Η επίκληση του πολιτιστικού σχετικισμού είναι προσχηματική. Αποτελεί στρατηγική που ακολουθούν τα ολοκληρωτικά καθεστώτα για να δικαιολογήσουν, εκλογικεύσουν και συνεχίσουν την καταπάτηση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων, για να μην επιτρέψουν π.χ. την ελευθερία της έκφρασης, του Τύπου ή τη δημοκρατική διακυβέρνηση, παρουσιάζονταν τα ως δήθεν ακατάλληλα και αναποτελεσματικά στα δικά τους πολιτιστικά περιβάλλοντα. Στην πραγματικότητα αντιστέκονται στην υιοθέτηση των θεμελιωδών ελευθεριών και πολιτικών δικαιωμάτων γιατί αντιλαμβάνονται ότι η αποδοχή τους και ο σεβασμός τους θα οδηγήσει, αργά ή γρήγορα, στην ανατροπή της απολυταρχίας που ασκούν εδώ και δεκαετίες.

to Change Religion and Customary Law', R. Cook (επιμ.), *Human Rights of Women: National and International Perspectives* (Φιλαδέλφεια: University of Pennsylvania Press, 1994), 184-8.

³³⁹ A. MacIntyre, *After Virtue: A Study in Moral Theory* (Λονδίνο: Duckworth, 1981), 67.

³⁴⁰ Heywood, ο.π., 524-6. Donnelly, «Ανθρώπινα Δικαιώματα», ο.π., 698-9.

³⁴¹ Donnelly, *International Human Rights*, ο.π., 35-6.

Ακραιφνής πολιτισμικός σχετικισμός: ο Λόγος περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι ιστορικά προσδιορισμένος, μία ιστορική κατασκευή που έχει την προέλευσή της σε πολιτιστικά και ιστορικά γεγονότα που είναι συνδεδεμένα με το Διαφωτισμό και την ιδεαλιστική και φιλελεύθερη ευρωπαϊκή πολιτική οπτική των πραγμάτων. Επίσης δεν υπάρχει οικουμενική σύλληψη της ανθρωπίνης φύσης που από αυτήν να απορρέουν και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Εφόσον δεν υπάρχει οικουμενική κουλτούρα δεν μπορεί να υπάρχουν και οικουμενικά ανθρώπινα δικαιώματα. Ιστορικά διαφορετικές κοινωνίες έχουν διαφορετικές απόψεις και θέσεις περί δικαιωμάτων ή δεν έχουν καν την έννοια του δικαιώματος. Τα ατομικά ανθρώπινα δικαιώματα δεν είναι οικουμενικά αλλά ιδιότυπες δυτικές αξίες που μασκαρεύονται σε οικουμενικές έννοιες και αξίες, επιχειρώντας να επιβάλουν δυτικές αξίες σε όλους τους άλλους. Η έννοια και ιδέα περί ανθρωπίνης φύσης είναι μία από τις πλέον κατακριτέες μορφές επιβολής του δυτικού πολιτιστικού προτύπου σε αλλότρια πολιτισμικά περιβάλλοντα.³⁴²

Για τον οικουμενισμό τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι προφανή και εγγενή στη φύση του ανθρώπου ως ανθρώπου, και υπεράνω των πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων και διαφορών και εξυπακούεται ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα πρώτης γενιάς είναι ιεραρχικά ανώτερα από τα λοιπά δικαιώματα και δείγμα ανώτερου πολιτισμού, υψηλότερης ηθικής και προόδου της ανθρωπότητας από τον Διαφωτισμό και μετά. Επίσης τονίζεται ότι η γλώσσα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι κατά τις τελευταίες δεκαετίες αναγνωρίσιμη παντού και την επικαλούνται οι απανταχού της γης ενημερωμένοι καταπιεσμένοι, από τους Μάγια την Κεντρικής Αμερικής μέχρι τους πολιτικά διωκόμενους στο Μυανμάρ ή τους Αβορίγινες της Αυστραλίας.³⁴³

Για το σχετικισμό πάλι υπάρχουν στην ανθρωπότητα διάφορες πολιτισμικές αξίες και ηθικά συστήματα που είναι εφάμιλλα μεταξύ τους και κανένα δεν υπερτερεί του άλλου, αν και καθένα υπερτερεί και έχει προτεραιότητα στο περιβάλλον του. Ειδικότερα στην περίπτωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων οι μη δυτικές τάσεις (ασιατική, αφρικανική και ισλαμική) αντιλαμβάνονται διαφορετικά τα πράγματα. Η δυτική έμφαση στον ατομικισμό και στην πρώτη γενιά ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν συμβάλει στη διατήρηση του κοινωνικού ιστού και στις αρμονικές σχέσεις σε μια κοινωνία αλλά και μεταξύ κοινωνιών.

Μεταξύ των δύο αυτών θέσεων υπάρχουν διάφορες μορφές ήπιου οικουμενισμού, ήπιου πολιτισμικού σχετικισμού ή και προσπάθειες ανεύρεσης μία χρυσής τομής μεταξύ των δύο που να μην εγκαταλείπει βασικές πτυχές του οικουμενισμού αλλά να δίνει και τη δέουσα βαρύτητα σε πιο αποδεκτές μορφές πολιτισμικού σχετικισμού.³⁴⁴ Ας δούμε μερικές από αυτές.

³⁴² Wilson, ο.π., 4-5. Bell, Nathan & Peleg, ο.π., 5.

³⁴³ Στο ίδιο, 5. Wilson, ο.π., 9.

³⁴⁴ Βλ. Donnelly, *International Human Rights*, ο.π., 36-8. Müllerson, ο.π., 73-88. Van Ness (επιμ.), ο.π.

Από πλευράς ήπιου οικουμενισμού θα σταθούμε στον Ινδό οικονομολόγο και πολιτικό φιλόσοφο Amartya Sen.

Amartya Sen

Ο Sen, ασκώντας κριτική στον απόλυτο σχετικισμό τύπου Lee Kwan Yew, τονίζει ότι η έρευνα δεν αναδεικνύει καμία σύγκρουση μεταξύ πολιτικών ελευθεριών και οικονομικής απόδοσης.³⁴⁵ Και πιο συγκεκριμένα, στις περιπτώσεις λιμών, συμβαίνουν αποκλειστικά σε χώρες με αυταρχικά καθεστώτα και όχι σε χώρες με φιλελεύθερα δημοκρατικά καθεστώτα, με μόνη ιστορική εξαίρεση την περίπτωση της ιρλανδικής πείνας της δεκαετίας του 1840, με την Ιρλανδία όμως στην πράξη αποικία της Βρετανίας.³⁴⁶ Κατά τον Sen το τελικό ερώτημα που τίθεται είναι ότι αν και κατά πόσο οι ασιατικές χώρες – που διαφέρουν μεταξύ τους αλλά παρουσιάζουν και έντονες εσωτερικές διαφορές – είναι αθεράπευτα σκεπτικιστές σε ό,τι αφορά τις ελευθερίες και προτιμούν αντί των ελευθεριών αυτών την τάξη και την πειθαρχία. Ο Sen έχει τις αμφιβολίες του αν μη τι άλλο επειδή αρκετές ιστορικές εμπειρίες της Ασίας και ειδικά της Ινδίας επιδεικνύουν σεβασμό στον άνθρωπο ως άτομο και στην πολιτισμική ετερότητα εντός των κοινωνιών τους.³⁴⁷

Ο Ιάπωνας νομικός διεθνολόγος Onuma Yasuaki, γνωστός για τη διαπολιτισμική οπτική του διεθνούς δικαίου, επισημαίνει ότι τα εν μέρει απολυταρχικά καθεστώτα, όπως αυτά της Ασίας δεν επιβλήθηκαν εκ των άνω, όπως τα κομμουνιστικά, και είναι αποδεκτά (δηλαδή νομιμοποιημένα) από την πλειοψηφία των κατοίκων τους. Έχουν αναπτυχθεί και παρουσιάζουν κοινωνική σταθερότητα και χωρίς την αυστηρή τήρηση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων.³⁴⁸ Και ο Onuma προτείνει μία διαπολιτισμική οπτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αντλώντας από τη συμβολή πλειόνων πολιτισμών με κοινό παρανομαστή την «προαγωγή της πνευματικής και υλικής ευημερίας της ανθρωπότητας».³⁴⁹

³⁴⁵ Sen, ο.π., 386.

³⁴⁶ Στο ίδιο, 386-7, 400 σημ.6.

³⁴⁷ Στο ίδιο, 389.

³⁴⁸ Onuma, ο.π., 329-30.

³⁴⁹ Στο ίδιο, 343.

Onuma Yasuaki

Ο διεθνολόγος Jack Donnelly, ο οποίος αντιλαμβάνεται ότι οι μη δυτικοί πολιτισμοί και ειδικά το Ισλάμ και οι ασιατικές αξίες σαφώς διαφέρουν από την λογική των ατομικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, προτείνει για την αντιμετώπιση του υπάρχοντος πολιτισμικού πλουραλισμού, την «ανθρώπινη αξιοπρέπεια» ως τον κοινό παρανομαστή και ως κάτι που θα μπορούσε να γίνει αποδεκτό από όλες τις παραδόσεις και σίγουρα στο Ισλάμ και στην Ασία, αφού και οι δύο διακρίνονται για την έμφασή τους στην αξιοπρέπεια του ανθρώπου.³⁵⁰

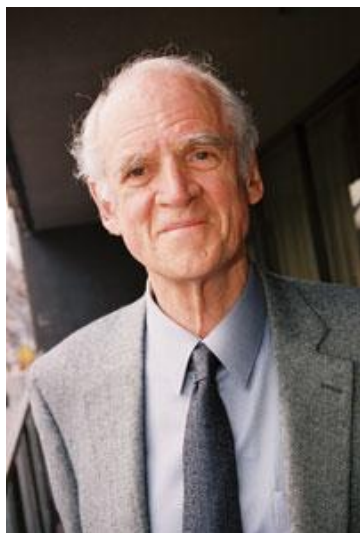

Jack Donnelly

Ο Charles Taylor θεωρεί τον κοινό παρανομαστή του Onuma πολύ ευρύ και του Donnelly πολύ στενό. Πιστεύει ότι για να υπάρξει συναίνεση σε ότι αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα θα πρέπει να αφήσουμε κατά μέρος το συνολικό πακέτο των κλασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων δυτικού τύπου και να δούμε σε ποια σημεία μπορεί να υπάρξει συμφωνία και ας στηρίζεται σε διαφορετικά ηθικά και φιλοσοφικά θεμέλια, όπως αυτές που βασίζονται στον Κομφουκισμό ή στις διάφορες εκφάνσεις του Βουδισμού. Και ο Taylor προτείνει την ανεύρεση μίας λύσης που να ξεκινάει από τα σημεία εκείνα στα οποία όλοι φαίνεται να συμφωνούν, π.χ. όλες οι κουλτούρες καταδικάζουν τη γενοκτονία, τις δολοφονίες, τη δουλεία, τις εξαφανίσεις ή τον πυροβολισμό αθώων διαδηλωτών. Μπορεί η

³⁵⁰ Donnelly, 'Human Rights and Human Dignity', ο.π.

βαθύτερη φιλοσοφική-ηθική βάση για τις καταδίκες αυτές να είναι διαφορετική αλλά ίσως μπορεί να βρεθεί μία κοινή συνιστώσα στα πλαίσια της νομικής κουλτούρας (*legal culture*) που τείνει προς τον οικουμενισμό και την κοινή αποδοχή.³⁵¹

Charles Taylor

Ο An'-Na'im, ο οποίος επίσης προσπαθεί να χαράξει μία μέση οδό, υποστηρίζει ότι δεν θα πρέπει να δεχθούμε τον ισχυρισμό του ακραίου πολιτισμικού σχετικισμού ότι δεν υφίστανται οικουμενικά στάνταρντς για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Πρέπει όμως να νομιμοποιήσουμε περισσότερο τα οικουμενικά ανθρώπινα με τον να τα ριζώσουμε στις πολιτισμικές παραδόσεις διαφόρων πολιτισμών, με μία καινοτόμο επανερμηνεία των παραδοσιακών αυτών αρχών.³⁵² Το ελάχιστον ζητούμενο είναι να εντοπίσουμε τις αξίες-ανθρώπινα δικαιώματα που είναι αποδεκτές παντού, τον ελάχιστον κοινό παρανομαστή που θα μπορούσε να συνίσταται στο εξής: «Τα δικαιώματα της ζωής, της ελευθερίας, της αξιοπρέπειας για κάθε άνθρωπο ή ομάδα ανθρώπων σε κάθε πολιτισμικό περιβάλλον», με κάθε πολιτισμό να έχει την επιλογή του πώς θα προστατεύσει τα δικαιώματα αυτά στο πολιτισμικό του περιβάλλον, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι επιτρέπονται οι παραβιάσεις αυτών των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων.³⁵³ Το αντίθετο, η κοινωνικοποίηση που στόχο έχει την αποδοχή μόνο των αξιών του «δικού μας» πολιτισμικού περιβάλλοντος, οδηγεί στον εθνοκεντρισμό και στην μη επιείκεια και εχθρότητα προς τους άλλους, που είναι το ακριβώς αντίθετο από την όλη φιλοσοφία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων η οποία στηρίζεται στην επιείκεια.³⁵⁴

Μία βασική κριτική του οικουμενισμού στον πολιτισμικό σχετικισμό είναι ότι αποτελεί ουσιοκρατική αντίληψη των πολιτισμών και δεν διακρίνει τις διαφορές που υπάρχουν εντός κάθε πολιτισμού. Επίσης τονίζεται ότι οι διαφορές μεταξύ πολιτισμών δεν είναι τόσο αγεφύρωτες, αλλιώς υπάρχει ο κίνδυνος ηθικής ισοδυναμίας μεταξύ καλών και

³⁵¹ Taylor, ο.π., 142.

³⁵² An'-Na'im, 'Religious Minorities under Islamic Law and the Limits of Cultural Relativism', ο.π., 3.

³⁵³ Στο ίδιο, 5.

³⁵⁴ Στο ίδιο, 4-5.

κακών αξιών, π.χ. μεταξύ της ισότητας και της μη ισότητας για τις γυναίκες. Η ανταπάντηση των οπαδών του πολιτισμικού σχετικισμού είναι ότι η κριτική του οικουμενισμού αποτελεί επίθεση στις αξίες των άλλων, χωρίς να γίνεται προσπάθεια κατανόησης των συγκυριών μέσα στις οποίες εδραιώθηκαν διαφορετικές αξίες που είχαν και εξακολουθούν να έχουν τη λειτουργία τους και είναι ευρέως αποδεκτές στις συγκεκριμένες κοινωνίες.³⁵⁵

Καταλήγοντας, ο περιορισμός της οικουμενικότητας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δημιουργεί προβλήματα γιατί δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα κράτη είναι οι κατεξοχήν υπεύθυνοι για στυγνές παραβιάσεις και επωφελούνται από τον πολιτισμικό σχετικισμό τον οποίο άλλωστε επικαλούνται. Επιπλέον ο πολιτιστικός σχετικισμός εισάγει την *raison d'état* και την εθνική κυριαρχία α λα Χομπς, με θύτη το ανίσχυρο άτομο, με κατάφορες παραβιάσεις των ατομικών και πολιτικών του δικαιωμάτων. Τέλος υπάρχει και ο κίνδυνος διολίσθησης προς τον ηθικό σχετικισμό ή ηθικό μηδενισμό, ειδικά αν ακολουθήσουμε τον ακραιφνή πολιτισμικό σχετικισμό, που υπονοεί ότι δεν υφίσταντο αντικειμενικά κριτήρια για να κρίνει κανείς και να καταδικάζει τις στυγνές πράξεις των κρατών (παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων) έναντι των πολιτών τους.³⁵⁶

³⁵⁵ Βλέπε Bell, Nathan & Peleg, ο.π., 10.

³⁵⁶ Βλέπε M. Hoffman, 'Normative International Theory: Approaches and Issues', A.J.R. Groom & M. Light (επιμ.), *Contemporary International Relations: A Guide to Theory* (Λονδίνο: Pinter Publishers, 1994), 32-3. Tesón, ο.π., 886-94.